

vigilia

**MITŐL FÉLÜNK?
MIBEN REMÉNYKEDÜNK?**

Balassa Péter,
Beney Zsuzsa,
Pavel Benko,
Cs. Gyimesi Éva,
Endreffy Zoltán,
Esterházy Péter,
Ferencz Győző,
Giczgy György,
Jánosy István,
Kabdebó Lóránt,
Karátson Endre,
Karátson Gábor,
Márton László,
Pomogáts Béla,
Poszler György,
Sándor Iván,
Szabó Magda,
Szentágothai János,
Takács Zsuzsa,
Vásárhelyi Miklós,
Vidrányi Katalin
válaszai

TÖRÖK ENDRE
Ki a szabad?

A ciszterciek Magyarországon

LUKÁCSY SÁNDOR
Kölcsey ünnepén

OTTLIK GÉZA EMLÉKEZETE

1990

12

ALEXOVICS VAZUL: Karácsony napján 881

MITŐL FÉLÜNK? MIBEN REMÉNYKEDÜNK?

Balassa Péter, Beney Zsuzsa, Pavel Benko, Cs. Gyimesi Éva, Endreffy Zoltán,
Esterházy Péter, Ferencz Győző, Gicz György, Jánosy István, Kabdebó Lóránt,
Karátson Endre, Karátson Gábor, Márton László, Pomogáts Béla, Poszler György,
Sándor Iván, Szabó Magda, Szentágotthai János, Takács Zsuzsa,
Vásárhelyi Miklós, Vidrányi Katalin válasza 882

VARGA IMRE: Advent (vers) 908

Dániel atya elbeszéléseiből — Evlógioszról, a kőfejtőről (Perczel István fordítása) . . 909

KALÁSZ MÁRTON: Karácsony, régi hárfahanggal (elbeszélés) 913

HORVÁTH ZSUZSANNA: Az istengyermekség élménye József Attila
és Sík Sándor költeményeiben 918

LUKÁCSY SÁNDOR: Kölcsey ünnepén 920

TÚZ TAMÁS: Ha egyszer már (vers) 923

BATSÁNYINÉ BAUMBERG GABRIELLA: December végén (vers;
Németh István fordítása) 924

EISEMANN GYÖRGY: Poesis perennis (Vázlat Kosztolányi lírájáról) 925

HERVAY FERENC LEVENTE: Ciszterciak Magyarországon 932

SZABÓ GYÖRGY: A Pápai Református Kollégiumi Nagykönyvtár története . . . 938

OTTLIK GÉZA EMLÉKEZETE

TANDORI DEZSŐ: „Saint Mandé” 942

KOSZTOLÁNCZY TIBOR: Délsziget 946

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BISZTRAY GYÖRGGYEL (Kenyeres Zoltán) 947

MAI MEDITÁCIÓK

TÖRÖK ENDRE: Ki a szabad? 951

NAPLÓ

Egyház Szélfegyverzetek Cserhádi József püspök könyvéhez (Szabó Ferenc S. J.) 955

Irodalom Thoman Bernhard: Wittgenstein unokaöccse (Kiss Szemán Róbert) 957

Octavio Paz Nobel-díjas (Szabó Ferenc S. J.) 957

Bóna László: Holtvilág (Borbély Szilárd) 958

Zene Requiem (Fáy Miklós) 958

Film Védtelenek 959

A halál villamosa (Gelencsér Gábor) 960

A címlapon Rembrandt rajza

Karácsony napján

Ma már valahára vége szakadt a Patriarchák hosszú várakozásának. Ma már valahára lett meg az, amit a Prófétaék annyiszor előtte megjövendöltek. A Csudálatos, a Mindenható, a Messiás maga jelent meg a földön. Egy malasztal teljes Szűz, kit a Szentlélek megármnyékozott, szülte mai napon ötet nekünk.

Szülte mai napon az Isten Fiát nekünk. Ezt értem, ez nekünk felette örvendetes. De mit akarnak itt a posztók, a jászol, az istálló? Tehát Máriának pólyái sem voltanak, hanem éles posztók közé gyenge fiacskáját kellett takarnia? Tehát Jézusnak bölcsője sem találtatott, hanem ötet a jászolba kellett fektetnie? Tehát a Messiás szállását sem kaphatott, hanem néki kívül a városon istállóban kellett születnie? S ez a gyermek fekszik az istállóban a barmok közepette? S ennek a gyermeknek nincs helye a városban, a szálláson? S ez a gyermek szenved fogyatkozást a szükséges ruházatban? Ez reszket a hideg miatt? Sír, ri fájdalomában? Szűkölködik minden nélkül? Mi dolog ez? Ó, mennyei szent Atya! A te szerelmetes Fiadnak még születésekor sincs ahová fejet lehajtsa?

Úgy vagyon. Az Isten Fiának szegénységben kellett születnie. Úgy vagyon, hogy semmi jobban napfényre nem hozza az Úr Jézus istenségét, mintsem az ő szegénysége. Semmiből világosabban ki nem tetszik, hogy igaz Isten az Úr Krisztus: mintsem abból, hogy születésekor minden földi javaktól üres volt. Mi gyarló emberek a földi gazdagságokat igen nagyra becsüljük. Mi halandók a földi javakat fáradhatatlan gondolat keressük, hozzájuk mohó kívánsággal ragaszkodunk. De mi okból cselekszük ezent? Azt mondja Szent Ágoston, hogy ínségünkből, tehetetlenségünkből. Semmit sem találunk magunkban, ami szívünket elégíthetné. Semmire sem akadunk magunkban, ami bennünket boldogíthatna. A belső, az igaz boldogság nélkül szűkölködünk. Tehát kint, a hamis javakban, a színlett gazdagságokban boldogságunkat keressük.

De nem ez az állapotja annak az imádató gyermeknek, akinek ma születése napját tartjuk. Ez a kised magától boldog, magától hatalmas, magától gazdag. A mi kincseink boldogítására nem szükségesek. Ha ő üres a földi javaktól, azért üres, mivelhogy az igaz gazdagságokat magában feltalálja. Ha ő a külső boldogságokat nem keresi, azért nem keresi, mivelhogy tulajdon boldogságát kezében tartja. Valamint mibennünk a külső gazdagságok a belső nagy szűkölködésnek jelei, úgy Krisztusban a külső szűkölködés a belső javak s gazdagságok teljes bűvéségét jelenti.

Ó, szóltan, kised Isten! Mely csudálatosan fénylik isteni Fenséged a szegénység közepette! Soha bizonynyal az én szemeimben oly nagy nem volnál, ha a mi hívságinkkal, kincseinkkel rakva volnál.

Mitől félünk? Miben reménykedünk?

Amitóta ember él a földön — fél.

A mondat nem egészen pontos. A Szentírás nyomán kiigazíthatjuk: amitóta az ember bűnös-
sé lett — fél. Ádámot és Évát félelem tölti el a bűnbeesés után, Káint szintén — Shakespeare
Macbethje vagy III. Richárdja, a Hitler életéről készült utolsó fényképfelvétel és mindnyájunk
tapasztalata jelzi, hogy máig — s bizonyára a történelem végéig — igaz: a bűnnel együtt jár
a félelem. Előbb-utóbb, de elkerülhetetlenül.

Amióta ember él a földön, remél.

Ezt a mondatot is ki kell igazítanunk. Amióta Isten törődik az emberrel — tehát „kezdettől”:
a teremtés, a történelem kezdetétől —, azóta felkeltette s élteti benne a reményt. Bűnbeesésünk
története Isten irgalmasságának a története is. Félelmünket felülmúlja a remény. „Ne féljete!”
— hányszor bátorította így Jézus tanítványait — a vízen járva, és később, feltámadása után.
„A szeretet nem ismer félelmet.” És: „hivatástok a reménységre szól.”

Hazánk mostani felszabadulása nem oszlatja el minden félelmünket. Sok, az emberséget
bénító rettegést igen — de új, eddig ismeretlen (vagy csak elnyomott?) félelmek bújtak elő, sőt
talán éppen a vároavárt szabadság termelte ki némelyiküket. Csakugyan nem örülünk úgy, mi,
magyarok, ahogyan örülnünk kellene — állapítják meg joggal a többi (főleg nyugati) európa-
iak. Szabadságunk csak úgy lesz javunkra, ha megtanuljuk annak kultúráját, de vele rögtön a
szeretetét is (a társadalomtudósok nyelvén: a piaci szabadverseny mellett a szociális gondosko-
dást is).

Lapunk — nevéhez híven — szeretne örködni, vigyázni a nemzet sorsa fölött. Nem valami
elefántcsonttorony magasából, eszmék és eszmények gőgös birtokosaként, hanem értelmiségi és
keresztény hivatástudatból. Ezért kérdeztük meg a magyar (keresztény) szellemi élet néhány
markáns részését, hogyan látja félelmeink és reményeink esélyeit az átalakuló magyar életben.
Hálásan köszönjük válaszukat. Ezek sok mindenben különböznek egymástól. De mindegyikük
mögött ott bujkál a félelem, s mindegyiken átcsillan a remény is. A magyar sorsért érzett
felelősség vállalása íratta mindegyiket — s talán együvértartozásunk jóleső tudata is.

A két kérdés azonban nemcsak a válaszadókat kovácsolja közösségbe, hanem az olvasókat is.
A kérdések mindnyájukhoz szólnak, a válaszok olvastán bizonyára mindnyájan fölteszük a
kérdést önmagunknak is: azonosulni tudunk-e a válaszokkal? Mi mitől félünk és miben re-
ménykedünk? Az „értelmiségi” volt már osztályellenség, volt (hátrányos helyzetű) foglalkozá-
sok úzóje — itt az ideje, hogy azzá legyen, aminek lennie kellene: a saját és nemzete (meg az
emberiség) sorsán töprengő, azt mérlegelő és értékelő, művelt és gondolkodó emberfő, aki az
eszmények és értékek színe előtt felelősen elemzi a történéseket, s igyekszik kijelölni a helyes
irányt.

Lapunk a keresztény értelmiségiekhez kíván szólni — értük és mindnyájunkért — velük
közösén keresni a válaszokat. Az elmúlt esztendő során, a változó külső-belső körülmények
között, célunkat mintha nem sikerült volna mindig elérni. Újra hívjuk régi barátainkat, s
keressük az újakat: keresztény küldetésünk tudatában, Krisztus ajándékának birtokában vállal-
ni az értékelés és iránykeresés feladatát hazánkban és egyházunkban.

A keresztény ember félelmei súlyosabbak mindenki másénál. Fél az egyetlen igazi katasztró-
fától: Isten elvesztésétől, a bűntől és a kárhozattól. S reménykedik abban, hogy ez a katasztrófa
elkerülhető: hogy Az, aki a boldogságra teremtett és meghívott bennünket, irgalmas és hatal-
mas szeretetével átsegít minden bajon és rosszon, amely ránk zúdulhat vagy amelyet mi
felidézhetünk. Az Úrba vetjük reményünket: kitartóan, állhatatosan és örvendezően.

Lukács László

Félek a küzdelem határtalanságától, az ember végtelenített önképétől, ennek az agresszív, szent majomnak a figyelmetlen-türelmetlen öngyilkosság-vágyától.

Félek attól, hogy eltompul a képességünk, amellyel — kétezer éven át — szembe fordultunk mindenkori korunkkal, betöltve a szellemi baloldal hivatását. Félek az eltompulástól. A pogány jobboldaltól. Félek, hogy a hatalomvágy mindig lebírni látszik az imát. Most is. Félek, hogy az elmélet (a tan) elfelejtí, hogy ő élet és tapasztalás. S ha elfelejtí — az ideológia gonosza, a teoretikus gyilkosság, árad belőle, mint anynyiszor. Nagyon félek ettől a szótól: *én*. Az „identitás” ennek már csak a szatírájátéka.

Félek, hogy *mindent* szabad. Annak viszont kimondhatatlanul örülnék, ha mégis kiderülne: *minden* szabad.

Félek, hogy egyre nehezebben tudunk szabadulni a személyestől (lásd még: kötelező szembefordulás korunkkal), miközben mégis, egyre kevésbé vagyunk magunk. A korszellem: végtelenített énesség.

Félek, hogy a kvantitatív világszemléletből fakadó *következtetés* — gyalázatos félreértés. Mindig a félreértés hatalmától kell félni: a történelemtől mint „gondolati” konstrukciótól.

Félek, hogy félelmeim ugyanolyan természetellenesek, mint az életünk.

„Minden lehetséges.” Félek, ez nem a természet szava.

Félek, annyira mondhatatlanná válik minden, hogy nem lehet beszélni. Talán az a csend lesz az (új) beszéd?

Félek, vészesen nem tudjuk: *másik, más*, ez nem azt jelenti, hogy *te* ne légy. (Vö.: magyarázkodás, félreértés, eltompulás, kétségbeesés a szavak romhalmazán.)

Félek, hogy semmi sem *úgy* van. S hogy minden szavunk ócska pojáca.

Félek, hogy ennél is jóval rosszabb... (vagyok). Félek ettől a fedetlenségtől.

Félek a romboló, félresiklott, gyűlölködő, félreértett böjttől — keresem az igaz böjtot.

Félek, már régen nem tudom megmagyarázni (artikulálni), mire gondolok; talán nem is lenne *olyan* fontos.

Félek, hogy nem félek elég mélyen, elszántan, átgondoltan és megúszhatatlanul önmagamtól. Félek, hogy nem akarok elveszni. Őszinteség?! Félek, nem értjük meg soha, hogy szabadság s hatalom (meg az összes, „és hatalom”-mal végződő összetétel) nem megy együtt.

„Mindig félttem Leonardótól” — mondja a postás Tarkovszkij *Áldozathozatalában*, miközben a *Királyok imádását* tanulmányozza rémülten. Félek, hogy egyszer majd már nem szeretek olvasni, (tehát semmit) csak ülök, és ... Félek, hogy nem tudjuk mit jelent, s jelent-e valamit ez: „kint”, „bent”.

Félek, hogy tényleg minden technikává lesz (lásd: a nyugati metafizika végzete Heideggernél). Platón és a gyermekkomputer-intelligenciák — szoros összefüggés, a kimondhatatlanság határán.

Félek, hogy eldönteni akarják és nem összekapcsolni a *sola Traditio* és *sola Scriptura* vitáját.

Félek, hogy mondhatunk, amit akarunk.

Félek ettől a mondattól: „tudom, amit tudok”. Meg ettől: „ha *te* mondd (ugyanazt), nem igaz.”

Félek a közlékenységtől és a közlékenység végétől.

Félek, hogy ami *itt* és *most* történik, annak semmi köze ahhoz, amit spirituális megújulásnak nevezünk.

Félek, hogy az Egyház még mindig jobban fél az összezsugorodástól, semhogy radikálisan odafigyelne saját szavára: „láthatatlan”.

Félek, hogy Kafka Isten nélküli türelme, a türelemről szóló szavai (Az én cellám) maradtak a hit igazi szavai. Mint egy Isten háta mögötti, névtelen falusi pap türelme.

Félek: „kimondhatatlan ember vagyok” (Kleist 1808). Mint a többi is. Minden mozdatlan.

Reménykedem (“...igen, igen, nem, nem...”).

BENEY ZSUZSA

Mitől félek? Természetesen és ösztönösen mindenekelőtt az antiszemitizmustól. Önzően, beidegződésektől terhesen — noha már régen nem a magam sorsáért és nem is a szeretteimért rettegek. Azokat féltém, akikben ez a gyűlölet, mint földkérgen áttörő forrás, mélyebb, parttalanabb gyűlöletet fakaszt — áradóbbat minden elképzelhető faji és minden politikai okból fakadó gyűlöletnél. Mert ez az irracionalista pusztítványgy átmenet nélkül siklik vissza abba, ami eredete is volt: az öngyűlöletbe.

Félek az emberi méltóság lealacsonyodásától, a mások sértegetésében önmagunk megalázásától. A hisztériától, ami a rossz betegsége. Félek a kontroll hiányától, ami a hagyományok hiányából fakad, s amiért a nemzet egész történelme a felelős — s amiért egyetlen nemzedék, e tradíciók megszakítója a felelős — és bűnüket nem csökkenti, hogy nem is hagyományokat, hanem nagyobbrészt e hagyományok illúzióját, a tisztelet és a tolerancia lehetőségeit taposták sárba.

Cinikusak voltak. E cinizmus továbbélésétől félek, talán nyiltabban, talán másféle szavakba burkoltan. Az egység hiányától félek, a fel-nem ismert önzéstől, mely megakadályozza azt, hogy egyetlen cél érdekében közösség kovácsolódjék — alighanem azért, mert az egység hiánya a cél szentségét is lerombolja.

Félek a szabadság káprázatában könnyűvé lett erkölcsöktől, attól, hogy azok, akiket az elnyomás terhe jóvá tett, most kiüresednek, jóságuk elpárolog. Vannak, akiknek emberi tartását éppen a terhek erősítik — lehet, hogy mások ők, és jóságuk is más, mint azoké, akiknek jósága a szabadság magányában szökken szárba — de mi nem ítélnénk e kétféle jóság értékéről. És nemcsak az erkölcs — a minőség elértéktelenedésétől is félek. Félek a hangok zűrzavarától, és attól, hogy a lármán nem szivárog át a csend — a csendes szó éppoly kevéssé, mint a lélek csendje. A hang és a hatalom igézetétől félek, azokat féltém, akiket korunk, elmúlt szenvedéseik, félelmeik megfosztottak a szavak adományától.

Félek, hogy az ő csöndjüket senki sem fogja meghallani. Félek a szenvedés értékének megsemmisülésétől. Félek a káosztól. Nem magamért — magamtól is félek.

Miben reménykedem? Különös módon szinte mindennek a párjában.

Nem ellentétet mondok — pedig csaknem az ellentétekről beszélek, de egy árnyalattal eltérő dimenzióban. Ez is társadalom — de a társadalomnak egy bensőbb, lélekel jobban átítatott tartománya, az, ahol a társadalmi befolyások már benső törvényeinkké kristályosodnak. Reménykedem abban, hogy elfojtások és meggondolatlanul túlzott önmutogatások után a zsidó lélek meri vállalni önmaga azonosságát — még akkor is, ha ez az önononosság a megoldatlanság és meghatározhatatlanság feszültségét hozza magával. Remélem, hogy megtalálja hozzá a tolerancia csendes rejtékösvényeit. És ha elsőnek most is a zsidó lélek gondjait említettem, ez nem azt jelenti, hogy nem reménykedem éppen ennyi hittel abban is, hogy minden vallás és minden meggyőződés rátalál a belső útra — hogy a körülmények lehetővé teszik e csak belső utak megnyílását.

Reménykedem abban, hogy azok, akikben van hozzá való erő, megtalálják kibontakozásuk társadalmi terét. Reménykedem a nevelés lehetőségeiben, fogékony és szorgalmas emberek képzésében, a tudás és a minőség lassú győzelmében egy még szűk, de talán szélesedő körben — reménykedem egy újfajta, de a régi tradíciókhoz visszakapcsolódó értelmiség létrejöttében. Abban is, hogy ez az értelmiség képes lesz átvilágítani maga körül a világot, példát mutatni, megteremteni azt a légkört, melynek a tisztelet és a szeretet az oxigéneje.

Reménykedem abban, hogy az erkölcsök hangzatos frázisokból magánügygé válnak, a lelkiismeret magánügyévé; és hogy tetszhalálából feltámad lelkiismeretünk. Reménykedem a bizalom és a biztonság melegében, melyet leginkább a család képes megteremteni. Reménykedem abban a jóságban, mely a szabadság magányában, ebben az elnyomásnál is veszélyesebb közegben fejlődik. Reménykedem a csöndben, melyet talán lesz fűlünk meghallani. Szenvedéseinken túl reménykedem a békében — és minden félelmen túl magában a reményben reménykedem.

Majdnem mindattól félek, ami most látható — és sok mindentől, ami még láthatatlan. Több láthatatlanban reménykedem, mint amennyi láthatóban.

PAVEL BENKO

Minden jelentős és figyelemre méltó változás általában új reményeket is kelt, ugyanakkor azonban aggodalmakat és félelmeket is szül. A közelmúltban lezajlott változások a szlovák társadalomban és egyházban szintén kettős érzelmi visszhangot váltottak ki belőlem.

A lehető legnagyobb aggodalommal tekintek a jövőbe, mert — a társadalom szekularizálódik, és a hívők egy részéből kiveszett a lelki értékek iránti érzék,

— azok az emberek, akiknek érdekei összefonódtak a korábbi totalitárius rendszerrel, tovább működhetnek rendkívül fontos társadalmi és gazdasági pozíciókban, ezáltal tovább éltetik a totalitárius eszméket is,

— a társadalom demoralizálódik — terjed a pornográfia, nő a kábítószer-fogyasztók száma, és szaporodnak a szekták,

— a csoportérdekeket a nemzeti — és az egész emberi érdekek fölé helyezik, és a nemzeti intolerancia és gyűlölködés, a zavar terjesztésével a nagyobb népek erőszakkal ellenőrizni akarják a kisebb népeket.

Mégis mérhetetlenül reménykedem

— a fiatal nemzedékben, amely elvetette és visszautasította a totalitárius kommunista rendszert,

— a katolikus egyházban, amelyet nem igazott le az erőszak, amely Krisztus szeretetének hirdetésével téve tanúbizonyságot hozzájárult a totalitárius rendszer legyőzéséhez,

— a népek abban a részében, amely megőrizte fogékonyságát a lelki értékek iránt,

— a születésben lévő demokráciában, amely tágabb teret biztosít az igazságkereséshez, s ennek szellemében neveli az ifjúságot,

— a nemzetközi kapcsolatok fejlődésében, amely lehetővé teszi a nemzeteknek, hogy jobban megismerhessék egymást, ez legfőbb eszköze a nacionalizmus legyőzésének.

CS. GYIMESI ÉVA

Romániában élek. A félelem társadalmi okai a fordulat után sem szűntek meg. Most még összetettebb ez az érzés: a mesterségesen szított nemzetiségi konfliktusok is táplálják. Tudok egy családfőről, akit az utcán agyonverték, mert magyar. A család nem mert feljelentést tenni, mert telefonon halálosan megfenyegették. A szomszédoknak sem mesélik el. Az egymás iránti bizalmatlanság erősebb, mint valaha. És teljes bizonytalanságban él a lakosság: a diktátor megbukott, de lesz-e itt demokrácia? A telefonokat lehallgatják, a szekus tiszték — egykori vallatóim — szabadon sétálnak, és folytatják megszokott tevékenységüket. Üresek a boltok, nagy a szegénység, nem látszik a kibontakozás útja. Magyar fiatalok ezrei mennek el, mert Erdélyben nem indulhatott meg az anyanyelvű főiskolai oktatás. A kivándorlás pedig demoralizálja az ittmaradókat.

Kevesen vagyunk, folyton ezt érezzük. És erőnket meghaladóak a feladatok. Aggaszt, hogy tudom-e teljesíteni tanári, szülői és közéleti kötelességeimet. Lesz-e bennem elég erő, szeretet és türelem, hogy megfeleljek a hivatásomnak? Szorongok középiskolás lányomért, egyetemista fiamért, régi és eljövendő tanítványainkért. Nyílik-e módjuk arra, hogy anyanyelvű képzésben részesülve, teljes értékű emberré, jó szakemberré váljanak, szabadon gyakorolhassák hivatásukat? És aggódom idős szüleimért, öregeinkért. Megéri-e a kibontakozás? Vajon a közeledő tél is a hideg lakás, az élelemhiány, a sötétség rémeit hozza el számukra?

Az aggodalom, a szorongás, a félelem azonban csak akkor vesz erőt rajtam, amikor elfelejtem, sok nehéz helyzetben hogyan segített rajtunk az Úr, hányszor mutatta meg a szeretetét és a hatalmát, valóságos csodákat művelt életemben. Például megszabadított a félelemtől, amikor nyugodtnak és bátornak kellett lennem. Türelmessé és szelíddé változtatott, amikor támadást, rágalmat, fenyegetést kellett elviselnem. Nem szégyenített meg üldözőink előtt. Sohasem hagyott magamra, s ha elfordultam Tőle, akkor is mellettem állott. Áldozatkész bajtársakkal vétetett körül. Áldásait a próbatételek közepette is folyton érezhettem, és így van ez ma is. Akkor meg miért kellene félnem?

Hogy nem lesz elég erőm a rám nehezedő felelősség elhordozásához? De hiszen az erő is Tőle kapott ajándék. A szeretet, a türelem is Belőle származik, én legfeljebb csak továbbadom. A szorongásom: kishitűség, az Istennel való kapcsolat megszakadásának jele. Góg, amelyben megfélekezem arról, hogy az Ő ajándékai nélkül semmi vagyok.

A legindokoltabb félelem: félni, hogy Istentől távol vagyok, nem az Ő akarata szerint cselekszem. A bűntől való félelem ez. Megmaradván az Ő szeretetében, minden egyéb félelem oktalanná válik. Csak ez a végtelen szeretet, ennek az állandó elfogadása és továbbadása szabadíthatja meg szűkebb és tágabb világunkat a félelemtől. Mikor látjuk be végre, emberek?

Hogy miben reménykedem? Nem kézzelfogható dolgok képzei, nem jövőnk alakulásának konkrét távlatai alkotják ennek a reménynek a tartalmát. Az élet megmutatta, hogy sohasem úgy alakul, ahogy mi elképzeltük. Nem reménykedtem a tavaly decemberi fordulatban, ennek ellenére bekövetkezett, viszont a lelkesen elképzelt társadalmi változások jócskán váratnak magukra. Ha csak emberi léptékkel méricskéljük sorsunk alakulásának szakaszait, csupa csalódás lesz az életünk. Minden reményünk légvár, ha nem az Istenbe vetett hitre épül.

Amikor reménykedem, a bizonyosságokra gondolok, amiket az elmúlt évtizedekben megtapasztaltam. Arra, hogy sohasem hagyott el. Emberi számításokat folyton megcáfolva jelen volt, beavatkozott életembe. Ezért csupán a váratlanul is megérkező, a szüntelenül meglepő és kishitűségünket leleplező Isten áldásaiban reménykedem.

ENDREFFY ZOLTÁN

Hirtelen nem is tudom, mit feleljek. A történelem ugyanis olyan elképesztő sebességre váltott, hogy szinte követni sem lehet az eseményeket. Amikor a *Vigilia* az év nyarán szétküldte körkérését, valószínűleg a nagy kelet-európai fordulat, a kommunista rendszerek látványos összeomlása lebegett a szeme előtt, s talán azt várta, hogy a válaszok e fordulat mélyebb megértését fogják majd elősegíteni. Most, 1990 októberében, amikor e sorokat papírra vetem, Kelet-Európa erősen háttérbe szorult. A világ aggódva figyeli, mikor fogja az Egyesült Államok Kuvait bekebelezése miatt megtámadni Irakot. Az egyszerű emberek pedig elkezdtek háborús készleteket felhalmozni lisztből, krumpliból, cukorból, benzinből és más, raktározható javakból. Ez a helyzet most, s ha a Közel-Keleten kitör a nagy háború, akkor mostani félelmeink és örömeink karácsonyra, amikor nyomtatásban megjelennek a körkérésre beérkező válaszok, az özönvíz előtti múlt emlékei lesznek.

Ami tehát a világtörténelmet illeti, a kilátások nem túl rózsásak. Vajon most kezdnek beteljesedni azok a katasztrófajóslatok, amelyekkel a Római Klub emlékezetes jelentése óta (*The Limits to Growth*, 1972) bombázzák az ökológusok, a futurológusok, a technika- és kultúrkritikusok az emberiséget? Vagy a jelenlegi válság talán annak a nagy átalakulásnak a kezdete, amelynek eredményeképp — sok szenvedés és küzdelem árán — talán mégis megszületik az az egységes, jogi szankciókkal biztosított, új nemzetközi világrend, amely globálisan szavatolja majd az emberi jogokat, az egész bioszféra védelmét szolgáló ökológiai rendet és az új gazdasági világrendet, amely végre kiküszöböli a gazdag és szegény országok közötti égbekiáltó ellentéteket és különbségeket?

Az *örök béke* című művében Kant lehetségesnek tartotta egy ilyen világrend létrehozását, s az öt világrészen a jóakarátú emberek sokasága küzd ma elszántan ezért az ökológiai, gazdasági és emberi-jogi békerend megteremtéséért.

Mármost: hogy visszatérjek a körkérésre és a félelmeimre, attól tartok, hogy mi, magyarországi egyházak és keresztények — tisztelet a kivételnek — még nem tudatosítottuk magunkban kellőképpen, hogy milyen óriási feladatokat ró ránk e békerend kialakítása, a világméretű megbékélés szolgálata. Sőt, mintha azzal sem lennénk eléggé tisztában, hogy idehaza a megbékélést, a kiengesztelődést kellene szolgáljunk. Ehelyett azt látom, hogy a magukat kereszténynek és nemzetinek nevező politikai pártok — az ellenségszeretet krisztusi parancsát megcsúfolva — nagy előszeregettel folyamodnak az ellenségképzés mélyen keresztényietlen módszeréhez, s az inszinuáció, a nyílt vagy burkolt rágalalmazás eszközeivel próbálják lejáratni politikai ellenfeleiket. Szomorú példája volt ennek az, amikor az iskolai hitoktatás körüli vitában a keresztények közül sokan azzal vádolták a liberálisokat, hogy azok „korlátozni akarják a vallásszabadságot”, holott azok csupán az iskolai tanrendbe iktatott hitoktatást elleneztek, az állam és az egyház szétválasztásának elvére hivatkozva. Ennél is elszomorítóbb jelenség az, amikor megint csak magukat kereszténynek nevező politikai erők reprezentánsai bizonyos csoportokat (baloldaliakat, liberálisokat, zsidókat stb.) megpróbálnak kirekeszteni a teljes értékű magyar állampolgárok köréből.

Bízom benne, hogy mi, magyar keresztények előbb-utóbb megtanuljuk tisztelni a másságot, és belátjuk, hogy nemcsak birtokosai, hanem egyben szerény keresői is vagyunk az igazságnak. Bízom benne, hogy kereszténységünk előbb-utóbb európaibbá és evangéliumibbá válik, s megtanuljuk veszedelmes ellenség helyett a partnert látni a másikban, politikai ellenfelünkben is, akitől nem szégyen akár tanulni is.

ESTERHÁZY PÉTER

Ha Salat Levente, a Korunk fiatal szerkesztője fölhív telefonon és írást kér a lap „erőszak-számába”, akkor én csak egy *dolgot* látok: azt a tévéfölvételt, amelyen Sütő Andrást hozzák hordágyon, kék, zöld, lila, s mintha félig önkívületben beszélne, ráng az ajka és rázkódik ide-oda a feje. Én pedig napokra megteltem félelemmel, tele lettem félelemmel, mintha más se lett volna bennem, csak az, és soha többé nem merem megnézni ezt a filmbejátszást. Most, hogy ezt leírtam, azonnal el is ment a kedvem ettől az írástól.

Miért is?

Magunkat megérteni nem alapvető létérdekünk? De. Magunkat megérteni nem valami fényűző dolog? De. De a magunk kiszolgáltatottságát megérteni — a dolog tétje, a biztos vereség, és a tény, hogy nem állunk alternatíva előtt: csökkenti, már-már kiegyenlíti a fényűzés okozta lelkifurdalást.

Nem én fekszem a hordágyon. Más kiszolgáltatottságán elmélkedni, azt elemezni — itt valami büzlik... Csak a magam kontójára tudok arisztokratikus lenni, azaz írni.

Vagy az érzelgősség? Miért ne lehetne akasztott ember házában kötélről beszélni? Hát hisz a minapában még milyen nagy volt a szánk, hogy az író nem a morál, sem a tudás lekötöztette, hanem a létező...! Úgy látszik, egyszerre szeretnénk lenni ízléses férfiú, részvételt telt, derék magyar, valamint író... Sok, ez sok. Valamit valamiért. Másképp gondolkodik az ember este, mint nappal, másképp erdőben, mint pusztaságon, Budán vagy Kolozsvárt — soha nem éreztem, hogy ennyire ki vagyunk szolgáltatva, minden, a szórend, a logika, a hangerősség, helynek s időnek, hely és idő erőszakjának.

Akkor most, július negyedikén, Római-fürdőn, Budapest e kies külvárosában, kinyitom a Magyar Értelmező Szótárt:

erőszak: főnév 1. Vmely cél elérésére irányuló kényszerítés. 2. *erőszakot követ el vkin.* (nőt) megerőszakol. 3. *sajtó* A hatalom kíméletlen alkalmazása, terror. *Az erőszak uralma.*

A Szinonima Szótárban járkalva pedig a következő szavakhoz juthatunk el:

erőhatalom, erőszakolás, erőszakoskodás, erőszakosság, terror, önkény, rémuralom, hatalmaskodás, basáskodás, zsarnokság, elnyomás, leigázás, rabság, iga, szolgasors, agresszió, támadás, kényszer, presszió, kényszerűség, szükség, erő, energia, erőfeszítés.

Ahogy a költő mondja: vár állott, most szóhalom. Túlontúl is jól ismert szóhalom. Szeretünk avval páváskodni, hogy errefelé országainkban milyen nehéz az élet, sőt nehezebb, és ez még csak nem is nem igaz — e szavak napi ismerőseink, társaink a hétköznapiakban, nem kell semmi különösnek, semmi rossznak történnie ahhoz, hogy valamelyikük csúfolódó kalaplengetéssel, hajlongva-hajbókolva ránk köszöntsön, ó, ó, jó reggelt, jó reggelt, hogy vagyunk, hogy vagyunk — s nekünk görcs áll a gyomrunkba. Itthon vagyunk. Nincs erről mit beszélni. Ha nem szerepelne itt egy bizonyos szó, akkor egy kicsit még szidnánk a komcsikat vagy a románokat, a rendszert, dehát aztán... aztán elhallgatnánk.

De ott van a halomban az „erő” szó. S ettől megpördül a ... mi pördülünk meg: az erőszakról eddig automatikusan úgy beszéltünk, mint aki azt elszenvedi. De mi van, ha gyakoroljuk?

Ne finomkodj, szólunk *hátra* öreg futballisták a hátvédnek. Azért vagy odatéve, hogy ne ugráljon. Mit tegyek, hisz e kiváló ellen mind futógyorsaságban, mind eszes-

ségben fölém nő?! Fekvő ember nem gyors ember, vetjük oda foghegyről, és már föl is rúgtak: minket. A fájdalom megerősít: ilyen a világ. Milyen is? Az erő érvényesíti magát, az erő az, ami érvényesíti magát, meg a ravaszság, meg a tehetség — miközben kultúránk a kereszt jegyében áll, a félkegyelmű az emblémánk. Töviskorona és nem aranykorona. Faust és Krisztus? Hogyan is van ez? Félreállunk, letöröljük? Meddig? A kereszténység nem mazochizmus, hallottam egyszer.

Aki velünk van és erős, az erős. A bátyánk például. Bántottad az öcsémet? Gyere ki az utcára, ha akarsz valamit.

Aki ellenünk van és erős, az erőszakos. A vörösingesek a Pál utcai fiúkban.

Szelídnek, igazságosnak és nagyon erősnek lenni volna jó. De az erő csakis akkor nem erőszakos, ha gyöngeséggel találkozik. Vagy ha övé az igazság (majdnem elfelejtettem). Erről a következőt olvasom egy regényben (és Pascalnál): Az igazság azt követeli, hogy az igazságost kövessük, a szükség meg azt, hogy a legerősebbet.

A jog erő nélkül tehetetlen; az erő igazságosság nélkül zsarnoki. Az erőtlenség jogrenddel szembeszállnak, mert mindig akadnak gonoszak; a jogtalan erőszakot váddal illetik. Össze kell tehát kapcsolni az igazságosságot az erővel, ezért az igazságot kell erőssé, vagy az erőset igazságossá tennünk. Az igazságosság vitatható, az erő azonban nagyon jól felismerhető és vitathatatlan. Így aztán nem volt rá mód erőt adni az igazságosságnak, mert az erő szembeszállt vele, kijelentvén, hogy ő az igazságos. Mivel nem tudták elérni, hogy ami igazságos, egyúttal erős is legyen, úgy intézték az emberek, hogy az legyen igazságos, ami erős.

Aki kiabál, annak nincsen igaza, szokták mondani. Biztos, hogy ez minden további nélkül igaz? És a csönd hazugsága, a szelídség sunyisága, az erőtlenség agresszivitása, a szeretet terrorja? A védekezés erőszakossága, az életben maradás erőszakossága...?

A szabadság volna az, ami megszünteti az erőszakot? Ugyan. A szabadság az erő egy kellemes definíciója. És akkor még nem beszéltünk a szerelemről.

Az én szelídségem — hogy önéletrajzi legyek — balekség. Tutyimutyiság. Az én szelídségem (ha van egyáltalán) nem erőből származik, inkább ízlésből. Az ember nem üvöltöz és nem lövöldöz alkonyatkor tarkóba; nevetséges. És miből táplálkozik a Krisztusé? Abból, hogy országa nem evilágból való. Christus vincit, énekeljük, mert tudjuk, hogy az ő története nem a keresztfán végződik.

A kérdés tehát: hol végződik a történetünk? Az én történetem. Az országomé. A Salat Leventéé. Az ő országáé.

*Fejünket szédülni,
Házunkat szédülni
Ne hagyjad, hitűnkre
Füledet ne tömd be.
(Töredék ima)*

Hét-nyolcéves koromban, ha megkérdezi tőlem valaki csütörtök délutánonként, miközben egy pokróc alatt fekszem, hogy mitől félek és miben reménykedem, minden bizonnyal azt felelem, hogy félek a betörőtől, és remélem, hogy a nővérem előbb ér haza németóráról. Komoly dolog a gyermek féelme, nem volt jó félni a sötétől, az egyedülletől, a rosszindulattól. A külső sötétségtől, kívülről szorító magánytól, támadó ellenféltől. Jó volt ugyanakkor bízni a világosságban, a közelségben, a szeretetben. A külső világosságban, a körülvevő szeretetben. Az ember végül is kinövi féelmeit. Nem félek a sötét szobában, a sötét utcán egyedül, tudok védekezni az ellenséges indulattal szemben. Nem félek a külső sötétségtől, nincs hozzá belülről közöm. Lehet, hogy ott háromszoros sírás és fogcsikorgatás lesz, mégis, valahogy nem félek tőle. Vajon reményeim is így megváltoztak volna? Igen, az a kevés is másféle lett, és jobb így. Mert ahogy kinőttem a féelmeiket, nem kellett reményért sem másba fogódznom; sőt, ahogy feladataim szaporodtak, felelősségeim gyarapodtak, immár nekem kellett reményt adnom. Ha keveset ugyan, azt a keveset is továbbadom.

Az a féelme és remény, amire a kérdés köre vonatkozik, máshol van, tudom. Tudom, hogy mitől kellene félnem, vannak sejtelmeim arról is, reményt miből meríthetek. Csak jelzem az úgynevezett globális katasztrófa fenyegetését, hogy a fertőzött levegő, föld, víz, a kiháló növény- és állatfajok, a túlnépesedő emberiség, az esztelen pazarlás és indokolatlan nélkülözés tényeinek ismeretében mindennapjainkat sem élhetjük úgy, mintha nem tudnánk minderről. Mintha nem vennénk észre, hogy a technikai civilizáció és erkölcsi tudatunk végzetes ellentmondásba került. Csak jelzem azt is, szűkebb köreinkre utalva, hogy most, amikor olyan lehetőség nyílt az ország előtt, amire alig volt példa történelme során, az emberi elmék olyan leromlott állapotban vannak, ami veszélyesebb mindenfajta anyagi-gazdasági válságnál. De hogy ettől vagy mástól félnék, azt nem mondhatom.

Mint ahogy azt sem állíthatom, hogy a külső rossz ilyen megnyilvánulásai nem érintenek. Hogy minden újabb hír az örömtelenségről nem okoz elváltozásokat. Belülről érintenek, belső elváltozásokat okoznak. A külső sötétség, ott kívül, egyre gyűlik, egyre sűrűbb. Minden újabb hír a sötétség ránk boruló burájának felületét toldja meg, minden újabb hír pontosan kirajzolható összefüggésbe helyezkedik, a kilátás lehetősége, a rések száma csökken, azt sugallva, hogy vége, hogy valaminek elértünk a határára. Árnyékot vet ránk egy fekete ernyő, a külső sötétség boltozata lassan összeáll, áthatolhatatlanul.

És ekkor belsővé válik. Behatároltságom bennem van. Ez már az én életem. Hogy nem lehet napozni, tóban fürödni, salátát enni, városban levegőt szívni, hogy nem lehet szót érteni, gondolatot váltani. A bomlás során felszabaduló energia az én életemet rombolja. A behatároltság állapotában megszűnik a jövő, vele együtt, akkor már, a múlt is; a korlátoltság a barbár pillanatnyi létezésbe, a jelenidejűség örökkévalóságába szorít. A behatároltságtól szorongok: nem válhatok azzá, amivé rendelésem szán. Nem is tudhatom, mire szán. Nem nőhetek azzá, akiben része van a nálánál nagyobbak, és aki tudja, hogy teremtett része annak. Ha valami távlat mégis maradt, úgy annyi, hogy érzékelem, felfogom helyzetem. Talán még ennyi. Tudom, hogy van túl, van más. Fekszem a külső sötétségben, a belső éjszaka pokrócába burkolva. Én legfőképpen félek önmagamtól, s ha valamiben, ebben van reményem.

GICZY GYÖRGY

A korábban szinte elképzelhetetlen lehetőségek egyszerre töltik el az embert reménykedéssel és félelemmel. Sorsfordító változások közepette szinte magától értetődő a reakciók ambivalenciája. Hogy ugyanabban reménykedünk, amitől félünk. Már csak azért is, mert az újdonságok sokaságából a legfontosabbak személyiségünk legmélyebb régióit rendítették meg. Azokat, amelyeket amúgysem lehet minden vonatkozásban átvilágítani.

A történelem emberségünk, legalapvetőbb jogaink megvalósítását egy végtelennek tűnő korszak után, szinte a felejtés homályából vagy inkább vaksötétjéből emelte ki, hogy most szabadon, minden nagyságával és kicsinyes ellentmondásaival mutatkozzon meg előttünk és bennünk. E pillanatban nem is a szédítő lehetőségek keltenek félelmet, hanem önmagunk elégtelensége.

Immár nem tőlünk független hatalom öntudatlan játékszerei vagyunk, hanem egymásnak kiszolgáltatottak. Hiszen demokratikus előiskolázottság nélkül jutottunk az embert megillető hatalom birtokába.

Ez annál is félelmetesebb ébredés, mert a nietzschei Isten-halál gondolatot követően az emberben egyre nagyobb a hajlam, hogy istenítse önmagát.

A középkori Gólem-legendák bölcs szóval figyelmeztettek a Teremtő helyére pályázó ember túlzott ambícióinak veszélyére. Az egyik — a modern idők robotgépeiről szóló tudományos-fantasztikus irodalom klasszikusaként — az Istent majmoló ember tragédiáját beszéli el. Eleinte minden rendben van. A gólem homlokán a hűség szót viseli, amely azonban a héber nyelvben csak egyetlen betűvel különbözik a halál szótól.

Csak hogy hiába viselünk szavakat a homlokunkon, sokszor megfedkezünk az alapvető igazságok értelméről is. Azért törli le a rabbi a gólem homlokára írt hűség első betűjét, hogy a túlságosan is nagyra nőtt, önállósuló ember-gépet elpusztítsa. Az építmény összeomlik — hiszen már a halál szót viseli —, de maga alá temeti alkotóját, az embert is. Így váltanak olykor reményt keltő lehetőségek pusztulásba.

A figyelmeztetés a keresztények számára is érvényes. Hiszen a fundamentalista türelmetlenség és erőszakosság mindenkit a saját képére és hasonlatosságára akar formálni, önhitt küldetés tudatának erejével. Csak hogy a világ könnyebben változik, mint maga az ember. S könnyebben a szó, mint a meggyőződés. Alig-alig igazodunk el egymás labirintusában.

Pedig most is — ha igazak a remények — újra az emberről van szó. Aki sok mindent visel a homlokán, a hűséget és halált egyaránt magába rejtve. És könnyebben tesz szert új ideológiákra, új mozgalmakra és barátokra, csak azt fedezi föl kevésbé, Aki a legközelebb áll hozzá. Ezért lehet számára minden változás egyszerre kísértés és kegyelem.

Csak egyetlen reményünk marad, hogy a félelmetes lehetőség mégsem teljesül; a hűség nem lesz halál, hanem megóv a pusztulástól.

JÁNOSY ISTVÁN

Bizony az utolsó két évben kimondhatatlanul sokat szorongtam, féltem és ugyanakkor reménykedtem. Mi lesz veled, magyar nép? Fennmaradhatunk-e újabb ezer évre? Fennmarad-e a bűvös-szép magyar nyelv, melynek életemet szenteltem? Nem esünk-e bele történelmünk megismétlődő buktatójába, abba, hogy átcsapunk szélsőségből szélsőségbe és ezzel mindent elrontunk? Csak a huszadik században többször megesset ez velünk.

Pedig most olyan lehetőségek tárultak ki előttünk, amilyenek talán eddig még soha. Okos döntésekkel hosszú időre biztosíthatjuk létünket, boldogulásunkat.

Konkrét napi politikával én soha nem foglalkoztam. Ez nem a költő dolga. De az igen, hogy erkölcsi fórum legyen. Megvallja és számon kérje az örök erkölcsi igazságokat, melyeket kifejez például a Tízparancsolat, a Hegyi beszéd és a hindu Öt alapelv.

Őszintén szólva kétségbe ejtett és szinte undorral töltött el a választások előtti korteskedés: mocskolódások, inszINUÁCIÓK. És a plakátháború gyerekesége. Ha már a pártoknak ennyi kidobni való pénzük akadt, nem egyszerűbb lett volna ezt a pénzt átadni a létminimum alatt tengődő betegek, sokgyermekesek, kisnyugdíjasok, menekültek, hajléktalanok számára és az erről szóló nyugtát fakszimilében közölni a lapokban? Mennyivel hatásosabb propaganda lett volna!

A választások. Nevezhetjük korrekteknek: érvényesült az elv, hogy a nép arra szavaz, akire akar. Egyvalami lepett meg: hogy a szocialista pártok milyen rosszul szerepeltek. Tőlünk nyugatabbra a szociáldemokrácia igen jelentős mozgalom. Megközelítőleg a szavazatok felét kapja és a konzervatívokkal felváltva kormányoz. És ez így is van rendjén. A szocialisták rendeltetése az, hogy szépszerivel vagy erőlyesen garantálják a szociális biztonságot és az esélyegyenlőséget. Így jött létre az a jóléti társadalom, amely még a legszegényebb rétegnek is elég magas életművét biztosít.

Tisztában kell lennünk, hogy a piacgazdaság bevezetésével és a vállalkozás ösztönzésével együtt jár az is, hogy a gazdagok még gazdagabbak és a szegények még szegényebbek lesznek. Ennek megakadályozása és ellensúlyozása a szocialisták feladata.

És ha a szocialisták gyengék? Akkor Krisztus híveinek kell ezt a feladatot fölvállalniuk. Hát hiszen ezt már tették a múltban is. Ott van a Karitás. Olyan szép példák állnak előttünk, mint a lutheránus Sztehló Gábor szeretetszolgálat, aki igen sok zsidó gyermeket mentett ki a németek és nyilasok karmaiból, a halálból, és 45-ben megszervezte az elhagyott gyermekek „városát”, a Gaudiopoliszt. Nemcsak szállást, ételt és ruhát biztosított nekik, hanem „önkormányzatot” is, amelyben a gyerekek nagyszerűen helyt is álltak.

És a jelenben: ott van Teréz anya az ingyenkonyháival. Még verset is írtam róla! — És a zugligeti plébános, Kozma Imre, aki a maga gyülekezetét szinte önszervező kommunává szervezte, és lebonyolította a Máltai Lovagrend roppant segélyakcióit, és megoldotta a Déli pályaudvar ágyrajáráinak elhelyezését.

És a jövő? Lehangelő. Az életszínvonal zuhanni fog még tovább. Emberfeletti feladat áll a keresztények előtt, hogy ezt ellensúlyozzák az inségesek szeretetszolgálatával, sőt egyéni áldozatvállalással. Vannak keresztények — elég sokan —, akik azt mondják: ez nem az egyház feladata. Az egyház feladata az igehirdetés és az üdvösség elősegítése, foglalkozzék azzal. Elég tennivalója van e téren ebben a szekularizált világban.

Igen ám, de a szeretetszolgálat nem valami kegyes járulék, hanem Jézus szigorú parancsa. Gondoljunk a gazdag ifjú és az irtalmas szamaritánus példázatára. És az utolsó ítéletkor is ezt fogja számon kérni tőlünk: „ennem adtatok, mikor éheztem, szomjúhoztam és innom adtatok, úton járó voltam és befogadtatok...” „Uram, mikor láttuk, hogy éhezted volna?...” — „...amit cselekedtetek eggyel az én kicsiny atyámfiai közül, velem cselekedtetek!” Tehát ez parancsteljesítés, és nem valami „főlöleges jócselekedet”. Könyvtárnyi irodalma van annak, hogy a szociális eszme egyenesen Jézusra megy vissza, sőt bizonyos vonatkozásban még az úgynevezett „osztályharc” is. Hát ami igaz, igaz, Jézus nem valami nagyon kedvelte a gazdagokat. Gondoljunk arra a mondására: „Könnyebb a tevének átbújni a tű fokán, mint a gazdagnak a Mennyek országába bejutni”. Vagy gondoljunk a gazdag és a Lázár példázatára. És már Jézus előtt az ő anyja, Mária is ezt hirdette: „hatalmasokat döntö le trónjáról, és

alázatosakat magasztalt fel. Éhezőket töltött be javakkal és gazdagokat küldött el üresen.”

Nem akarok mindebből messzemenő következtetéseket levonni, csak rámutatni arra, hogy a szeretetszolgálat és a szociális igazság és az esélyegyenlőség erőszakmentes kiküzdése nem holmi mellékes „jóselekedet”, hanem súlyponti feladat Jézus szemében.

A szeretetszolgálatnak van még egy speciális területe. Ez pedig a lelkigondozás, a lélekgyógyítás. Jézus amikor elbocsátotta tanítványait, ezt is parancsban adta: „Betegeket gyógyítsatok, ördögöket űzzetek...” Ennek a parancsnak a tökéletes teljesítése az volna, ha minden egyes lelkipásztor az orvosi egyetemet is elvégezné és képzett pszichiáterré válna. Intézményesen megkövetelni ezt ma még nem lehet. De annyit már meg lehet valósítani, hogy a teológiákon intenzíven tanítsák a lélekgyógyítás tudományát. Már vannak erre gyakorlati példák is. Például a kettős diplomás Gyökössy Endre tevékenysége, akinek a lelkigondozásról szóló kötete, a *Magunkról magunknak* már 60 000 példányban jelent meg. Sürgeti a lélekszolgálat intenzív kibontakozását az a tény is, hogy a magyar nép a sorozatos XX. századi tragédiák hatására lelkileg tönkrement, legalábbis egyharmada súlyos lelkibetegnek tekinthető. Ilyen tömeggel a szakorvosok egyénenként nem győznek foglalkozni.

Legfájdalmasabb problémánknak az abortuszkérdést tartom. Több évtized óta számos versemben jaidultam föl e gyötrő kérdésben. Legutóbb is egy Mária-litániában: „Oh Mária / csak azt kerüld el messze — soha közeledbe nem érhet — / aki elvette magzatát. ...Mi lett volna a világból, / ha Te elvetted volna fiadat, Jézust, / hisz minden „indokod” megvolt / földönfutóként egy istállóban... / 1957-től 84-ig / négy-millió magzatot öltek / Magyarországon! / Magyarország Nagyasszonya, / megbocsátasz-e nekünk ezért? / Nem taszítod el undorral, átkokkal népedet, / amely önmagát irtja. / Nem akar élni. / Mária, Mária, könyörülj rajtunk!”

Mily katasztrófa ez a nemzet szempontjából! Népeiségünk már erősen fogy, elöregszünk. És ez a folyamat a jövőben még hatványozódik. Mekkora cinizmusra vall úgy gondolkozni, hogy: a nő elvesse-e magzatát vagy megtartsa-e — ez kizárólag az ő magánügye, elvégre ő „rendelkezik a testével”. A férj, az orvos, és a társadalom csak Pilátusként „mossa kezeit”: birkózzék meg a nő egyedül, magára hagyatva büntudattal és lelkiismeretével és azzal a sorssal, hogy esetleg többé nem lehet gyereke. És ezt még „nő-emancipációnak” magasztalják!

Nagyon helyeslem a katolikus egyház azon álláspontját, hogy a magzatot megölni: gyilkosság, mert egy élet elpusztítása, és az élet ugyanolyan érték méhen belül, mint méhen kívül. Abban bízom, hogy ezt egyre többen belátják, főleg az orvosok, akiket különben a hippokratészi eskü is kötelez az élet megtartására. És a gyermek — akár a sok gyermek — felnevelését a közösségnek, az államnak, kell biztosítania.

KABDEBÓ LÓRÁNT

A félelmet ki kell ismerni. Hogy úrrá lehessünk (talán) felette.

Én kétszer tanultam meg félni. Előbb fizikai értelemben. Utóbb teljes valómban.

Először — ezt már régebben megírtam — a háború idején. Amikor Gyöngyöst bombázták.

Addig azt hittem: mindennek rendje van. Akkor rádöbentem: véletlenül vesznek körül. Ekkortól lett kiszámíthatatlan számomra az élet. Addig: szólt a sziréna, bújtunk az ágy mellé (az tán véd a repesz ellen), mentünk a pincébe. És — kis város lévén — nem történt semmi. Akkor: játszom az udvaron. Hallom: gyorsuló, erősödő ritmusban robbanások. Soha nem hallottam, de tudtam, és rohantam anyámmhoz: bombáznak.

Nem szólt sziréna. Csak körben robbanások. A légnyomástól a bura leesett a lámpáról, ágyról sezlóra, nem tört össze. Mindenki ezt csodálta. Csodálhattuk: *voltunk*. Véletlenül megmaradtak.

A félelelem: a biztonság hiánya. Gyöngyös bombázásakor az emberi rend biztonságát vesztettem el magam körül. Ekkortól *félek*.

Megrázóbb: amikor a katekizmus biztonsága került veszélybe.

Talán 1951-ben. Egerben élünk. Apám régi vágású értelmiségi. Mérnök. Társaság nálunk. Téma: az akkori új rendszer. Amolyan „reakciós” beszélgetés. Apám teljes meggyőződéssel: képtelenség, amit ezek mondanak, hogy nincs Isten; mindegy, hogy minek nevezzük, Buddhának, Mohamednek, Jézusnak, Istennek lennie kell. Nem filozófiailag fejtegette, csak a maga józan eszével mondta, mintha azt mondaná: a jég hideg, a tűz meleg. A gyakorlat embere volt. Hittel mondta, hívőként. Makacson.

Számomra mégis, ez a félálomban hallott mondat végzetes lett. Én „filozófiailag” fogadtam. Számomra se volt soha kétséges Isten létezése. Ezután sem. Gyakorló katolikus voltam, maradtam. De ha az én katekizmusi Istenem megjelenési formája bizonytalan, akkor mi lesz velem? Hisz a személyes létezés, túlvilágostul nem minden vallás ígéri. Mi az *én* helyem a világban? Lehet-e személyes kapcsolat az Istennel? Lehettem akkor tizenöt éves.

Évekig kiégett, üres kráterben, holdbéli tájon éltem. Ma is előttem a mindennapos reggeli utam Egerben az iskoláig, amit vacogva teszek meg. Nem a tél, de a csillagűr hidege tart fogva. Épp akkor olvastam Jeans Csillagok világa című könyvét. A *távolság* lett élményem. Elemi erővel, félelelmmel. Vacogtam, létezésemben. (És álomban az egri vár kazamatáiba menekültem az atomháború elől.) A félelem körülvelt. Mindenben. De az én félelmem nem gondolati természetű volt, nem megfogalmazható: állati nyüzszítés, az elveszettség fájdalma.

Párizsban, egy kint élő szobrászművésszel beszélgetve fogalmazódott meg bennem: a művészet olyan „dimenziókba” hall át, amelyet gondolkozásunk képtelen felfogni. Mint az imában, az alkotásban is „a nagy Bumm” előttré emlékezik az ember? Vagy azt érzékeli, ami körülvesz ugyan minket, csak nem tudjuk érzékeinkkel felfogni? „Csak titkon érző lelke óhajtva sejt.”

A legkétségbeesettebb Isten-kereső költő pályáját követem több évtizede. A művészet célja: vágyni a biztonságra. Megmenekülni az állati félelemtől. Átélni a teremtés biztonságát. Számomra a művészet legemelkedettebb pillanata: félelmektől körülmart életünk vágyott ellenpontja.

KARÁTSON ENDRE

Feleségem érettségi dolgozatokat javít. Francia gimnáziumokban az irodalomórák egyik fő célja nem az irodalomtörténet bifláztatása: a diákokat hagyományosan arra tanítják, hogy különösebb kritikai eligazítás nélkül is megértsék olvasmányukat, s a tudatosított műélvezetről logikusan, világosan, választékosan számot adjanak. Idén azonban meglepő utasítás határozza meg a jelöltek feladatát:

Fűzzön a szöveghez magyarázatot: fejtse ki például azt, miként sikerül (a szerzőnek) humort sem mellőzve éreztetnie, hogy milyen nosztalgikusan gondol gyerekkorára s mennyire szereti a természetet és az életet.

Miután szájába rágták, hogy mit mondjon és milyen sorrendben, lesz-e az írásbeli-zőnek kedve vagy akár mersze a maga fejével gondolkozni? A kérdéses szövegben

ráadásul egy aszott tanító néni vonalzójával verve a taktust az Újszövetség kántáló olvasására tanítja az elemistákat:

Mon!-dál! ak!-kor! Jél-zus! tal-nít!-vái-nyil-nak!

Gyengébbek kedvéért ide nyomban jegyzet került:

Újszövetség: a Biblia két nagy része közül az, amely Krisztus életének van szentelve.

Nem arról van-e itt szó, — teszem fel a kérdést feleségemnek —, hogy a katedrálisok és a racionalizmus sajátos együttéléséből táplálkozó francia kultúra hivatkozási rendszere megrendült?

Tévedés ne essék, korántsem francia részbjok emlegetése a célom. Példám inkább annak érzékeltetésére szolgál, hogy *mutatis mutandis* a Nyugaton mutatkozó jelenségek következményekkel nem kevésbé terhesek, mint a mostanság sokkal látványosabb közép- s kelet-európaiak. Válságos a légkör egész Európában, nemcsak azért, mert a pártállamok a nagy szovjet példára és a nagy szovjet példán sztahanovista lendülettel túltélve sorban szétrohadtak, de azért is, mert egy sereg hagyományos érték megüresedett. S hogy a dolgok paradoxális összefüggését se felejtsem, a pártállamok nyilván nem rohadtak volna szét a meggyőződést alapozó értékek üresedése nélkül. No mármost, mi a jó? mi a rossz?

Örvendeni lehet annak, hogy jelenleg az ideológiáknak egyre kevésbé áll módjában az egyént üldözni, szabadságától vagy életétől megfosztani. Viszont lehet-e annak is örvendeni, hogy az ideológiákkal egyetemben megrokkann az a judeo-keresztényen fogalomkör, amely az európai civilizáció szervességét, az egyéni tudat fontosságát és az európai civilizációhoz tartozó egyének egymás közötti otthonosság érzését valamint minimális kommunikációs lehetőségét biztosította?

Mindez együtt jelentkezik, s a megítélés ismérvei, az erkölcsieket is beleértve, az ilyen cseppfolyós helyzetben sorra elmerülnek. Döntési lehetősége viszont marad olyan karizmatikus vezérnek — ilyenre Magyarországon máris túl sok infantilis agy vágyakozik — aki a reá ruházott vagy magához kaparintott hatalom segítségével, a múlt vagy a jövő nevében, a jó s a rossz milétéről kényre-kedvre rendelkezik.

Ettől a feltételezhető új önkénytől tartok hovatovább hat évtizedes történelmi tapasztalatom alapján. Úgy vélem, Európa XX. századi civilizációs válsága most érik be, s még azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy a következő önkény már egy másik korszak új vallásának, új társadalmának, új kultúrájának alapjait rakja le. Természetesen az eddiginek, a széthullónak a rovására, de közben a maga későbbi válságának sárkányfogait is elvetve.

Megfontolván a felvázoltakat, azt remélem, hogy nem lesz igazam. Vagy legalábbis csak részben: hogy nem jár vérengzéssel a változásból kitermelődő erőszak, hogy a türelmetlenséget korlátozza a szabadulás és egymásratalálás elnéző jókedve, hogy a jövőndő Európában nem üldözik különösen az önálló véleményalkotásra törekvő, szellemi javaihoz ragaszkodó egyént, s hogy szabad lesz még, akárha lábjegyzetek nehézkes segítségével, a múlt Európájának kulturális kódrendszerét is felhasználni a társadalmi érintkezésben. Mert ha az átmenetben ezek a minimális feltételek sem valósulhatnak meg, reménykedhetnék-e másban, mint abban, hogy a jövőndő Európát már nem érem meg?

KARÁTSZON GÁBOR

Mitől félnék és miben reménykedem, kérdik, és erről persze jut eszembe, Goethe, a *Faust* Goethéje, a második részből; ki juthatna erről eszembe más? Onnan is az Okosság, az álarcos mulatság jelenetéből. *Félelem s Remény, az ember / két nagy ellensége, láncon*, így kezdi beszédét az Okosság, Kálnoky László fordításában. *Zwei der grössten Menschenfeinde, / Furcht und Hoffnung, angekettet*. Bátorságosan hangzik ez így: ha lánccraverve tarthatnám én is e kettőt! Viszonylag könnyű volna így, talán, ha megvolna bennem az az okosság; de nincs meg. Miféle okosság? Vehetjük úgy, *evilági* (racionális), vehetjük úgy is, *természetfeletti*; a *Faust II.* operai-muzikális stílusa ebben az esetben is többféle értelmezést tesz lehetővé. Számomra azonban a félelem hozzátartozik a világhoz, s még szívesebben is elmélkedem róla, mint a reménységről: mintha messzebbre látnék általa. Hogy mitől félek, kérdezik, s valóban, mi sem jellemzőbb mostani tárgyunkra, mint ez a félelem, az évek múltával egygé váltam e félelemmel. Félttem attól, évekig, hogy ez a *bős—nagymarosi* íz megépül, és félnem kell még ma is attól, a végén *valami mégiscsak* megépül belőle; a felső része, mondjuk, Országok végromlását jelentené az, Magyarországot elsősorban, Szlovákiáét ugyanannyira; ám tovább lehet kérdezni akkor is, rettegésem miért ily *világszüntető*? Van egy névtelen hatalom, amely a *helyeket fölemészti*. Auschwitz és Hiroshima után, harmadikul, most itt van támadási pontja, Magyarországon. Számítsam Csernobilt is, elbizonytalanodik a sorrend. Mindegy annak a hatalomnak. *Helyetlenít*. És minden megszűnik annak lenni, ami. Ami csak volna, *amúgy*. Mint Szent Pál nem akart tudni másról, csak a keresztéről, én sem tudok már másról, csak Bős—Nagymarosról. A hely, az mindig egyszeri, a tündéri tartomány; a tündér=*a genius loci*. Ő az, akit már réges-régen elvesztettünk. A tündér az, aki volna, ha valamely helyen szembenézne velem; ő általa volna hely az a hely. Ma azt tudjuk, senki sincsen ott: nem néz szembe az emberrel senki sem. A tündérek nemlétééről beszélünk, mi sem jellemzőbb világunkra ennél; amit Isten nemlétének szoktak mondani, csupán ennek a konzekvenciája. Szubjektivitására volna hagyatva hát az ember? Némi önismerettel megállapítható, hogy ily körülmények között nincs szubjektivitás sem; ma már az semmi más, csupán az odaírt nemlétezéséről való tudomás. Sehöl senki, sem itt, sem ott. Nemhogy a lélek volna nincstelen, hanem a halmazok nincsenségesek. Maradt a technikai *Machbarkeit*, a megcsinálhatóság. A többi meg, azt mondják, hangulat. Működik a világban egy névtelen hatalom, óriási pumpa, amely a hangulatokat kiszivattyúzza a világból. Még csak az én gyermekkoromban is ezernyivel több hangulat létezett, mint ma. A reménység nem remélhet többet, ma már, szokványosan, mint hogy: *ezúttal hátha még megússzuk*. Ami ennél nagyobb, ami a reménykedésnél rejtelmesebb, az a kereső ember, *ha van*; aki esetleg, útnak indul, keresni a felszámolt helyek génuszát. Vagy génuszait, ami ezúttal talán egyremegy. Az ember helyét is csak ők ismerik. Ha van még ilyen hely.

MÁRTON LÁSZLÓ

(A kérdésről a gyermekkori párbeszédés játék jut eszembe. „Lesz-e háború vagy sem? — Ha nem lesz háború, nincsen semmi baj, ha lesz háború, két lehetőség van: meghalunk-e vagy sem? — Ha nem halunk meg, nincsen semmi baj, ha meghalunk, két lehetőség van: a mennyországba kerülünk-e vagy a pokolba? — Ha a mennyországba kerülünk, nincsen semmi baj, ha a pokolba stb. stb.” A játékban könyörtelenségre vall,

hogy mindig csak két lehetőséget enged meg, és pesszimizmusra, hogy mindig a rosszabbik lehetőség viszi tovább. Ennek ellenkezőjére vall viszont, hogy minden elágazásnál elmondható az egyik lehetőségről: bekövetkezése esetén nincsen semmi baj. Valahogy így szeretnék válaszolni a körkérdésre is. Előrebocsátom azonban, hogy *félelmeimről* nemigen tudok beszélni. Elbizakodottság volna azt mondanom, hogy nem félek a jövőtől — inkább arról van szó, hogy félelmeim részint esetlegesek, részint merőben magántermészetűek, és így a körkérdés kapcsán helyénvalóbbnak érzem, hogy *aggodalmaimat* emlegetsem. Az alábbiakban megpróbálom összeállítani a remények és az aggodalmak — vagy inkább megfordítva, az aggodalmak és a remények — személyhez kapcsolódó, hevenyészett katalógusát.)

Aggodalmam: Az emberiség, akár akarja, akár nem, leállíthatatlan irtóhadjáratot folytat az élő és az élettelen világ ellen, közvetve tehát önmaga ellen is; a *kozmosz* általa hozzáférhető részét viharos gyorsasággal fogja *káosszá* alakítani. Reményem: hátha tévedek, hátha vannak jótékony ellenerők, amiket nem lehet észrevenni. Reményem: ha nem tévedek is, hátha csoda történik.

Aggodalmam: az előre látható katasztrófákat és tömeges szerencsétlenségeket mi — mostani harmincévesek — még meg fogjuk élni, esetleg a következményeket is látni fogjuk. Aggodalmam: ezeknek nem maradunk távoli szemlélői, bezúdulnak a mi életünkbe is; és gyermekeink, szereteteink, kortársaink sorsa láttán végzetesen megerősödnek azok a kétségek, amelyek már most fölmerülnek az élet értelmét illetően. Reményem: hátha mégsem. Aggodalmam: ha mégis, akkor olyan erkölcsi helyzet alakul ki, amelyben nem jó és rossz, hanem iszonyú rossz és annál is nagyobb rossz között kell választani; lehetséges, hogy gyermekeink már hétköznapi kannibalizmusban fognak élni. Reményem: ekkor sem lesz mindenki kannibál.

Reményem: hátha a magyar demokrácia működőképes lesz, hátha meg tudja állítani az ország gazdasági hanyatlását és erkölcsi zuhlását. Aggodalmam: ez nem fog sikerülni. Aggodalmam: ha sikerülne is, már nincs rá idő. Reményem: Magyarország a lakhatatlanná váló világnak viszonylag lakható része marad (minden értelemben), és legalább azon, amit a maga erőiből el tud végezni vagy el tud hártani, jól munkálkodik.

Aggodalmam: a politikai erők, öncélú és cinikus hatalmi harc közepette az élet egészét elborítják, átítatják és megfojtják. Reményem: a politikai erők megtanulják a mindennapi élet szerves építésének *művészetét*. Aggodalmam: a városban, ahol élek, nem lesz víz és fűgő, nem lesz levegő. Remény: tudomásom szerint nincs.

Aggodalmam: a közélet és az ún. szellemi atmoszféra durvul, illetve romlik. Reményem: ez csupán a demokrácia kifejlődésével járó átmeneti jelenség. Reményem: nem durvul és nem romlik annyira, hogy el kellene hallgatnom. Aggodalmam: a magyar nép nagy részének semmi köze sincsen saját kulturális hagyományaihoz. Aggodalmam: a mai magyar kultúra legjava élesen elválik és el kell, hogy váljék az élet többi részétől, s ezáltal fennáll a veszély, hogy elszigetelődik, mégpedig egy kifejezetten ellenséges közegben. Reményem: fokozatosan úgy alakul, hogy kiderül: a magyar kultúra és a magyar nép nagyjából ugyanazt a nyelvet beszéli.

Aggodalmam: aggodalmaim hangoztatása csak a defetizmust növeli. Reményem: hogy mindig fennáll a lehetőség, túllépni félelmeken és reményeken; s hogy ezúttal is vagy elkerülhetetlen dolgokról van szó, amelyekre erős lélekkel készülni kell, vagy útelágazásokról, ahol az íróknak többek között az a dolguk, hogy előre lássanak, legalább egy vagy két lépésnyire.

POMOGÁTS BÉLA

Pontosabban: inkább reménykedem, mint félek. Egyszerűen: elegendő volt a félelemből. A magyar forradalom leverése után nem akartam elhagyni sem hazámat, sem otthonomat. Szorongattak az idők, s ahogy sokasodtak az ismerőseim ellen folytatott perek, ahogy tűntek el váratlanul s egy időre nyomtalanul a barátaim, mindinkább elhatalmasodott rajtam a félelem. Aztán egy őszi éjszakán engem is elvitt egy fekete autó: Gyorskocsi utca, tököli internálótábor, ma már nem érdekes. Félttem a százas villanyégővel megvilágított éjszakákon, midőn nem lehetett tudni, mit hoznak a következő napok, a következő órák. Szabadulásom után még éveken keresztül felkísértett álmaimban a letartóztatás, a börtöncella, a kihallgatás.

Elegendő volt a félelemből. Noha tudom, hogy aki fél, az talán csak felkészül arra, ami mindenképpen vagy esetlegesen, de bekövetkezik. Most is bekövetkezhet sok minden: az ország elszegényedése, széles dolgozó rétegek elnyomorodása, következőképp a türelmetlenség, a gyűlölködés, az, hogy emberek és embercsoportok ellenségeivé válnak egymásnak. A magyar társadalom sejtjeibe, mondhatnám így: lelki mélyszerkezetébe, fájdalom, beépült az erőszak és a gyűlölet. Itt évtizedeken keresztül gyűlölködéssel nevelték az embereket: az újságok, a politikai szónoklatok, a köznapi tapasztalatok.

Aki civilizált nyugati országokban jár, s hazatérve önkéntelenül összehasonlítja az utcán sürgölődő emberek arcát, tulajdonképpen megijedhet attól, ami a szeme elé kerül. Bécsben, Münchenben, Londonban közönyös, de inkább jóindulatú arcok, a tekintetekben magabiztosság és valami derű. Budapesten mintha nem egymással elvegyülve, hanem *egymás ellen* közlekednének az emberek. Megviselt, gyűrött, haragos arcok, elszánt vonások, semmi mosoly. Bizony ez inkább félelmet kelthet, mint biztonságot és nyugalmat. Mintha lassanként valami robbanóanyag gyűlne föl az arcvonások mögött, a város légtérében, akár az autók benzingőze, amely időnként elviselhetetlen sűrítettségben nyomasztja a tüdőt. Lehet, egyetlen szikra kell, és berobban valami?

Mégis: elegendő volt a félelemből. Reménykedni szeretnék: fájdalmak között is reménykedem. Lassan megindítható lenne a lelkek orvoslása, megkezdődhetne a gyógyulás: csak éppen lassan alakulnak ki a társadalom egészének helyreállítását szolgáló intézkedések és eszközök. Holott talán ez volna az új Magyarország egyik legfontosabb és legsürgősebb tennivalója. Ebben kellene, hogy összefogjanak és együttműködjenek az egyházak és a politikai mozgalmak, a kormányzat és az ellenzék, a társadalom és a kultúra intézményei, szervezetei. A gyógyulásra szükség van, tehát lehetőség is kell, hogy legyen rá. Egy szabad társadalom éppen arról ismerhető fel, hogy a nagy közösségi gondok tudatosulását követniök kell a megoldás stratégiájának és módozatainak.

Reménykedem tehát, noha lehet, reményeim nem tudom racionális és tárgyilagos érvekkel alátámasztani. A remény azonban nem mindig kíván tárgyszerű megalapozást. Cs. Szabó László idézte egy régi könyvének mottója gyanánt Hallgatag Vilmost: „A vállalkozáshoz nem kell remény, a kitartáshoz nem kell siker.”

POSZLER GYÖRGY

Tartom magam a körkérdéshez. Mitől félek, miben reménykedem? Összefügg. Attól félek, amiben reménykedem. Abban reménykedem, amitől félek. Visszája és színe. A visszája félelem, színe reménység. Valahogy így:

Első félelmem metafizikai. Az ember kozmikus-végleges sorsával kapcsolatos. Hogy túllépte a határt, amit a gondviselés rendje, a természet törvénye számára megszabott. Környezetszennyezés, túlnépesedés, nukleáris veszély. Kontár bűvészinás. Megtanulta a kiengedő, elfelejtette a visszaparancsoló varázsigét. Elindított végzetes folyamatokat, nem tud uralkodni felettük. Mit művelt csak e században is? — megérdemelt a büntetés, igaza lesz Babits Jónásának. Közelre néz az indulatosan bosszuló világrend. Ninive — vétkeiért — pusztul.

Első reményem metafizikai. Az ember kozmikus-végleges sorsával kapcsolatos. Hogy belül marad a határon, amit a gondviselés rendje, a természet törvénye számára megszabott. Környezetszennyezés, de környezetvédelem is; túlnépesedés, de családvédelem is; nukleáris veszély, de leszerelés is. Kontár, ám tanulékony bűvészinás. Elindított végzetes folyamatokat; tanulja az uralmat felettük. Rosszat—jót művelt e században is — megérdemelt a megbocsátás. Nem lesz igaza Babits Jónásának. Távolra néz a bölcsen engesztelődő világrend. Ninive — bűnbánatáért — megmarad.

Második félelmem történelmi. Az ember történelmi-időleges sorsával kapcsolatos. Hogy létezett egy hatalmi egyensúly. Rossz, de szimmetrikus, vele-általa kormányozható volt a világ. Valahogy funkcionált mindkét póluson. Tengelye áthaladt Európán. Mégiscsak hagyományos értékek nyomán. Felborult az egyensúly. Az egyik pólus megsemmisül. Mekkora lesz a robbanás? Nem zuhan a kráterbe a világ fele? Mi tölti ki a vákuumot? Neoközépkori ideológiák vad káosza nukleáris bunkósbottal hadonászva? Végletek között pusztuló provincia a kultúrát teremtő vén világrész.

Második reményem történelmi. Az ember történelmi-időleges sorsával kapcsolatos. Mert nem is kell hatalmi egyensúly. Szimmetrikus, de rossz, vele-általa csak igaztalanul kormányozható a világ. Betegen funkcionált mindkét póluson. Tengelye áthaladt Európán. Roncsolta a hagyományos értékeket. Felborult az egyensúly. Az egyik pólus megsemmisül. Nagy lesz a megkönnyebülés. Nem kráter, hanem mozgástér. Nem hirtelen vákuum, de új koordinátarendszer. Neohumán eszmék szelíd kozmosza racionális normákkal körülbástyázva! Végletek között új Róma a kultúrát teremtő vén világrész.

Harmadik félelmem patriótai. A magyarság mai-holnap sorsával kapcsolatos. Hogy csak rendszert és orientációt vált az ezredvégen. Történelmi zsákutcába futott fél-, de inkább háromnegyed százada. Most visszakerül egy bizonytalan történelmi választásra. Gazdaságilag, társadalmilag, emberileg megroppantan. Egykori földrajzi-történelmi régiójával, Közép-Európával együtt. Félek: elveszíti, nem tudja újraalkotni. Útja így megroppantan, nem az új Közép-Európa valóságán keresztül vezet Nyugat-Európához, hanem a régi Közép-Európa álmán keresztül a Balkánhoz és harmadik világhoz.

Harmadik reményem patriótai. A magyarság mai-holnap sorsával kapcsolatos. Hogy életformát és értékrendet is vált az ezred végén. Történelmi zsákutcába jutott fél, de inkább háromnegyed százada. Most visszakerül a biztos történelmi útra. Gazdaságilag, társadalmilag megroppantan, de emberileg épen. Egykori földrajzi-történelmi régiójával, Közép-Európával együtt. Remélem: megtalálja, újra tudja alkotni. Útja, így emberileg épen, nem a régi Közép-Európa álmán keresztül vezet a Balkánhoz és harmadik világhoz, hanem az új Közép-Európa valóságán keresztül Nyugat-Európához.

Negyedik félelmem etikai. A magyarság mai-holnap sorsával kapcsolatos. Hogy betegé lettek emberi kvalitásai a században. Gondolkodásában, érzésvilágá-

ban, reflexeiben roncsolódott. A tényleges nehéz időkben túlélte, de erodálódott. Az esetleges könnyebb időkben újakezd, de alacsony erkölcsi szinten. Rátör a szabadság. Vállalkozás, verseny, piaci szemlélet. Vállalkozása hazárdjáték lesz, versenye fojtogatás, piaci szemlélete kalandor morál. Visszájára fordítja a szabadságot. A rossz lesz szabad. Hiába fordul a történelem, nem élhet vele. Gazdaságilag virulhat, emberileg nem.

Negyedik reményem etikai. A magyarság kvalitásai a században. Gondolkodásában, érzésvilágában, reflexeiben megőrződött. A tényleges nehéz időkben túlélte és védett. Az esetleges könnyebb időkben újakezd, ám magas erkölcsi szinten. Beköszönt a szabadság. Vállalkozás, verseny, piaci szemlélet. Vállalkozása építés lesz, versenye kiválasztás, piaci szemlélete kereskedelmi morál. Szintén éli a szabadságot. A jó lesz szabad. Méltán fordul a történelem, élhet vele. Gazdaságilag virulhat, emberileg is.

Négy félelem-remény. Visszája és színe. Rossz éjszakákon visszáját képzelem. Jó nappalokon színét élem. Nem elméleti dilemmák; mindennapjaink létkérdései. Remény teljesülten érdemes csinálni. Félelem teljesülten nem.

SÁNDOR IVÁN

*(Némethy Lászlónak és feleségének,
Németh Magdának a Horseshoe Lake
partján eltöltött napok emlékére)*

A sűrűsödés kitartott pillanata: a csónak kifut a tóra. A szigetnél a fiatalabb férfi leereszti a horgonyt, az idősebb kidobja a horgot. Leszáll a vízre egy sirály. Az idősebb férfit nem sokkal előbb agyvérzés érte. A bal kezem már nem a régi, gondolja, minden nehezebb mozdulatot a bal kezemmel kell végezni, hogy erősödjön. A fiatalabb még sohasem horgászott. Elmegeyek a csónakkal, a csendben talán megírok közben valamit a fejemben, gondolja. A sirály figyel, elorozhat-e valamit a zsákmányból. A mozdulatokat gyakorló kéz, a gondolatokat forgató agy, a vízen lebegő várakozás egysége: letisztult metafizika.

Az idősebb feltűzi a kukacokat a horgokra (az egyiket már a fiatalabb tartja), kis szájú sügéretet fognak, az idősebb szedi ki szájukból a horgot, átszúrja kopoltyújukon a tárolólánc kampóját. A nehezebb mozdulatokat is a bal kezével végzi, feljajdul néha. A fiatalabb miközben utánozza, szekvenciákat alakít ki a gondolataiból, de a sor minduntalan megszakad. A sirály várakozik az éles alkonyi fényben.

Megkérdezhetjük, miért próbálja beteg bal kezét használni az idősebb. Megkérdezhetjük, mit próbál végiggondolni a fiatalabb. Megkérdezhetjük, mi teszi oly kitartóvá a sirályt. A bal kéz merev marad, a gondolatsorok szétesnek, a madár nem jut eledelhez. Megtörténhetne mindennek az ellenkezője is. Bizonyos, hogy a vízszintes tengely (föld, víz, látóhatár), és a függőleges tengely (antropológiai, szellemi, metafizikai) metszik egymást, miközben remény és reménytelenség elválaszthatatlan, mint a két szárny csapása, mikor a sirály végre felröppen.

Ne szakadjunk el az egymáshozláncoltság (egy valóságos tavat, és valóságos horgászást felidéző) képétől. Individuális, történelmi és metafizikai összetartozása hiábavalóságnak és reménynek hozzánk tartozik. Jobban spiritualizálható esélyek idején távolodnak egymástól, rosszabb időkben közelednek és egymásra rétegződnek. Ma változó a széljárás a korhadó reményfa körül. Végre lehetne okulni százötven esztendő magyar történelméből. De, mintha alig... A személyes-történelmi-metafizikai lét egysége visszavonhatatlanul széttört. Lélek és tudat ebben a magárahagyottságban roncsolódik tovább.

Élhetünk-e félelem nélkül? Van-e esély a zsákutcás magyar történelem megszakítására? Meg kell-e fosztanunk magunkat a reménytől? Ma így kérdezzük.

Én attól félek, hogy tapasztalatainkból sem tudunk eleget tanulni, hibáinkat újra elkövetjük, bűneinket újjakkal tetézzük. Álcásan, akár jóakarattal, kiskaliberűen, möhön, önsorsrontóan, kihívóan, ártatlanul. Nem kívánok ebbe belenyugodni. Számomra ennyi a remény.

SZABÓ MAGDA

Félek is, féltek is. Több mindentől, többet, többeket.

Félek például attól, hogy sok-sok időbe telik, mire ismét rögzülhetnek azok az örök érvényű etikai kategóriák, amelyeket több nemzedék előtt úgy fedtek el, mint a sivatagi vándor elől a rejtett kutakat, az életmentő vizet, de az is aggaszt, hogy most, mikor már nem is sors-, de jövődöntő fordulatához érkezett az ország, sikerül-e rangosan helyállnunk, hisz nem a mi bűnünk, hogy nincs gyakorlatunk a demokrácia megvalósításában, és olykor szédülünk és botorkálunk a történelmünk folyamán alig-alig érzékelt szabadság ritka szövetű levegőjében. Félek a bosszúkeresőktől is, mert könnyű a magán-indulatokat és irigységeket közéleti ihletettséggé stilizálni, amellet súlyos évtizedeink alatt elfelejtettünk, talán meg se tanultunk viszonyítani, új lecke számunkra a tolerancia és a valódi érték szerinti minősítés. Félttem a Dunát Nagymarosnál, az olvasót a méltatlan olvasmányoktól, a szmogos városok lakóit, Sütőt, Tó-kést, minden fenyegetettet, félttem a rendszerváltáskor hajdani hazugságaik miatt lepleződött szülőket a gyerekeik kérdező pillantásától, egyáltalán őt magát, a homo sapienset is, aki a legjobb úton van, hogy a föld és a vizek beszennyezése után immár önmagát is veszélyeztesse, és egy világméretű új Csernobil robbanásával megszűnik, mint az ózon, a fókák, méghozzá saját rosszul felhasznált zsenialitása következtében, mert esetleg tévesen programozott be egy gépet, és vége lesz a kozmiko-komiko tragédiának. Félek és féltek és tudom, hogy az ördögtől leginkább, aki van, mert még egyszerre sose mondott neki kézenfogva és közösen ellen az emberiség, aztán eszembe jut, hogy valamikor megírtam, mekkora gyönyörű kockázat a romokból újraépíteni vagy egyáltalán létrehozni egy államot, eszembe jut István, a szent és Béla, a negyedik, és akkor leteszem Isten tenyerébe a félelmemet és az aggodalmamat, és megint el tudok aludni.

Személyemre vonatkozó reményem nemigen van, azon kívül, hogy a munkában érzett öröm élménye holtomig elkísérhet, viszont szívből hiszem, végre talán sikerül befejeznünk a mindmáig befejezetlen második világháborút, amelynek ál békeszakasza olyan iszonyú volt, hogy a hazai és a világtörténelmi tragédiák emlékeként ránk tapadt üledék miatt megriad tőlünk a temető. Bátor nemzedék lép a nyomunkba, fiatal szívek hihetetlen fordulatok előkészítésével büszkélkedhetnek, remélem az ő gyerekeik már bővülő jelentéstannal és ismét helyesen értelmezett elvont főnevek használatával perlik vissza a szlengtől hajdani romlatlan anyanyelvünk szókincsét és előbb-utóbb tudni fogják, hogy a szeretkezés nem azonos a szerelemmel, a türelem és a megbocsátás készsége nem gyávaság, az érzelmek gazdagsága nem érzélgősség, és hogy az ember, az Ember nagyon-nagyon törekeny, főleg, ha megöregszik, hátha még el is szegényedik öregkorára. Remélem, ha még nem jöttek rá eddig, majd felismerik, el kell viselni türelemmel az ellenfél más véleményét, mert a más elvet védő csak vitapartner, nem ellenség, és a más kiút keresése emberi jog, nem országrontó ideológia, mint ahogy a kultúra se gyilkosunk, sőt. Remélem, eltűnnek irtózatoss tan-könyveink és nevelési módszerünk, hogy azok, akik felelősek érte, nem foglalnak el

ismét tankönyvkiadói vagy nevelésirányító posztot egy piruettel felcserélve régi ko-reográfijukat a most ajánlatos újjal. És a mitológiai bika, amely elrabolta tőlünk, visszahozza a kréta—mikénei kultúrával együtt Európát, és nemzetünk úgy úszik vissza a művelt népek nagy tengerébe, ahonnan valaha elragadták, hogy soha többé nem kell pirulnia se szellemi, se fizikai teljesítményei hiánya miatt, és államférfiaink is csak egyszer halnak meg ezentúl, senki közülük nem szorul majd se rehabilitációra, sem új temetésre.

SZENTÁGOTHA JÁNOS

Mitől félek? Kizárólag önmagunktól. Az embernek egyetlen igazi ellensége van és ezt minden reggel láthatja borotválkozás közben, ha férfi, vagy szépfékezésnél, ha nő; ti. a tükörben. — Nem ezt mutatja-e a fél- és közelmúlt történelmünk? Hogy trianoni tragédiánk rajtunk kívülálló tényezőkön kívül — ú. m. az addig elnyomott közép-kelet-európai és felső balkáni népek feléledő nacionalizmusán túl — elsősorban saját retrográd félfeudális társadalmi szerkezetünk; a befejezetlenül maradt polgári forradalom következménye, azt ma már ki merné tagadni. 1848/49 valódi tanulságát és legkésőbb, amikor sorsunk részben saját kezünkbe került, nem értettük meg, hogy egy ésszerűbb nemzetiségi politika a katasztrófát elháríthatta volna-e, ez a kérdés történelmietlen lenne. De ami ennél fontosabb, Trianon tanulságát sem értettük meg, mint a történelem (sors, vagy Isten: ki mint fogalmazza) figyelmeztetését, és csak a valóban szörnyű igazságtalanságot láttuk benne, nem pedig arra való felhívást, hogy radikálisan más társadalmi modellt kell előbb nálunk kialakítani, hogy centrális helyzetünk és nagyobb kulturális fejlettségünk előnyeit kihasználva érjünk el népünk számára egy előnyösebb európai- és világmegítélést. Amit ehelyett csináltunk — esztelen és irreális irredentizmust, a megváltoztathatatlan és visszahozhatatlan múlt utáni sóvárgást tettük vágyaink és politikai aspirációink központjává. Ismét értelmetlen és történelmietlen lenne a kérdés felvetése: Na és ha Csehszlovákia mintájára aránylag valóban demokratikus társadalmi modellt valósítottunk volna meg, a náci Németország expanziója nem ugyanúgy taposott volna le bennünket (a hazai zsidóságot még eredményesebben irtották volna ki) és a bolsevista expanzió nem egyformán gyűrt volna mindkettőnk tankjai alá? Valószínűleg egyforma lett volna a sorsunk, talán még rosszabb is, de ma a megmaradt magyarság másképp nézhetne saját történelme tükörébe. Ez pedig nem kis különbség. — És most a bolsevista elnyomástól felszabadulva, megértettük-e és megértjük-e az elmúlt 45 év tanulságait? Attól félek megint nem! Legalábbis erre mutat ismét a múlt felé való fordulásunk, a felelősség keresése és ami ettől sohasem nagyon távoli: a bosszú!

Nem lenne-e ésszerűbb az elmúlt majdnem fél évszázadot úgy nézni, mint ahogy a középkor embere nézte az időnként Európán végigseprő pestis (himlő, kolera stb.) járványokat. Részben mint Isten büntetését és megpróbáltatást (ha valaki a bibliai kijelentés fényében látja a dolgokat), amely egyaránt sújt gonoszt és igazat. Ezzel a dilemmával mind az Ó-, mind az Újtestamentum kénytelen volt szembenézni. (Sokan hitelenségüket éppen e dilemma feloldhatatlanságával indokolják.) — Pont mi keresztények nem tudnánk felismerni, hogy az ún. létező szocializmus (bolsevizmus) éppen úgy vallás volt sokak számára, mint nekünk keresztény vagy zsidó hitünk. Ők persze azt hitték, ez a tudományos világnézet. — Sokan az ún. mai liberális táborból is abban a tévhitben élnek, hogy az ateizmus vagy agnoszticizmus tudományosabb, mint valamilyen vallásos hit. Ez persze ostobaság, mert tudomány és ideológia két teljesen különálló világ. A tudományban lehet bizonyítani és cáfolni — ezt is rend-

szerint csak időlegesen, mert a tudomány fejlődik, és ami ma bizonyítottnak tűnhet, az holnap már nyilvánvalóan hamis. A lét végső kérdéseit: mire való ez az egész világegyetem, mire való vagyok ebben én, és mindennek van-e értelme, a tudomány fel sem veheti, mert megismerési mechanizmusa más. E kérdésekről a vallások valának és e tekintetben a marxizmus—leninizmus is vallás volt, csak a történelemben ritka kivételként egy olyan vallás, ami száz-egynéhány éven belül önmagát tette lehetetlenné. — Ha a keresztény (vagy zsidó) elgondolkodik a bolsevizmuson, csak egyet érezhet: mélységes sajnálkozást azok irányában, akik ezt a hamis aranyborjút imádták. És még egyet: szégyenkezhet afelett, hogy ennyi ideig meghunyászkodott, amikor pedig azért elég sokan voltunk, akik tudtuk, hogy milyen hamis vallás volt.

Kinek a bűne a nagyobb? Nem tudom, de hála Istennek, nem az én dolgom eldönteni.

Miben reménykedem? Abban, hogy az, amitől félek, nem következik be, abban, hogy mint történelmünkben oly sokszor, Isten még egyszer megkegyelmez. De ehhez valamennyiünknek, hitetlennek és hívőnek egyaránt, tengersok dolga van, és elsősorban önmagunknak kell a reformokat kezdenünk.

TAKÁCS ZSUZSA

Engedd, hogy homlokom még földerüljön

*Engedd, hogy homlokom még földerüljön,
hogy fölengedjen a végleges hideg,
hogy erőszakos legyek, mint a gyerekek.
Engedj mindent, amit akarok!
Hogy járjanak a halottaim újra,
üljenek villamosra, csöngessenek be hozzám.
És ne tereld népemet vágójuh gyanánt,
de vedd le vállamról a világ gondját,
hiszen a Te dolgod, hogy megtartsd a világot.
Engedd, hogy ágyról-ágyra fényes hajam lobogjon,
és hívj meg terített asztalodhoz,
de ne kelljen fizetnem.
Tedd, hogy fiatal legyek ma és örökké,
hiszen Te akartad, hogy legyek, és vagyok,
pedig kezembe adtad éles szerszámaidat.
Gyógyíts meg engem, adj tanácsot.
Utam ne vesszen el,
és örökölje magzatom a földet.
Álmomban hajtsd hozzám értő füledet,
és ne torolj meg minden bűnös gondolatot,
de csinálj a napnak bennem sátrát.
Ha meg kell halnom, haljak meg legott.
Ne kelljen mondanom: nem vagy.*

VÁSÁRHELYI MIKLÓS

Egyenes kérdésre egyenes válasza érzem magam kötelezve. Nos hát: félek és csak halványan reménykedem. Pontosabban: aggaszt a jövő és erőlködök bizakodni, de nem tudom miben bízjak. Vallomásom csüggesztő hatásának hangsúlyozására hadd tegyem hozzá: kora ifjúságomtól, tehát vagy hatvan esztendeje nem féltem, pontosabban le tudtam küzdeni magamban a fenyegetés által kiváltott, természetes emberi reakciót, a félelmet a Horthy-, Rákosi- és Kádár-rendszer éveiben, nehéz megpróbáltatások óráiban is.

Nem maradtam büntelen, de ki-kiegyenesítette gerincemet az erkölcsi elkötelezettség, az emberbe vetett hitem (hiszékenységem?). Ebből fakadt javíthatatlan — gyakran megmosolygott — derülátásom. Évtizedek óta hittem és vallottam, hogy a zsarnokság, az idegen uralom meg fog bukni, de alig reméltem, hogy megérem a történelmi sorsfordulót, amely elégtétellel szolgál a nemzetnek, benne nekem és harcostársaimnak. Személy szerint végre nincs okom a félelemre és illenék már pontot tenni közéleti igazságomra is. De úgy érzem szólnom kell, mert féltem szegény hazámat, a jövő nemzedékeit, gyermekeimet és sok unokámat.

Amikor feltártam borúmat, felhozom magam ellen a súlyosbító körülményeket is: most éltem át a hetedik rendszerváltozást hét évtized alatt, tehát edzett vagyok és rutinra is szert tettem.

A történelem rákényszerített, hogy a kút mélyére pillantsak, sőt, többször magam is alámerültem. Észleltem temérdek hitványságot, kevéske példásat és túlnyomólag Monsieur Klein-okat (micsoda briliáns francia film volt), akik behunyják szemüket, eldugaszolják fülüket, elnémítják szavukat, hogy megkeményítsék a szívüket embertársaik sorsa iránt, amíg a tapintatlan történelem bele nem hatol saját, féltve őrzött kis odújukba. Megismertem az emberi gyarlóság európai térképét. Nem rettentett meg terror, üldözés, nem tört meg nyomorúság, létbizonytalanság, nem kedvetlenített el szószegés, árulás. Mindezt az ellenséges hatalom rovására írtam. S így leegyszerűsödött a képlet: megdől a zsarnokság — felvirrad a szabadságnak; a rab leveti fegyencruháját, és ember, szabad ember lesz. Ki gondolt volna arra, hogy a fegyintézet morbid normái belénk plántálódtak, magunkkal cipeljük a rácsok világát, szabadulólevelelünk csak új kísérletre jogosít, de nem biztosíték.

Félek, mert tehetetlennek érzem magam és nem vigasztal, kiváltképpen nem erősít meg, hogy nem maradtam magamra, a félelem tömeges. Sokan azt mondják, azért aggódnak, mert nem látják az alagút végét. Én megpillantottam és sötétnek látom, bár nem kételkedek benne, hogy előbb vagy utóbb (de belátható időn belül) mi is megvalósítjuk a hön óhajtott (mérsékelt) fogyasztói, jóléti társadalmat. Megvan a tehetségünk.

Sokan hangoztatják: tanulnunk kell a demokráciát.

Megtanuljuk, mert tanulékonyak vagyunk és nagyszerű, a világban bevált taneszközökkel rendelkezünk. Van korszerű, demokratikus alkotmányunk, legitim parlamentünk, felelős kormányunk, nemzetközi rangunk. Politikus nép vagyunk. Előttünk a felzárkózás ígérete.

A közgazdász, a történész, a társadalomtudós, a szakember véleménye szerint van esélyünk. Latolgatják is a modelleket. Mégis általános a rossz közérzet, a *malaise*. Mi hibádzik?

Valóban átok ülne rajtunk, a sors mostohái vagyunk, a kór nem azonosítható vagy egyenesen gyógyíthatatlan? Ha így volna, csak a megsemmisülés maradna osztályrészünk.

Ám a valóság sokkal egyszerűbb és egyben bonyolultabb. Az egyszerű ember úgy mondaná: kihalt az emberekből a jóérzés, a felelősségtudat. Tudományosan ma úgy

fogalmazzák: nincs *civil társadalom*. Nem érvényes az íratlan norma, az örök Törvény. Felidézve Hieronymus Bosch allegóriáit, vég nélkül sorolhatnám a bűnök lajstromát. Egyetlenegyed ragadok ki közülük, amely áthatja egész kis világunkat: a svihákságot. Nem minősített törvényszegés ez, „csak” kijátszása a rendnek, természetjognak, még-hozzá hallgatólagos szervezeti konszenzus alapján. Másutt shakespeare-i hősök buk-nak el, vagy dicsőülnek meg, nálunk a Félix Krullok kerülnek reflektorfénybe.

Társadalmunk joviális bohémiával, játszi könnyedséggel, cinkos kacintással űzi és jutalmazza a szélhámosságot. De van-e hatályos jogszabály a csalárdság, a hazugság, a képmutatás, a pálfordulás, a szemérmetlen köpönyegforgatás, a jogilag körülbástyá-zott csalafintasággal szemben. A svihák kijátssza a törvényt, túljár a bíró eszén, fűr-gébb az ügyésznél.

A hatalom tehetetlen, a paragrafus kicsorbult, béna a hatóság. A társadalom csak önmagára építhet. Fölülről nem számíthat semmire sem. Am talán éppen ez az elár-vulás, a végveszély érzete serkenti az életösztönöket. Segítsünk önmagunkon, vegyük végre tudomásul, hogy ebben a küzdelemben nem számíthatunk az államra, a kor-mányra, törvényhozásra. Ez ránk vár. A magánosokra. A magánosok sokaságára. Sokaságokra, amelyeket azért szervezünk, hogy a demokrácia fényes homlokzata, szolid falai között létrehozzuk az önkéntes, autonóm, cselekvő közösségeket, amelyek helytállnak a tisztességért és humánumért, és eleven felkiáltójelként intik embertársai-ikat: vessétek le a fásultságot, háborodjatok fel, ha botrányosat láttok. S ebben a két-ségbeesett erőfeszítésben különös szerep vár a hívőkre, a virrasztva őrködőkre, a Vigilantes-re, kikkel megosztom félelmemet.

Az egyházat kétezer év tanította meg arra, hogy a javak, az intézmények, a szertar-tások, a regulák és az ornamentum csak szolgálják az ügyet, de az ügy az igehirdetők és a jó pásztorok gondja és kötelessége. A Capitolium sziklabarlang-cellájától Maut-hausenig, Petrustól páter Kolbéig ők őrzik a legbecsesebbet, a transzcendentálist, az abszolútumot: az erkölcsöt. Csak az igaz emberek — úgy mondom, hogy szót érthes-sünk — az Istennek tetsző emberek, a próféták, a Krisztus fiai, a Poverello, Albert Schweitzer, Gandhi, Szaharov, a mi Bibó Istvánunk követői válhatnak meg bennün-ket. Emberek, akik megtartják és megtartatják a Törvényt. Laikusok, papok, szerzete-sek, pópák, lelkészek, rabbik. Elkötelezettek, akik vallásuk parancsát követve lerakják az alapját egy olyan társadalomnak, amelyben mindannyian jól érezzük magunkat, ahol szeretjük az életet.

S ha volt, aki a madaraknak prédikált, aki elment a sivatagba leprásokat gyógyítani, aki a szomjúzóknak vizet fakasztott a sziklából, aki leszállt az oroszánok közé, csak a modern ember nem érdemelné meg a törődést, a fáradozást, a kockázatot? A mi sorstársunk lerázva láncait, szabadon, nem a jót választaná, s elvetne minden talmi-ságot, ha ráirányítaná a figyelmét az örök értékekre?

*„O! Des Menschen blasse Pein,
Der mit Engeln stumm gerungen,
Langt von heiligen Schmerz bezwungen
Still nach Gottes Brot und Wein.“*

A kérdés így neutrumban feltéve — quod timeo, quod spero — olyan feleletet implikálna, hogy: félek a földrengéstől, illetve reménykedem például abban, hogy nem lesz földrengés, avagy (pozitíva fordítva), hogy lesz bor és búza. Ám ha e két utóbbi neoklasszikus vágyhoz hozzáteszem a harmadikat, ti. a békességet — és ellentételként, mint félelmet a háborúságot, akkor a „mi” kibővül a „ki”-vel. — És tulajdonképpen a „quod” „qui”-vé alakításával válik a kérdés igazán relevánssá, elegánsan szólva egzisztenciálissá. A földrengéstől „félve van”, a háborúságtól „félek”, a szerencsében „reménykedve van”, a békességet „remélem”.

Félelem és reménység tradíciók szerint személyre vagy személyek sokaságára fordítható. Tehát, ha nem teszünk tiszteletköröket az amúgy bizonyára respektábilis dzsainizmus, zen-buddhizmus, és egyéb harmadkézből ismert egzotikumok közül, hanem az Ó- és Újszövetség, illetőleg az európai tradíció által meghatározott saját kultúránkból indulunk ki, akkor a következő lehetőségek adódnak:

- félek ellenségemtől, bízom barátomban;
- félek ellenségemtől, bízom Istenben;
- félek magamtól, bízom Istenben;
- félek Istentől, bízom magamban;
- félek Istentől, bízom Istenben.

A permutáció, jól láthatóan nem teljes, hiszen kihagytuk a lehetséges szélsőséges variánsokat.

„A bölcsesség kezdete az istenfélelem” (Prov 1,7), és „timor non est in caritate” és „sed perfecta caritas foram mittit timorem” (1Ján 4,18), ha úgy tetszik, rossz modernre fordítva, történetileg persze egész másképp néz ki, természet és kegyelem témája. A hívó ember értelemszerű háromszöge: Én—Te(Ti)—Isten. Itt megint permutálhatnánk, de minek. Ha gondolatban elvégezzük a logikai műveletsort, két variánsunk marad az Isten—ember viszonyra: ő dönt, vagy én készítem döntésre.

És erre könnyű volna azt mondanunk, hogy a teremtés a szeretet aktusa — „fecisti nos ad te Domine”.

De ugyanakkor szabadokká is lettünk teremtve, Ágoston szerint a szabadság eljátszatott.

„Facienti quod in se est, Deus non denegat gratiam”: Molinának reménység, Ágostonnak a kész kárhozat. Mert hogy: „quod est in me”?

a) Evilági legrosszabb félelmem: a civilizáció jegyében eljutottunk egy igen nyájas tolerancia-elméletig. Mely önmagában fölöttébb megnyerő lenne, ám első haszonélvezői az intoleránsak. Rómában lehet építeni (az európai „virágozzék minden csalán” nevében) egy ménkű mecsetet — próbálnék én Mekkában akár egy miniatúr oratóriumot fundálni! Ha rászólnék a villamoson a zsebtolvajra, intoleráns lennék réteg-specifikus megnyilvánulásaival szemben, a magam túlzottan individualisztikus tulajdonfelfogásával.

Tehát a parttalan tolerancia parttalan elpimaszodást szülhet, aminek két lehetséges eredménye? — vagy elnyel a felbátorított barbarizmus, vagy az eddigi tágkeblű rendszerek és társadalmak önvédelemből (de legalább is ezzel indokolva) visszaütnek — túlintoleránsak lesznek (amire Le Pen játszik). Nálunk igen eleven veszély mind a kettő. Tudniillik felgyülemlenek a kölcsönös gyűlölködések, márpedig aki felebarátját gyűlöli, az félheti Istent, de nem szeretheti. Bízhatik felebarátja elkárkozásában, de

nem bízhatik a maga üdvösségében. A nagy gubanc: ergo mégse legyünk perszonalisták, embertársunk kiiktatásával akarjunk Istennel beszélgetni? Nagyon rossz lenne.

Evilági félelmeim és reménysegeim tehát, az említett háromszög jóvoltából, meghatározzák az emberi természetre vonatkozó premisszáim által, tudniillik: mi maradt meg istenképmásiságból, s mennyire vagyok szabad.

Ergo végeredményben evilági félelmeim és reményeim is transzcendens kérdésekbe torkollnak: mit tesz Isten az ő teremtményével, ill. mit hagy rá?

b) És itt már nem az áttételes (világon, történelmen, felebarátokon keresztül való) Isten-képről, hanem a közvetlen transzcendens relációról volna szó, hétköznapi nyelvre fordítva, a személyes üdvösségről és kárhozatról. Mit tesz Isten ez ügyben, s mennyiben befolyásolhatom én az örökkévalóságba átnyúló (s ott fix helyre szabott) sorsomat. A frissen keresztény Ágoston úgy vélte (lásd: *De libero arbitrio*): szabad vagyok, értelmes felismerés kérdése a jót választanom, ergo azt választom, ergo semmi baj. De aztán kiderül (legalábbis neki), hogy választhatok és a rosszat választom, ergo csupa baj. Addig jó, amíg Isten dönt — helyettem is, ergo rólam is. Végső soron sola gratia. Ami Pelagius vagy Molina számára az üdvösség lehetséges forrása, az számára legbiztosabb út a kárhozatba. (Itt persze adódik egy további kérdés, ti. a szabadság mennyire autonómia, illetve milyen értelemben autonómia. De ez már egy másik mise offertóriumra volna.) — Ebben a világrétegben: facienti quod in se est, Deus non denegat ultionem. A megromlott természet quasi-szabadsága kárhozatra rendel. Félek magamtól — félek Istentől. Ez pedig kellően ijesztő felfogás ahhoz, hogy az effajta antropológiában felcseperedett ám jóra való lelkek kínjukban a quietizmust (tág értelemben) válasszák: a totális Istenre-hagyatkozást.

*„O Deus, ego amo te,
nec amo te, ut salves me” ...*

Aminek a fő baja, természetesen nem az, mintha az evilági cselekedetek semlegessé nyilvánításával mintegy megengedne mindenfajta parancsolat tiltotta ocsmányságot (ez ti. a hagyományos standard vád), hanem hogy a háromszögből zárójelezi a második tagot (a felebarátot). Ugyanakkor az Istenre-hagyatkozás is a szabadság (igaz, önmegtagadó) aktusa.

Végső soron a „félek—remélek” kérdésre mit lehet felelni?

Félek az embertől, mert ismerem, félek Istentől, hiszen tudom, hogy van, de nem ismerem, és bízom (bár nagyon feltételesen) az emberben, mert nem bízni káromlás (és morális öngyilkosság) lenne, és bízom Istenben, hiszen emberré lett érettünk, amivel affirmálta jóra is képes szabadságunkat.

Az utolsó félelmem, mivel hiszek a szabadságban: az elembertelenedésben kulmináló szabadság legyőzi Isten emberszeretetét — hiszen akkor már nem rólunk van szó.

Advent

ott hol a belvárosi utca
névtelen csöppnyi öblöt nyit
az új divatház fény-zúgós fala
neon lángjai s próbababái
közelében a Hermész-kút mellett
a boldogtalan és nyüzsgő tömeg
ahol átborg meg céltalanul
ott áll karjára akasztott görbe
bottal lám élő vályút formálva
tenyeréből már a kút se csobog
készül a télre a város
mocskos utcáit beleit kimutatva
ahol mindenki úttalan siet
ott áll a férfi és tenyeréből
élő vályút formálva egy pár
súlyos galambot etetget szelíd
szárnyasokat lám megülnek téli-
kabátja ujján és éhesebbje
csipegeti a morzsát magokat
áll szegény öregember az utcán
a klasszicista Hermész-kő mellett
gyerek fut arra meg-megcsodálja
vagy tán azt a két súlyos galambot
a Szentlélek itt morzsákon él
e férfinak a két madárral kedve
fölszáll a kis tér sárga ködébe
mint akinek a létezéshez
személyes köze nincs s nem is lehet.

Evlógioszról, a kőfejtőről

Abbá¹ Dániel, Szkíti vénje² egyszer Thívaiszban járt, és vele volt az egyik tanítványa is. És hajón aláereszkedtek a folyón. Hajóútjuk végén elérkeztek egy faluhoz, és az öreg elbocsátotta a hajósokat. És ezt mondja az öreg: Ma itt fogunk maradni. Ekkor tanítványa morgolódni kezdett, és ezt mondta: Meddig bolyongunk még? Eridjünk Szkítibe. Mire az öreg ezt mondja: Nem, hanem itt maradunk ma. És ott voltak, idegenek a falu közepén. Ekkor így szól a testvér az öreghez: Vajon tetszik-e az Istennek, hogy itt ülünk, mint valami testvérek³? Menjünk el legalább egy vértanú szentélyébe. Mire az öreg: Nem, itt maradok. És ott üldögéltek késő estig. Akkor veszekedni kezdett a testvér az öreggel, mondván, hogy miattad fogok meghalni.

Amíg így beszélgettek, arra jött egy világi öreg, hosszú galambósz, egészen öreg, elaggott és púpos ember. Amikor meglátta Abbá Dánielt, átölelte, és csókolgatni kezdte a lábát, sírva. Köszöntötte a tanítványát is, és így szól hozzájuk: Parancsoljatok.

Egy lámpás volt nála, és a falu utcáit járta, idegeneket keresve. Magával vitte az öregot és tanítványát és az összes idegent, akit csak talált, hazatért, vizet öntött a teknőbe, és megmosta a tanítványok meg az öreg lábát. És sem odahaza nem volt senki egyebe, sem máshol, hanem egyedül csak az Isten. Majd asztalt terített nekik. És amikor ettek, a megmaradt törmeléket a falu kutyáinak vetette. Mert ez volt a szokása, és estéről reggelre egyetlen morzsát sem hagyott. Az öreg félrevonta őt, és csaknem virradatig ott ültek, és az üdösségre tartozó dolgokról beszélgettek sok-sok könny közepette. Reggel pedig elköszöntek egymástól, és ment ki-ki a maga útjára.

Útközben a tanítvány leborult az öreg előtt, és ezt mondta: Légy kegyes irántam, atyám, és mondd meg nekem, ki ez az öreg és honnan ismered? De az nem akarta megmondani neki. Ismét leborult a testvér, és ezt mondta: Annyi mindent elárultál nekem, és ennek az öregnek a dolgát nem árulod el? Ámde az öreg nem akarta elárulni neki annak az öregnek a dolgát. Amire a testvér elsomorodott, és egészen Szkítiig nem szólt az öreghez.

A testvér visszavonult a saját cellájába, és nem vitte ki a szokott kis ételét az öregnek a tizenegyedik órában. Mert az öreg egész életében ezt a szokást követte. Este az öreg átjött a testvér cellájába, és ezt mondja neki: Mi az gyermekem, hagyta, hogy atyád éhen haljon? Az viszont így felel: Nekem ugyan nincs atyám. Mert ha volna atyám, az szeretné a saját gyermekét. Mire az öreg ezt mondja: Akkor hát ne adj ennem! Megfogja az ajtót, hogy kinyissa és elmenjen, de előtte terem a testvér, megragadja az öregot, összevissza csókolja, és így szól hozzá: Él az Úr, hogy nem engedlek el, amíg meg nem mondd, kicsoda az az öreg. Mert nem nézhette el a testvér, hogy az öregnek bármi miatt is szomorúsága essék, hiszen nagyon szerette őt. Ekkor így szól hozzá az öreg: Készíts nekem egy kis ételt, és akkor elmondom neked. S hogy evett az öreg, így szól a testvérhez: Ne légy keménynyakú! Amiatt nem beszéltem el neked, amit a faluban mondtál. De vigyázz, ne add tovább, amit most hallasz.

Ezt az öregot Evlógiosznak hívják, mestersége kőfejtő, és egy napi munkájával egy kerátiont⁴ keres, és estig semmit sem eszik. Este bemegey a faluba, és ahány idegent csak talál, mind otthonába viszi, jól látja őket, és a maradékot a kutyáknak veti, amint láttad. És a kőfejtő mesterségét folytatja fiatalkorától mindmostanáig. Elmúlt százéves, és az Isten akkora erőt ad neki, mint egy egészséges ifjúé, és mindmáig nap mint nap megkeresi a maga kerátionját.

Negyven évvel fiatalabb voltam, amikor ebbe a faluba vetődtem a munkáimat árulva, és ő este eljött, a velem lévő testvérekkel együtt hazavitt, és megvédégtelt bennünket.

Látván az öreg erényét, amikor hazatértem, több héten át tartó böjtbe kezdtem, és kértem az Istent, hogy az Isten adjon neki több költőpénzt, és így sok más emberrel is jól tehessem. Három hét böjt után az aszkézistól félholtan feküdtem. És látom, hogy egy szentséges külsejű férfi közeledik hozzám, és így szól: Mi az, Dániel? Amire így felelek: Fenséges Uram, megfogadtam a Krisztusnak, hogy nem ízlelek kenyeret, amíg meg nem hallgat a kőfejtő Evlógiosz ügyében, és nem adja áldását neki, hogy még sok más emberrel is jól tehessem. Amire így felel nekem: Nem, jól van így. Én pedig így válaszolok neki: Nem, inkább adj neki, hogy mindenki dicsőítse őmiatta a te szent nevedet. És ezt feleli: Én mondom neked, hogy jól van így. Ha azt akarod, hogy adjak neki, vállalj kezességet a lelkéért, hogy ha többje van is, üdvözül, és én megadom neki. Ezt válaszolom hát neki: Kezemből kérd számon az ő lelkét!

És látom ám, hogy a Szent Feltámadás templomában állunk, és egy legényke ült a drágalátos kövön⁵, és magát Evlógioszt, amint ott állt a jobbján. Odaküldi hozzám a legényke kíséretének egy tagját, és így szól hozzám: Te vállaltál kezességet Evlógioszért? Így felelek neki: Igen, fenség. És ismét így szól: Mondjátok meg neki, hogy a kezességét számon fogom kérni. Mire én: Igen, fenség, rajtam kérd számon, csak sokasítsd meg rajta a te áldásodat! És látom, hogy két ember feletle sok pénzt önt Evlógiosz ölébe, és amit ők beleöntöttek, azt Evlógiosz öle befogadta. Felébredtem, és immár tudtam, hogy meghallgatásra találtam, és dicsőítettem az Istent.

Evlógiosz pedig kiment a maga munkájára, ráüt egy sziklára, tompa hangot hall, és egy kis lyukat talál, ismét ráüt, és egy pénzzel teli barlangra talál. Megdöbben, és ezt mondja magában: Ez a pénz a zsidóktól van. Mit csináljak? Ha beviszem a faluba, megtudja az előljáró, elveszi, és magam is bajba kerülök. Inkább titokban külföldre viszem, ahol senki sem ismer. Állatokat bérelt, mintegy kőszállításra, és az éjjel elszállította a pénzt a folyó mellé, felhagyott a munkájával, a nap mint nap gyakorolt vendégszeretettel, hajóra szállt, és Bizáncba érkezik.

Ekkor Jusztinosz, Jusztinianósz nagybátyja uralkodott. És sok kincset ad a királynak és főurainak, és így megtették a szent fejedelmi paloták felügyelőjévé. Vett egy nagy birtokot is, amelyet mindmáig az egyiptomi földjének neveznek.

Két év múlva álomban ismét látom azt a legénykét a Szent Feltámadás-templomban, és azt mondom magamban: Hol van hát Evlógiosz? És kis idő múlva látom, hogy egy etióp elvonszolja Evlógioszt a legényke színe elől. Amikor felébredtem, ezt mondom magamban: Jaj nekem, bűnösnek! Mit tettem! Elveszítettem a lelkemet. Azzal fogtam az iszákomat, és elmentem abba a faluba, mintha csak a munkáimat árulnám, és vártam, hogy Evlógiosz szokása szerint megérkezzék. Késő este lett már, és senki sem szólított meg. Felkelek hát, és megszólítok egy öregasszonyt: Ammá⁶, hozzá már nekem három kétszersültet, hogy egyek valamit, mert ma még nem ettem! És ezt feleli: Máris. Elment, hozott nekem egy kis főtt ételt, elémbe rakta, és lelki tanácsokat kezdett nekem mondogatni, például, hogy nem tudod-e, hogy a szerzetesi élethez nyugalom kell, és más egyéb hasznos dolgokat. Mondom neki: Mit tanácsolsz hát, mit tegyek, hiszen azért jöttem, hogy eladjam a munkáimat? Ő pedig így válaszolt: Ha a munkáidat szeretnéd eladni, ne időzz így a faluban. Ha viszont szerzetes akarsz lenni, eridj el Szkítibe. Erre mondom neki: Hagyd már el ezt a beszédet! Nincs ebben a faluban istenfélő ember, aki összegyűjti az idegeneket? És feleli nekem: Ó, mit beszélsz, abbá uram? Volt itt egy kőfejtő, aki sokat tett az idegenekért. S hogy látta az Isten az ő cselekedeteit, kegyelmet adott neki, és most patrícus lett belőle.

Mindennek hallatán ezt mondom magamban: Én követtem el ezt a gyilkosságot. Majd hajóra szálltam. Megérkeztem Bizáncba, és kérdezősködöm, hol találok az

egyiptomi birtokát. Megmutatják nekem, és én ott ülök a bejárat előtt, amíg ki nem jött.

És látom őt nagy pompa közepette, és kiáltok neki: Irgalmazz nekem, négy szem-közt akarok neked valamit mondani. De nem figyelt rám, hanem a kísérete még meg is vert. Ismét csak megelőztem a kíséretét, és elébe álltam, de megint ugyanúgy megverték. És ilyenformán cselekedtem négy héten keresztül, de nem sikerült találkoznom vele.

Ekkor elcsüggedtem, és eltávoztam onnan, a Boldogasszony kapuja elé vettem magam sírva, és ezt mondom: Uram, oldd fel a kezességet, amelyet ezért az emberért vállaltam, vagy én is kimegyek a világba! Amint ezt forgattam elmémben, elszunynyadtam, és íme, nagy zsvvaj közeledett, és ezt mondják: A Császárnő érkezik. És tízezerszer tízezer és ezerszer ezer rend vonult előtte. És kiáltottam, és ezt mondtam: Irgalmazz nekem! Ő pedig megállt, és így szól hozzám: Mi bajod van? Mondom neki: Kezességet vállaltam Evlógiosz palotafelügyelőért. Parancsold meg neki, hogy oldjon fel ez alól a kezesség alól! Amire ezt felelte: Nem tehetek semmit. Teljesítsd amit vállaltál, ahogy akarod.

Felébredve ezt mondom magamban: Ha meg kell halnom is, nem tágítok a bejárat-tól. És amint kivonult, kiáltottam neki. Mire a kapus nekem esik, és addig üt, amíg egész testemet össze nem törte. Ekkor elcsüggedtem, és ezt mondom magamban: Gyerünk vissza Szkítibe, és ha az Isten úgy akarja, Evlógioszt is megmenti.

Elmentem keresni, és találtam is egy alexandriai hajót, majd felszálltam rá, hogy visszatérjek cellámba. Alighogy hajóra szálltam, csüggedésemben aludni tértem. Al-momban ismét a Szent Feltámadás-templomban látom magam, és az a legényke ott ül a szent kövön, és fenyegetően néz rám, annyira, hogy félelmemben reszkettem mint a nyárfalevél, és nem bírtam kinyitni a számat. Mert a szívem kővé dermedt a rémü-letől. És így szól hozzám: Nem mész teljesíteni, amit vállaltál? És megparancsolja az ott állók közül kettőnek, hogy akasszanak föl hátrakötözött kezemnél fogva, és ezt mondta nekem: Ne vállalj kezességet erődön felül, ne feleselj az Istennel! És nem bírtam kinyitni a számat.

Amint ott lógoz, íme egy hang: A Császárnő érkezik. Amint megláttam őt, bátorságra kaptam, és így szólok hozzá elhaló hangon: Irgalmazz nekem, világ Nagyaszszo-nya. És így felel nekem: Mit akarsz már megint? Mondom neki: Evlógiosz kezes-sége miatt lógoz itt. Mire ő: Könyörögni fogok érted. És látom, hogy elment, és annak a legénykének a lábát csókolta. Mire így szól hozzám a legényke: Ne csinálj többé ilyet. Felelek: Nem, fenség. Azért kértelek, hogy jót cselekedjék. Vétkeztem, bocsáss meg. Parancsot ad, és feloldoznak. Majd így szól hozzám: Eridj, menj a celládba, és én visszavezetem Evlógioszt a maga állapotába. Ne aggódj. Amint felébredtem, mind-járt nagy örömet éreztem, hogy megszabadultam ettől a kezességtől, majd tovább hajóztam, hálát adva az Istennek.

Három hónap múlva hallom, hogy meghalt Jusztinosz király, és Jusztinianosz ke-rült a trónra.⁷ És fellázad ellene Ipátisz, Dekszikretisz, Pómbiosz és Evlógiosz palota-felügyelő. Az első hármat kivégezték, és minden vagyonát elkobozták Evlógiosz bir-tokával együtt. Ő pedig éjszaka elmenekül Konstantinápolyból. És a király megparan-csolja, hogy bárhol találjanak is rá Evlógioszra, halál fia legyen. Ekkor menekültében a falujába érkezik, és ruháját paraszti ruhára cseréli. És összegyűlt az egész falu a látására, és mondják neki: Hallottuk, hogy patrícius lettél. És feleli: Igen, ha patrícius lettem volna, a ti képeteket látnám még? Nem, az egy másik Evlógiosz, aki ugyanerről a vidékről való. Én meg a Szentföldön voltam.

Akkor magához tér, és ezt mondja: Nyomorult Evlógiosz, kelj fel, vedd a csákányodat, és eridj, dolgozz! Ez ugyan nem a palota, nehogy még a fejedet is elveszítsd! Fogta a csákányát, kiment a sziklához, ahol a kincsek voltak, és ütögette a követ egészen a ható-

dik óráig, de semmit sem talált. Ekkor eszébe jutottak az ételek, a kíséret és az egész család, és ismét ezt mondta magában: Kelj fel, dolgozz! Ez ugyan Egyiptom. És lassacskán a szent legényke és az istenszüdő Nagyasszony visszahelyezte őt eredeti állapotába. Mert nem igazságtalan az Isten, hogy elfelejtette volna korábbi fáradozásait.

Kis idő múlva felmentem a faluba, és lám, beesteledett, és ő szokása szerint magához vett engem. Alighogy megláttam, sírva fakadtam, és könnyek között mondtam: Mily nagyok a te műveid, Uram, mindeneket bölcsességben teremtettél. Kicsoda olyan nagy isten, mint a mi Istenünk, aki fölkelte a földről a szegényt, és fölemeli a szemézből a nyomorultat? Megaláz és felmagasztal. Kicsoda nyomozhatja ki a te csodálatos dolgaidat, fenséges Uram? Én bűnös próbálkoztam, és kevés híja volt, hogy lelkem nem költözött az alvilágba.⁸

Vizet merített, szokása szerint megmosta a lábamat, és asztalt terített. Miután ettünk, ezt mondom neki: Hogy vagy, abbá Evlógiosz? Amire így válaszol: Imádkozz értem, abbá! Nyomorult ember vagyok, akinek nincs a kezében semmije. Én pedig ezt mondtam neki: Bárcsak amid volt, az se lett volna a tiéd! Amire ő ezt feleli: Miért, abbá uram? Mivel botránkoztattalak meg valaha is? És én: Már hogyan botránkoztattál volna meg! Azzal előadtam neki mindent. Mindketten sírtunk, és ezt mondja: Imádkozz, hogy küldjön nekem az Isten, és mostantól fogva megjavulok. Mondom neki: Gyermekeim, igazán ne várd, hogy a kerátionnál többet rád bízson az Isten mindaddig, amíg ebben a világban vagy. És lám, már ennyi ideje megadja neki az Isten, hogy naponta megkeresse a maga kerátionját.

Íme, elmondtam neked, honnan ismerem őt. Te viszont ne mondd ezt tovább senkinek.

Ezeket árulta el tanítványának abbá Dániel Thívaiszból való hazatérésük után. Csodálatra méltó az Isten emberszeretete, hogy ilyen rövid idő alatt ennyire felmagasztalta, majd ennyire megalázta őt lelkének üdvösségére. Imádkozzunk hát mi is, hogy megaláztassunk az Isten és a mi Urunk Jézus Krisztus félelmében, hogy irgalmat találjunk az ő félelmetes ítélőszéke előtt, Nagyasszonyunk, az istenszüdő és örökszűz Mária, és minden szentek imája és közbenjárása által. Ámen.

Perczel István fordítása

Jegyzetek:

(A történeteket L. Glugnet adta közre — Vie et récits de l'abbé Daniel de Scété, Revue d'Orient Chrétien 5 — a párizsi Bibliothèque Nationale 11.—12. századi kéziratai alapján.)

A fordító megjegyzése: Az eredeti görög szöveg keresetlen, népies nyelven íródott. Ezt igyekeztem a magyar fordításnál is érzékeltetni, meghagyva a szóismétléseket, a jelen és múlt idők szeszélyes váltogatását stb. A görög neveket az újjörög kiejtés szerint írtam át, mert a 6. században már nagyjából így ejtették őket.

1. Görögös alakjában „abbász”, megtisztelő megszólítás, arámiul „atyát” jelent. 2. Vagyis lelkiatyja. 3. A hely értelme nem egészen világos. 4. Az aranypézn huszonnegyed része. 5. A jeruzsálemi Szent Feltámadás templomról van szó, és a Szent Sírt borító kőről, amelyet annak idején az angyal elhengerített, és amelynek egy darabja ma is a Szent Sír kápona előcsarnokában van. 6. Arámiul „anya”, „anyó”. 7. Mindez 527-ben történt. Jusztnianósz 565-ig uralkodott. 8. Ez az ima a következő szentírási helyek ötvözete: Zsolt. 103 (104), 24; 76 (77), 14; 112 (113), 7; 1Kir (1Sámuel) 2, 7; Sirák 18,6; Zsolt 93 (94), 17. A szentírási helyekre a Septuaginta szerint hivatkozom, zárójelben adom meg a maszoréta beosztást. A zsoltáros helyek fordításánál Berki Feriz fordítását tartottam szem előtt. (Hymnologion II, Budapest, 1969).

Karácsony, régi hárfahanggal

Kinéztél az ablakon, anyád odakint még át se ért az utca túloldalára, máris magába kapta a dühödt hózuhogás. Fekete foltja sejlett aztán csak, az is eltűnt a közeli sarkon. Föl akartál húzódkodni az ablakra, hátha úgy még látsz belőle valamit, de attól megijedtél. Ott maradtál állva az ablaknál, szemben a megunhatatlanul kavargó fehérség, míg meg nem hallottad hátad mögött nyílni az ajtót. Megérezted, nagybátyád jött be, nem a néni. Nagybátyádnak nem kellett tapogatóznia, itt nem ütközött se élekebe, se szögletekbe. Izgatottan hátrafordultál. Nagybátyád, mihelyt becsukta maga után az ajtót s a kilincset elengedte, megállt. — Te vagy itt? — kérdezte. — Kikísértem anyádat. — Szorongva néztél a nagybátyádra, önkéntelenül szorongtál attól is, hogy ő nem tud rád visszanézni. Nagybátyád újra megszólalt. — Valami baj van? — Ráztad a fejed, dehogy, nincs. Nagybátyád beljebb jött a szobába, te hirtelen hátrahúzódtál. Féltél, hátha meg akarja simogatni a fejed, azt nem szeretted volna. Nagybátyád azonban megkerülve a fal mentén huzódó nagy szabászasztalt jobbra fordult s benyitott a szomszédos szobába. Nézted a becsukódó ajtót, befelé hallgatóztál oda, valamiért féltél újra az utca felé fordulni s kibámulni a behavazott házakra.

Mindez tegnap volt, s imént az utcára nyíló tornácajtó nyikorogva ugyanúgy nyílt, mint előző nap. Megjött a városból a néni, hallottad, hogy odakint leteszi a szatyrait, aztán benyitott a szobába. Hószaga volt a ruhájának, a havat a tornácon lesöpörte magáról, csak a hideget hozta be. Kint már nem dühöngött annyira a hó, mint tegnap, valójában csöndesebb lett, szinte csak keringtek a pelyhek az ablak előtt. — Na, mi az, nem találsz magadnak értelmes elfoglaltságot — szólott rád kedvetlenül a néni. — Unatkozni odahaza is tudtál volna. — Nem merted mondani, szívesebben volnál odahaza, nem akartál itt maradni, nekivágtál volna a hóviharban a hazaútnak együtt anyáddal. Tegnap ez ugyan nem lett volna egészen igaz, féltél, de riadt örömet is éreztél, amikor nagybátyád ragaszkodott hozzá, hogy itt vendégeskedj, jobb volna, anyád se indulna el ilyen ítéletidőben. Anyád makacskodott, nem olyan ítéletidő ez, s valószínű, hogy szívfogat akad majd az úton, majdcsak fölveszi, vagy gyalogosan társul hozzá valaki.

A néni szintén átment a másik szobába, óvatosan megintcsak hallgatóztál, de nem jött különös hang onnan. Aztán úgy hallottad, mintha nagybátyád hirtelen sírdogálna magában odaát. A néni a szomszédos szobából kimehetett a konyhába, a tornácon át lehetett, mert távol csörömpölt az edényeivel. Unokatestvéred, a rosszcsont Miklóska, nálad két évvel fiatalabb, mióta hazajött, szintén a konyhában volt. Be se nézett hozzád játszani, azelőtt se szeretett, most se. Különösen te se őt. Te a nagyobbát szeretted, a kislányt, Julikát, aki egy éve meghalt agyhártyagyulladásban, s akihez a nagybátyád tegnap a hóviharban még ki akarta magát kísértetni a temetőbe. A néni ezért haragudott, de megígérte, hogy ma kikíséri. A kora reggeli veszekedés miatt azonban a nagybátyád most talán nem mert szólni. A veszekedést te is hallgattad, végignézted a szomszédos szobából, ahol Miklóskával együtt aludtál, lestetek az üvegajtó függönyén át, Miklóska azt súgta, micsoda bambák ezek, mindig is ezt csinálják. Nagybátyád a félsötétben a varrógép előtt ült, görcsösen hajtotta lábával a gépet, nyaggatta, kapkodott, mintha meg akart volna varrni valamit. Mintha nagy darab szövet csúszkált volna előtte, s öklével csapdosta a varrógép asztalát, szinte vinnyogva, sírós hangon ismételte, a jóságos istenit, a keserves mindenit. Az utca felől nem volt behúzza a függöny, a reggel derengett, már járkáltak az utcán, a tömeg hó fölhangosította

a beszédet, különös csengést adott mindennek. Miklóska visszabújt az ágyba, onnan suttogott: — Mindig csak varrni akar, mintha még tudna. Anyám meg ordít. — A néni odakint már szinte kiabált, de nem ordított. Hamar visszafogta megint a hangját. — Nem röstelled a két gyerek előtt? — mondta fojtottan. — Fölébrednek, végignézik ezt a cirkuszt. — Fölsegítette a székről a nagybátyádat, aki most már ott reszketett térdig érő hálóingben, a néni valamit ráterített, s a tornácra át visszakísérte abba a szobába, ahol ők ketten aludtak.

Miklóska hátat fordított neked a duplaágyban, mire egyáltalán vissza mertél bújni a magad dunnája alá. Dünnyögött, úgy tett, mintha félálmában beszélne. — Most biztosan a testvéreimet mondja neki. Azt, hogy mért hagyta meghalni. Ilyenkor ezt szokta. A Julika, jajgat ilyenkor, a Julika. — Miklóska fülig húzta magán a dunnát, a te szíved még sokáig dobogott a torkodban. Mintha imént nem is Miklóska hangját hallottad volna, inkább furcsa, öreges hangot, amilyen otthon a faluban közös nagyanyátoké. Julikát te is szeretted, rettenetes volt, amikor előző télen megláttad a kórházban, kifehéredett arccal, beesett, nagy kék üregű szemmel, s rájöttél, Julika meghal, már meg se ismer. Anyáddal egyszer-kétszer elmentetek a városi temetőbe, anyád azt mondta, elég rendetlen ennek a kislánynak a sírja, nem tudom, mikor meg minek jár ide ki ez az asszony. Tegnap, amikor nagybátyád váratlanul feléd fordult s megkérdezte: — Te tudod az utat a temetőbe, a Julika sírjához? — riadtan a nénire pillantottál, mintha rajtakaptak volna, s hevesen ráztad a fejedet. A néni rád se nézett, mégis elpirultál, nagybátyád mindezt nem láthatta. Nem is kérdezett tovább.

Nagybátyád két éve látta utoljára Julikát, télen, amikor hazajöhetett szabadságra az orosz frontról. Akkor följöttek mindketten hozzátok a faluba, vasárnap, biciklivel, hiába volt akkora hó. Te ágyban fekvő beteg voltál, Julikát majdnem bedugták melléd a meleg dunna alá, annyira át volt fázva. Aztán csak a kezét kellett bedugnia hozzád, azt se igen akarta, de amikor a hideg keze a lábához ért, s te sikitva elnevetted magad, Julika hirtelen akkorát nevetett, hogy a felnőttek elhallgattak a beszédben. Nektek váratlan volt, hogy nagybátyád úgy beállított, azt se igen tudátok, hogy idehaza van. Nagyapád nézte katonaruhás fiát, apád a sógorát, anyád azon sürgölődött, hogy kiegészítse a fővő ebédet valamivel. Nagyanyád Julikát húzta magához, s együtt hallgattak. — Hogy ezt a kislányt így el merted hozni magaddal — mondta ki-be futkosása közben többször is anyád.

Nagybátyád fél arca csúnya vörös volt, ahogy váratlanul besütött hozzátok a téli nap, s fénye ráesett, szinte lángolt. Akár a nyers hús, szólt el magát nagyapád. Hálistennek, vette tréfára nagybátyád, különben sose jutok haza, s nem látom így együtt magukat. — Meddig feküdtetek ott a hóban? — füzte tovább apád. — Ha te ilyeneket elviseltél, akkor neked ez a mi telünk itt már nem is hideg. — Nagybátyád délután Julikát a biciklire, a vázra zsinegelt kispárnára ültette, s tolta kifelé az udvarból, el az utcai ablak előtt. Kicsit imbolyogva a bortól, amit megivott. Megengedték, hogy az ablakon át nézzed s integessél. Egy arra jövő ismerős szán hirtelen fölvette őket, a biciklit a hátuljára dobták, a szőlőig szánnal mehettek. — Nem is vagy te igazán beteg — simogatott meg nagybátyád, amikor elbúcsuzott, s föléd hajolt, hogy megöleljen. Neked egyszer csak arcának elfagyott felét volt muszáj megcsókolnod, furcsa érdességet éreztél a szád tájékán, mintha viszolyogtató állathoz kellett volna hozzáérned. Az ablakon át aztán nem is tudtál igazán integetni. Nagybátyádtól címetekre először tavasz körül érkezett lap, többet nem tudatok róla. Mivel a család a nénivel épp nem volt megint valami jóban, tőle se kaptatok hírt.

A néni megmelegítette a már reggel elkészített hallevest, s kitálalta. A te tányérod-ból is néztek fölfelé a málló, kis koponyahéjukat mutogató csukafejek, rájuk tapadva a hagymaszemek, nemigen szeretted ezt, de nem merted mondani. Inkább kívártad volna a túros buktát. A néni türelemmel segített nagybátyádnak az evésben, Miklós-

kának ráütött a kezére. — Ha odahaza is ennyit eszel csak — mondta neked —, de anyád biztosan jobban főz a szád ízére. — Belemelegedtél a foszlányos bukta legyűrésébe, s önkéntelenül megszólaltál. — De az én anyám nem haragszik magára. — Általános döbbenetet keltettél ezzel a bejelentéseddél. A hallgatástól megrémültél s fülig vörösen nézted a konyhaasztalt. — De hülye ez — vihogott fel veled szemben Miklóska. — Na, akkor eszel még vagy nem? — kérdezte nyersen a néni. — Mert ha nem, elrámolom a tányérodát.

Mosogatás után a néni azt mondta, valamit még elfelejtett, s vette a kabátját. Miklóska, aki neked még ebéd előtt azt súgta, majd titokban megkeresitek a karácsonyi ajándékot, ő mindig tudja, hova dugták, rimánkodva követte a nénit, míg az hangosan föl nem csattant. De aztán mégiscsak kiszaladt utána, magára kapva bundáját, a havas, hideg utcára, s nem is jött vissza onnan. A tornác hátuljában, a pincelejáró mellett ott támaszkodott, még zsineggel összekötözve, a karácsonyfa. Kerek kis fa volt, városi karácsonyfának nevezték az ilyesmit odahaza.

A délután szürkülni kezdett, bent voltál a szobában egyedül, hol az ablakon bá-mészkodtál ki, hol a nagybátyád varrógépéhez ültél. Egyszer óvatlanul megindult a lábad alatt a gép pedálja, le kellett volna fékezned, de te teljes erődből beletapostál s hajtottad. A gép surrogott, eszedbe jutott, mit mondott egyszer régebben, nyáron, Miklóskának a nagybátyád, azonnal hagyja abba, mert eltörik a drága tű. Te se hagytad most abba, ahogyan akkor Miklóska se, s a néni Miklóskát nyakon ütötte. Hallgatózni próbáltál megintcsak, a másik szobában, a konyha felől is csönd volt. Talán elaludt a nagybátyád, vagy olyan halkán, óvatosan járkal, hogy neki ne ütközzék semminek.

Lehet, odabent kucorog valahol a homályban, hogy sírdogálhasson magában. Nagybátyád volt az első férfi, akit te sírni láttál, lehet, hogy ezért kapcsoltad össze vele mindig a sírást. Akkor nem tudtad, szégyenkezni kell-e vagy sem, nálatok otthon még asszonyoknak se volt való a sírás, gyerekeknek is csak ritkán. Nagybátyád úgy meglepett benneteket, azzal, hogy szombat délután beállított, s nem is egymaga, hanem valaki ismeretlennel, egy katonaruhás férfi kísérette. Még szerencse volt, hogy aznap mindenki odahaza volt, a nyári munka éppen úgy adódott, már délben végeztetek a mezőn. Nagybátyádnak a katonaruhás férfi óvatosan fogta a karját, vigyázz, mondta neki halkán a kapun belül, itt nagyot kell lépned lefelé. Tudom, bólintott a nagybátyád, emlékszem, de elég ügyetlenül jutott le. Katonaruha volt rajta is, s megálltak az udvar közepén. Az ismeretlen férfi riadtan rátok nézett, egyiktekről a másikatokra ugrált a szeme. Nagybátyád egyenesen előremeredt, mintha ki tudja, mit látna valahol.

— Az volt a kívánsága, hogy ide magukhoz hozzam — szólalt meg a katonaruhás férfi. Elengedte nagybátyád karját, s kicsit távolabb lépett tőle. Nagybátyád ott állt egyedül az udvar közepén, s fölszakadt belőle a sírás, a hangos zokogás. Mindnyájan önkéntelenül elhúzódtatok a közeléből. A kutya, aki addig szaglászta a bakancsát, a lába szárát, most ült vele szemben s fölfelé figyelt. Apád eszmélt föl elsőnek, megfogta nagybátyád karját, megölelte a derekát s fölvezette a lépcsőn. — Gyere szépen — mondta —, emlékszel a lépcsőre. Ne álljunk idekint. — Az idegen férfit a család nem tudta tartóztatni. — Ne kérdezzenek — háritotta el nagyapád tekintetét. — Majd ő egyszer elmondja. Ha lesz rá lelkiereje. — Nagybátyádnak csak annyi kívánsága volt odabent, hadd feküdhessen. Még az ágyban is egyre csak bocsánatot kért, hogy idejött, s nem ment haza, hogy muszáj volt sírnia, később már nem tudtátok, félművészetben, álmában beszél-e, sírdogál-e, vagy még mindig ébren van. Apádnak másnap, vasárnap, sikerült rábeszélnie, hogy mégiscsak muszáj volna hazamenni, ebéd után befo-gott, s valahogy elindultak. — Inkább ne kérdezzetek — mondta ő is, akár előző nap az idegen katona, amikor szürkület előtt a faluba visszaért.

Ebédnél az a mondat csak úgy kicsúszott a szádon, rosszkor, de a család tudta, te is, ha nem beszéltek is előtted mindig róla, hogy a néni haragszik rátok. A testvéremnek előbb-utóbb csak megbocsátja, hogy ilyen szerencsétlenül előbb hozzám jött, s nem hazament, mondogatta anyád, de nekem, hogy a testvére vagyok, azt soha nem. Tegnap, amikor megérkeztek ide, a néni épp csak fogadta anyád köszönését, mint máskor is, ha mentetek, hozzád volt kedves. Aztán fogta magát, szó nélkül elment. A friss húsrá, az egész tyúkra, az ajándéokra, amit anyáddal a közeli üzletben vettetek, úgy tett, mintha nem is látná. Anyád nem szólt a maga gunyoros módján, hogy szívesen, nagybátyád nem vette észre, mi van az asztalra halmozva. Ő csak örült anyádnak, aki nyár óta nem volt itt látogatóban. Apádat azután kérdezte, hogy a néni elment, nagyapádat, aki ősszel a fehér botot hozta neki, azzal, a saját görbe botját festette be, jobb, ha a városban ezzel jár, nem említette. A néni aznap valamiért nem volt a selyemgyárban, botrányt csinált, kidobta nagyapádat a bottal együtt. Nagyapád dülva-fúlva elrohant, utcákon át utol se érted, a botot előbb az útra hajította, majd a szomszéd kapujának támasztotta. Valaki visszavihette, mert a bot most ott állt a szoba legsarkában, közel a szabászasztalhoz, anyád is, te is azonnal észrevettétek. Anyád még a néni hazaérkezése előtt elment.

Föl akartál húzódkodni az ablakra, akárcsak tegnap, amikor anyád hazament, hátha látsz valamit a már teljesen besötétedett utcából. De most se tetted, hátad mögött hirtelen nyílt az ajtó. Megfordultál, nagybátyád jött be a tornácra át a konyha felől. — Itt vagy? — kérdezte, s meggyújtotta a villanyt. — Itt kucsolsz magad a sötétben. Csak nem szomorkodsz? — Tapogatózás nélkül elindult, hagyta, hogy megtaláljon, s megsimogassa a fejedet. — Mindjárt hazajönnek s földíszítitek a karácsonyfát. — Hallgattatok. — Maga miért nem lát? — kérdezted, fölneézve rá, önkéntelenül. Nagybátyád előbb nem válaszolt, egyre jobban magához szorította a fejedet. Féltél, hogy majd nekifog sírni, s most vele együtt te is. — A háború olyan, hogy egyik ember épen jut haza onnan, kislíam, a másik meg ilyen gyámoltalanul, mint én. — Mozdulatlanul állt, mint nyáron az udvarotokon. — Most bemegy? — akartad kérdezni, de hirtelen feléd fordult. — Tudod mit? — szólalt meg szinte ujjongva, jókedvűen. — Mi ketten most elmegyünk a városba. Csavargunk egyet. Csak cipőt húzok, kabátot keresek. Öltözz gyorsan. — Mire rátaláltál a kabátodra, a kucsmádra, már visszaért. Végigtapogattok, begombolkoztál-e, sálád most sincs, kérdezte, s kinyitotta az ajtót. Már odakint volt, te óvatlanul elővetted a szabászasztal mellől a fehér botot.

Az utcán minden behavazódott. Nagybátyád eleinte bizonytalankodott, csak nehezen tudta elhatározni magát, hogy lelépjen a járdára. — Mit szólnak majd, ha nem találják itthon magát? — Legyintett. — Milyen kellemes, friss az idő. Ugye, szemerkél a hó? — Szembekerültetek a finoman fújó széllel, mihelyt a Duna irányába fordultatok. Lassan vezetni kezdted, előbb hónod alatt vitted a kényelmetlen fehér botot, később bátortalanul kocogtattál vele. Nagybátyádnak csúszkálós volt az utca. — Add csak ide a botomat, hadd támaszkodjam — mondta. Megérezte, hogy a város belseje felé tartotok. Hangok áradtak, nevetés, csengőszó, gyerekköhögés. Emberek kerülgettek benneteket, valaki ráköszönt a nagybátyádra s csodálkozva utánatok nézett. Az ablakokon nem volt behúzva a függöny, némelyik karácsonyfán már meggyújtották a színes, apró villanyégőket. Nagybátyád önkéntelenül továbbblódfított. Kíértetek a főtérrre. Megkérdezte, a Fogadalmi templommal szemben vagytok-e? — Szépen ki van világítva a tér? — Forgalom nem volt, lassan átvezetted a szürkületi téren, a szállingózó hóban. A templom lépcsője előtt megállt. — Nem akarok így bemenni — mondta sokára —, nem látnék odabent semmit. — Sarkon fordult, s magában szinte sietve elindult. Amikor a Szenháromság utcába befordultatok, utánakaptál a kezének. Csak a Korona ablakaiból jött világosság. Nagybátyád megállt, hallgatózott. — Hallasz te is valamit? — A hangok a mellékutcából érkeztek, ahol a Kiskorona bejárata volt. Ha

idelent nyaraltál, s kísértálatok a Dunára az esti hajót várni, nagybátyád benneteket is előbb mindig bevitt oda kicsit a barátai közé.

A Kiskorona ugyancsak zárva volt. Az ajtó függönyrésén át lehetett belátni. A villany félig leoltva, a sarokban a hárfásnő ült, ahol azelőtt, s magának játszott. Hátról hangok szűrődtek, a hárfásnőt nem zavarta. Valamilyen karácsonyi dallamra énekelt s kísérte saját magát. Nagybátyád simogatni kezdte a bejárati ajtó üvegét, mintha széjjelebb kívánná tolni rajta a függönyt. A függöny belül volt, a párát se tudta így letisztogatni az üvegről, azt is a benti meleg nyomta az ajtóhoz. — Hallod, mit énekel? — kérdezte. — Látod is? — Bólintottál rá, szíved a torkodban dobogott. — A Patacsics Ilonka — mondta. Te azt nem tudod, válaszoltad. — Milyen az arca? Megöszült? — Gondolkodott. — A Kollár ékszerész egyszer félórán át fésülhette a hosszú haját — nevette el magát. — Én igazán emlékszem rá. — Megrémültél nagybátyád izgatott szavaitól. — Nem akarod mondani, hogy milyen? — kérdezte megkeményedett hangon. Te azt nem tudod, mondtad újra, s nagybátyád észrevette, a sírás környékez. Még közelebb lépett az ajtóhoz, arca szinte rátapadt az üvegre. Fordultában kitapogatta a vállad s magához húzott. — Nem is akarok én többet kérdezni, ne félj. Te még gyerek vagy. Most a *Csendes éjt* énekli. — A közelből betlehemesek kanyarodtak be a mellékutcába. Hangosak voltak, ugrándoztak, a papírjászol egyikük kezében imbolygott. Majd elsodortak benneteket, s viszolyogtató pálincaszaguk volt. Meghallották kiszűrődni a hárfahangot. Hozzádóltak az ablakhoz, megkocogtatták az ajtó üvegét s bekiabáltak. — Boldog karácsonyt, boldog karácsonyt! — Nagybátyád meg se moccan közben, nem szólt, mintha nem lett volna senki, mozdulatlanul állt. Az egyik betlehemes észrevette a melléhez szorított fehér botot. Intett a többieknek, s szájához emelte a kezét. Amíg elfutottak, s csönd lett, a hárfásnő odabent fölállt, falhoz támasztotta a hangszert s hatalmas lepellel beborította. Nagybátyád, mintha megérezte volna mindezt, a fehér botot beleszurkálva az eltisztítatlan, magas hóba, elindult nélkül. Átvette a botot a másik kezébe s elkezdte kocogtatni vele a házak falát, a kapuk lépcsőit. Egyszer se szólt neked, hogy gyere. Mihelyt egy nagyobb lámpa fényköre alá ért, észrevehette, hogy most már a téren kellene átjutnia. Ott aztán megiscsak megállt, kicsit előregörnyedve bevárt.

Az istengyermekség élménye József Attila és Sík Sándor költeményeiben

József Attila és Sík Sándor — két merőben különböző költői pályát futott be, költészetük egyetemessége, gyermeki őszintesége, valamint az istengyermekség békéje utáni vágy azonban számos megnyilatkozásaikban rokonítja őket.

Sík Sándor és József Attila istenes verseinek legszembevetőbb közös sajátága, hogy Isten nem mint a történelem ura, fényesen uralkodó „király”, nem mint bíráló, szigorú atya, hanem mint játszótárs, barát, mint gyengéd szülő jelenik meg bennük. József Attila *Isten 1* költeményét így kezdi:

*„Hogyha golyóznak a gyerekek,
az isten köztük ott ténfereg.*

*S ha egy a szemét nagyra nyitja,
golyóját ő lyukba gurítja.”*

József Attila a vers második sorában a ténfereg igével hökkenti meg olvasóját, de egyben bizalmas, emberközeli kapcsolatba is hozza Istennel. Az ember, a költő is hasonlóképpen viszonyul Istenéhez az *Isten 2* versében.

*„Én már fiatalember lettem,
a boltba gyerek megy helyettem.*

*De ha Néki valami kéne,
a boltba én futnék el érte.”*

A költő csupa olyan „tényt” közöl Istenéről, amely nem fér bele a róla alkotott konvencionális képbe. Az isteni gondviselés is hasonló módon jelenik meg a költeményben:

*„de nagyon ügyel a világra.
A lányokat ő csinosítja,
friss széllel arcuk pirosítja.
Ő vigyáz a tiszta cipőre,
az utcán is kitér előre...”*

Szabolcsi Miklós *Érik a fény* című kötetében egyenesen kópé-istennek nevezi e versek istenét. Nem kevésbé intenzív, de más jellegű az Istenhez való közelség, az intimitás Sík Sándor költeményeiben. Istenképe a szülő—gyermek viszony különféle szituációkban megfogalmazott módozataiból bontakozik ki. Az *Isten érkezése* című versben Isten mint édesanya jelenik meg. A *fészekről* című költeményében a fiókáját féltő és hivatató anyamadar alakját ölti fel. Különösen gyakran jeleníti meg Istent szelíd, féltő szülőként:

*„Játszottam megint a kifent késsel,
S amikor az ujjam majd megvágtam,
Jóságod kézen legyintett lágyan...”*

(Te vagy a jó)

*„Apró lábaimmal megsimulok szépen
Az Isten ölében”*

(Az Isten ölében)

*„Halkan, halkan, mint beteg fiúnak
Ágya mellé simul édesanyja,
Úgy az Isten: csak hogy egyszer itt volt”
(Isten érkezése)*

Sík Sándor gyermeksége az érzelem és érzékiség gyermeksége, az önmagában és önmagától létezni képtelen gyermek odafordulása, felajánlkozása Istennek. Így válik

az ő Istene e felajánlkozást mindig elfogadó szelíd szülvé, s miként József Attila pajtás-istene sem mentes a szülvői vonásoktól, Sík Sándor szülvő-istene sem mentes a társi-pajtási mozzanatoktól. Ez a sokszínűség a minden emberi kapcsolatok koncentrációjában, az Istenhez való viszonyban fejeződik ki.

A költemények voltaképpen olyan szituációs játékok, amelyekben a költők különböző helyzetekbe helyezik és láttatják gyermeki önmagukat és Istenüket. A költők többnyire szerves világgá fejlesztik a maguk alkotta szituációt, megmaradnak a helyzet teremtette keretek között, részleteznek, kifejtik az alaphelyzet adta vázlatot.

József Attila vers-szituációiban a játékoság, Sík Sándoréban a drámaiság dominál, mely alól talán csak *A várásról* és *A sétálásról* című költemény kivétel.

A versekben keveredik a köznapi és a magasztos, amely antropomorfizált istenképet eredményez, gyakran földhözragadt vonásokkal rajzolja meg az Isten-portrét:

*„Megoálogatnám a portékát,
ahhoz mennék, ki olcsóbbért ad.*

*S mielőtt akármit elhoznék,
hosszan, sokáig alkudoznék.”*

(Isten 2)

A játékoság mellett e József Attila-versek stilisztikájának legfontosabb eleme az egyszerűség és a dalszerűség. Egyszerűség jellemzi a gondolatok fűzését, a mondat-szerkesztést, a rímélést. Csupán maga a szituáció meghökkenítő: a ténfergő Isten, vagy a „Néki” boltha szaladó fiatalember, a szituáció kifejtésében már nincsenek szokatlan képzetársításos költői képek, a megrajzolt jelenetek, s a kifejezések, a lexikológiai anyag meglehetősen köznapi. Következetes logikával, időrendiséggel vagy mindkettővel meséli el, mit tesz Isten, mit tenne, avagy mit csinálnának ők ketten, együtt. A mondatok tagolása kevés kivételtől eltekintve következetesen követi a verssorokat. Nem alkalmaz szokatlan szórendet, vagy sorok, versszakok között áthajlást. Az *Istenem* című költeményben e szabályos szerkesztettség még inkább hangsúlyossá válik a sajátos jelentéstartalmú alárendelő összetett mondatok ismétlődésével: „*Ha rikkancs volna...*” „*Hogyha meg szántóvető...*” „*Ha csósz volna...*” „*Ha nevetnél...*” A Sík Sándor-költemények drámaiságát a költő-gyermek és Istene megbomló harmóniája, eltávolodások és egymásra találások, konfliktusok és kiengesztelődések adják. Ezek a versek több-kevesebb variációval egy elég pontosan körülírható szerkezeti formát követnek. E forma legtisztábban *A látogatásról* című költeményben lelhető fel.

*„És akkor némán, nesztelen
Bejöttél, betetted az ajtót
És megálltál szemben velem.*

*És úgy sírtam keservesen.
S te jobb kezed fejemre tetted
S megsimogattál csendesen.*

*Néztelek és az ajkad lestem,
De te csak néztél szótalan.
És akkor a lábához estem.*

*Csak el ne menj. Csak el ne hagyj.
Hova leszek nélküled? Nem eresztlek!
Foglak én Uram, hogy enyém maradj.”*

Az első versszakban megjelenik az Isten, a második versszak a kiengesztelődés előtti feszült csúcspont, majd a második versszak utolsó sorával megkezdődik a kiengesztelés a kiengesztelődés „rítusa”, az utolsó versszakban pedig elhangzik a kívánság. Más költeményekben megtalálhatjuk a még logikusan hiányzó szerkezeti elem, a csintalansággá szelídített engedetlenség leírását is.

*„Én Uram, Istenem, velem mit tettél!
Már újra megintcsak megszegyenítettél.
Századszor is újra Te vagy a jó,
Én a rossz kisgyerek, vesszőzni való*

*Ficánkoltam megint lábbal, kézzel,
Játszottam megint a kifent késsel,
S amikor az ujjam majd megoágtam
Jóságod kézen legyintett lágyan.”*

(Te vagy a jó)

Kölcsey ünnepén

Kölcsey utóélete — halhatatlansága — biztatóan kezdődött. Igaz, halálának híre pártállás szerint más és másféle érzelmi hullámokat vert. Kossuth a börtönben így sóhajtott fel: „miért nem inkább én!” Egy Sztáray gróf viszont elégedetten kiáltotta: „megdőglött végre az a kutya, az a Marat!” De aztán szinte minden szép volt: Eötvös József gyönyörű emlékbeszéddel búcsúztatta; a költők verseket, epigrammákat írtak róla, Vörösmarty is; szobrának elkészítése végett közadakozás indult, s megnyíltak az erszények; műveit kiadták.

De olvasták-e? Greguss Ágost már a múlt század ötvenes éveiben azt tapasztalta, hogy „egyetemleg magasztalják, s alig olvassa egy”, 1938-ban pedig, halálának centenáriumán, Babits arról panaszkodott, hogy Kölcsey „már csak egy arany név”, a *Hymnus* költőjének neve, de ennek is jobbára csak az első strófáját ismerték, énekelgették. Aztán olyan idő jött, amikor már énekelgetni sem lehetett. Rákosit bosszantotta, hogy a *Hymnus* az „Isten” szóval kezdődik, s újat akart helyette, mivel azt képzelte, hogy nemzeti himnusz úgy lehet összeeskábálni, mint egy fejszékét. De Illyés nem írt új szöveget, Kodály nem komponált új zenét, Rákosi pedig bizonyára nagyon csodálkozott, hogy 1956. október 23-a után az utcákon hömpölygő nép folyvást a *Hymnust* énekelte, nem tudott betelni vele.

De a koronként többször elhangzott panasz ma is érvényes: Kölcseyt ma sem szokás olvasni. Valljuk be, nem is könnyű. Művei, különösen levelei és országgyűlési naplója, tele vannak nevekkel, célzásokkal, utalásokkal, melyeket a közönség nem ért, mert nem érthet, betemette őket az idő. Az irodalomtörténészek dolga volna, hogy magyarázataikkal megadják a nélkülözhetetlen segítséget Kölcsey olvasásához. De szakmám botránnyosan elhanyagolta kötelességét. Egymás után jelennek meg Kölcsey munkáiból népszerűnek szánt válogatások, az utóbbi tíz évben hat vagy hét, talán több is — valamennyi jegyzetek nélkül. Évek óta föl-fölhangzik a sürgetés: meg kellene csinálni végre Kölcsey műveinek kritikai kiadását, melynek magyarázó apparátusát aztán fölhasználhatnák a népszerű kiadások, de a sürgetéseknél meg is reked a dolog. Kritikai kiadást persze nem lehet másfél vagy két év alatt tető alá hozni, szeretném azonban remélni, hogy legalább a munkálat megkezdéséig nem telik el több másfél vagy két esztendőnél. Mert amíg az irodalomtörténet le nem törleszti régi adósságát, Kölcsey és a közönség — úgy is mondhatom: a nép — között a viszony félszeg és fonák marad.

Az volt már Kölcsey életében is.

Ez a föld, Szatmár földje, ahol most állunk, a magyar folklór terület-aszta. Századunk harmincas éveiben Luby Margit — Kölcsey rokonságának leszármazottja — kincset érő népi szövegeket, babonákat, ráolvasásokat gyűjtött össze ezen a földön, Kölcsey falujában is. Az egyik csekei lejegyzés így szól:

*Elindula Szűz Mária az ő anyjával a jeruzsálemi kertbe.
Vivén Jézust az ölében, három szentekkel összetalálkozik.
Ölelék, csókolák.
Vivén Jézust a Jordán vizéhez, megmosá.
A vizet önté piros márvánköre.
Úgy használjon néked az én reád való olvasásom,
Mint a mi Urunknak a Jordán vizében való megmosdása.*

Az 1990. szeptember 8-án Fehérgyarmaton, a Kölcsey Társaság közgyűlésén elhangzott előadás.

Íme egyike azoknak a gyönyörű népi imáknak, melyek közreadásával napjainkban a népköltészet nagy tudósának, Erdélyi Jánosnak az unokája, Erdélyi Zsuzsa csinált szenzációt. Ezt a csekei töredéket ismerhette volna Kölcsey is. Hiszen érdekelte őt a népköltészet; tizennyolc éves fővel egy útleírásban perui éneket talált, le is fordította:

<i>Deli Nímfa</i>	<i>Esőt szerezzs</i>
<i>A te bátyád</i>	<i>S olykor-olykor</i>
<i>A te korsód</i>	<i>Jégesőt hozsz</i>
<i>Eltöré most</i>	<i>És havat hozsz</i>
<i>Kinek ütése</i>	<i>A Teremtő</i>
<i>Villog, dörög</i>	<i>Pochacamac (Világ lelke)</i>
<i>És mennykövez</i>	<i>Viracocha</i>
<i>De te Nímfa</i>	<i>Téged erre a</i>
<i>Töltvén vized</i>	<i>Tisztre hívott</i>
	<i>S e tisztre szánt.</i>

Beleborzong a lélek: vajon milyenné válhatott volna Kölcsey költészete, ha e perui dal helyett faluja népi imáinak archaikus ragyogására figyel? De ne kérjünk számon lehetetlent tőle. Mert igaz ugyan, hogy elsőként éppen ő jelentette ki: „a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznapi dalokban kell nyomozni”, s tudjuk, hogy egy-egy verse megköltésekor a népdal „tónját” találgatta, s így aztán bizonyára nem véletlen, hogy a *Hymnust* — mint Szörényi László kollégám és barátom észrevette — el lehet énekelni a „Megismerni a kanászt” dallamára — de ezt a kanásznótát nem ő, hanem Berzsenyi jegyezte le. A folklórgyűjtés nem volt Kölcsey kenyere. A magányhoz szokott férfi nemigen tudott elvegyülni a nép között, s nehéz volna elképzelni őt, amint öreg paraszt-asszonyok titokzatos mormolását jegyezgeti, vagy szerűjén a munka szünetében robotosaival anekdotázik, vagy elvonul a kazlak alá dalos ajkú jobbáglányokkal hancúrozni. Kölcsey a hazája népéért élt, de viselkedése a nép fiaival tartózkodó volt.

A nép pedig alkalmasint úgy tekintett rá, mint valami csodabogárra. Szobájának ablaka éjjelente sokszor hajnalig világos volt; ugyan mit csinálhat ott az a különös férfi, aligha rendes dolgot, gondolhatták a falusiak, s nem csodálkoznám, ha valamiféle garabonciásnak vélték volna. És különben is: Kölcsey és jobbágycái közt feszült volt a viszony. Amikor 1837-ben a költő és unokatestvére között birtokrendezésre került sor, a csekeiek azt sérelmesnek tartották magukra nézve, az irigy rokon bujtogatta is őket, a parasztok legázolták Kölcsey vetéseit, csaknem tízezer forintnyi horribilis kárt okoztak, a bíróság nem szolgáltatott elégtételt a károsultnak, beérte azzal, hogy egy tucat jobbágyot vasra veretett, így aztán nem csoda, hogy amikor a következő évben Kölcseyt utolsó útjára kísérték, a jobbágyok állítólag megdobálták a koporsóját.

A történelem azonban nemcsak sebeket ejt, néha gyógyítani is tud. A csekei parasztok nem sokat hallhattak róla, hogy a messzi Pozsonyban uruk miként emelt szót értették, idővel mégis megértették valahogyan, hogy az a különös férfi az ő emberük volt. Csekei öregektől még hallani a legendát: Kölcseyt keresték a vasas németek, föld alatti búvóhelyre kellett rejtőznie, ott írta leveleit a haza és a nép érdekében, meg is találták a tintatartóját. Hasonlót a szomszéd Bereg megyében Rákócziáról beszélnek. Tudnivaló, hogy legenda csak a legnagyobbakról keletkezik, azokról, akiket a nép a szívébe fogadott: Rákóczió, Kossuthról, Petőfiről — és Kölcseyről. Legendája az engesztelés műve.

Félszeg és fonák viszonyról beszéltem, Kölcsey és a nép, Kölcsey és a közönség között. Ma sincs másképp; a sokaság úgy van Kölcseyvel, mint Petőfi a Kárpátokkal: tán csodálja, ámde nem szereti — mert nem ismeri. Holott éppen most volna rá a legnagyobb szükség, hogy Kölcsey és az olvasók végre egymásra találjanak. Kölcsey XX. századi író, aktualizálás nélkül is aktuális. Rendszerváltás napjait éljük; nos, Kölcsey a polgári átalakulásért, rendszerváltásért küzdött. Ma sok szó esik a liberaliz-

musról; sajnos, némelyek azt állítják, hogy a liberalizmusnak nincsenek magyar gyökerei. Aki ilyet mond, az sosem nyitotta ki Kölcsey könyveit, s nem is méltó rá, hogy kinyissa őket. Kölcseyről nem elegendő azt szavalni, hogy nagy hazafi volt; mert mi az, hogy hazafi? szép erény, de nem tudományos meghatározás. Kölcsey liberális volt, a hazai liberalizmus alapító atyáinak egyike, egyben-másban az első. A polgári átalakulás varázsszavát, a „hittel”-t előbb mondta ki, mint Széchenyi, az „érdekegyesítés”-t előbb, mint Kossuth. Bár a liberalizmusról nem írt könyveket, sem vezércikk-sorozatot, minden fontos kérdésről világos véleményt fejtett ki. A nemesi hagyományokhoz képest, mely az ősi alkotmányra hivatkozott, merőben új volt érvelésének orientációja: a közvélemény, és amit ma annyit emlegetnek: Európa példája. Liberalizmusának mindenkor érvényes legfőbb tétele: „Szabadság alapja a többség”. Abszolutizmusnak „szabad országban helye nem lehet”. „Az ország gyűlése nem uralkodója, de képét viselője a nemzetnek”. „Minden tettek zsinórmértéke egyedül a törvény légyen.” A sajtószabadságot nemcsak magasztalni, eltúrni is kell. „Mit nem követ el az angol tory újság a reformistákon és viszont? Oly dolog, mit az, ki a sajtószabadság gondolatjával megbarátkozott, bizonyosan különösnek nem fog találni.” A vallásügyet Kölcsey nem „mint Kálvin fia, de mindig úgy mint polgár” fogta föl, s nem tudott belenyugodni, hogy míg másutt „egy nagy nemzetnél már a zsidó nép emancipációjáról van kérdés”, konzervatív kortársai a protestáns sérelmeket sem akarják orvosolni, s ezáltal az országot „Európa szeméi előtt sötétségi elvek gyanújába keverik. Két nagyszámú néposztály szenved joghátrányt Magyarországon, mondotta Kölcsey, „a tíz milliom adózó s a három millió protestáns”, és ügyüket összekapcsolta az egyetemes szabadság jegyében, mert „a szabadság megszorítása egyiránt fájdalmas” mindenkinek. A jobbágy számára lehetővé kell tenni a birtokszerezést, mert „birtok tartja fenn a polgárt, és sok olyan polgár, ki birtokkal bír, tartja fenn a hazát”. Amitől rettegni kell, a kettős veszedelem: „*vagyontalan nép és oligarchia*”; a kettős jelszó, mely üdvöt ígér: „*szabadság és tulajdon*”. Könnyű volna lefordítani Kölcsey egy-egy régi szavát a mai politika szavaira, de nincs rá szükség, anélkül is fölismerhetjük időszerűségét: Kölcsey a mi gondjainkról, tennivalóinkról, reményeinkről szól, a mi nyelvünkön beszél.

S ha ünnepi beszédemet ünneprontással kezdtem, befejezni ünnepélyességgel akarom. Tegnap Debrecenben jelen voltunk a mostantól Kölcsey Ferenc nevét viselő tanítóképző főiskola névadó szertartásán. Ott a Közoktatási Minisztérium második embere, a politikai államtitkár mondott ünnepi beszédet. Földidzte történelmi sorsunkat, mely széttagolt és eltávolított. Ha valaki Kölcsey minden emlékhelyét föl akarja keresni, négy országban kell megfordulnia. Kölcsey Szódemeteren született, ez Romániában van. Álmosdon és Csekében élt, Magyarországon. Megénekelte Huszt romvárárt, a Szovjetunió (vagy már inkább Ukrajna) területén. Pozsonyban, Szlovákia fővárosában küzdött a jobbágyság (a csekei magyar, az élesdi oláh és minden egyéb jobbágy) ügyéért. S az államtitkár egy országról még meg is feledkezett.

Évekkel ezelőtt Pozsony környékén utazgattam egy barátommal. Egy faluban bértünk a helység egyetlen fogadójaiba reggelizni. Mialatt az öreg épület boltívei alatt falatoztunk, egyszer csak a homlokomra csaptam: itt, ahol mi bécsi szelet és korsó sör mellett üldögélünk, reggelizett valamikor más is, 1832. december 11-én Kölcsey! „Köpcsényben szekerembe fogott a sváb...” — ezekkel a szavakkal kezdődik országgyűlési naplója; itt, Köpcsényben szállt meg utoljára a Pozsonyban vezetett hosszú úton, itt fogyasztotta el, a helység egyetlen fogadójában, az ódon bolthajtások alatt, utolsó reggelijét a megérkezés előtt. Emlékhely ez is. Amikor Kölcseyt követségéről lemondani kényszerítették, a távozóat Köpcsényig kísérte el a hűséges ifjúság. A kis falut ma úgy hívják: Kittsee, Ausztriában van.

Míg ezen az emlékemem tünődtem, átadták a főiskolának új zászlaját, a Kölcsey család címerével. Aztán sudár termetű, szép leány lépett elő, fehér blúzban, ünnepe-

lyes fekete szoknyában, fedetlen karjaival hosszú zászlórudat tartott, előrehajtva, hogy a debreceni, immár Kölcsey Ferenc Tanítóképző Főiskola rokon intézményeinek küldöttei ráköthessék emlékszalagjaikat. Egymás után léptek a zászlórúdhhoz a győri, a bajai, a székelyudvarhelyi, a munkácsi magyar tanítóképzők igazgatói, s miközben a sudár leány sugárzó méltósággal állt, mint a francia forradalom szabadság-istennője, a zászlórúdon pedig már húsz, már harminc emlékszalag sorakozott, egyszer csak azt éreztem: Igen, most együtt vagyunk. Debreceniek, pestiek, győriek, bajaiak, székelyudvarhelyiek, munkácsiak, kiket rostába vetett, megrázott s szétszórt a történelem, egyazon nemzet fiai-lányai mégis, együtt vagyunk. Tudni azt, hogy egy nemzet tagjai vagyunk, nem elég; a pusztá anyakönyvi adat csak véletlen, nem érdem, nem bűn, érzelmre, erkölcsre nem indít. Kell más is, legalább néha, egy-egy ritka ünnepen, hogy összeszoruljon egy kicsit a szív, kendő után nyúljon a kéz, az sem baj, ha furcsán kaparja valami a torkot, kell az ünnep, kell a meghatódás, ne szégyelljük az elérzékenyülést, kell az, hogy ne csak tudjuk, hanem érezzük is: együtt vagyunk. Érezhetünk ilyenkor büszkeséget is: Kölcsey nemzetének tagjai vagyunk.

TŰZ TAMÁS

Ha egyszer már

*LÉLEGZEM tehát vagyok
amíg ver a szívem vagyok
amíg lüktet a vérem vagyok
szép sorjában így tovább
tehát percől percre
poén nélküli melodráma
lézerről lézerre csökkentett látás
vibráló univerzum homályba nyargaló
földalatti de még nem ereszt el
fölgyorsul lelassul utazom*

*dehát ha egyszer már ez történt
marad az alterego egészen különös
de a mélybe lökve is
lélegzem lüktetek vagyok
nem hiányzik a sós tengeri szél
a párák szigetek mihez is kezdenek velük
betévedtem az alagútba
nem tudom hová megyek
beérem a létezéssel*

December végén

*A tűnt idő s a jövőndő mezszyjén,
Utolszór üt ez évben az óra;
Vajh ki vagyok? úgy nézek magamra én:
Ünnep után hervadt koszorúra.*

*Átlátok a bánat könnyein is, lám
Bátran szalad komor jövőndőkig
Tekintetem, és önvád nélkül, pislán
A boldog múltba visszavetődik.*

*Beborított az öröm rózsafátyla
Hajdan. Már gyászba öltözött kedvem.
Régvolt időnk, mért vagy olyan drága?
Jövők, mért látlak korom keretben?*

*Állok, majd' összeroppant e két kép:
Csupán emlékezetem világol
Bágyadtan, hol setét a holnap végképp'
Honnan a régvolt öröm mily' távol...*

*Rád bízom magam, követlek bárhova,
Csak cserben ne hagyj, szép emlékezet!
Kétség és remény egyremegy. Már soha
Mást, utamon Te legyél, ki vezet!*

Németh István Péter fordítása

Poesis perennis

(Vázlat Kosztolányi lírájáról)

I.

Évezredek költészete rejtjelekben beszél. Nevezik ezt poétikailag metaforikának és szimbólumnak, esztétikailag ábrázolásnak és kifejezésnek, irodalomtörténetileg irányzatnak és korstílusnak stb.

Mindez elsődleges az olyan irodalomban, mely világerzékelés és alkotó képzelet dualizmusán alapul. Ahol tehát látszatok átvilágításáról van szó, mivel a létezés ismeretlenje és megismerője között szakadék tátong. Ahol az alkotónak hatalmas akadályokat kell legyőznie, hogy szemléleti korlátok áttörésével, sajátos nyelvezet megteremtésével eljusson oda, amiről beszélni akar. Mert ami lényeges, az itt titok, rejtlem, s a hozzá vezető utat csak nagy szellemi energiával, grandiózus produkcióval lehet megnyitni. A világ faggatásával, kutatásával, művészi áthatásával. A rejtjelek így azokat a kérdéseket öntik formába, amelyekkel a világ válaszra bírható. A költői kép, a forma ekkor mindig áttörés, átlépés, vívmány. Elhagyása valamely régebbi állapotnak a felfedezés, a további létfeltárás, a még ismeretlen megközelítése kedvéért. A mű ezért mindig újszerű akar lenni, hiszen újszerű kénytelen lenni. És ezekhez a megújulásokhoz van szüksége például arra, amit sugallatnak és látomásnak neveznek. Így rejtjellé válik minden olyan költői beszéd, melyben látás helyett látomás, hallás helyett sugallat jelentkezik. Mert a látszatok mögötti lét ekkor csakis így fedezhető fel és így nyilvánítható ki.

De egyáltalán felidézhető-e és kinyilvánítható-e másképp? Minden bizonnyal nem. A világ „igazi” mivoltának és képének elhatárolása, a lét „tisztán” ideális alakja és érzelmi megjelenése közötti platóni különbségtéves, általános metafizikai-esztétikai tradícióként él a kettő kapcsolatának számos átértelmezésében. Ezért évezredek költészete rejtjelekben beszél. Metaforika és szimbólum, ábrázolás és kifejezés, irányzat és korstílus.

Mégis, van olyan költőiség, amelynél mindez legfeljebb csak másodlagos. Amely ugyanis nem a felfedezés és a kinyilvánítás szükségszerűségében bontakozik. Nincsenek előtte látszatok, akadályok, válaszfalak; így nincs szükség a titkok feltárására, a távolság legyőzésére. Van olyan költőiség, mely látomás helyett lát, sugallat helyett hall. Mely tehát nem faggatja a világot, hiszen benne a világ maga fordul az emberhez. Nincs szükség áttörésre, küzdelemre, az akadályok legyőzésére a formálásban. A szó nem ostromolja a „rejtelmekben zengő” létet, hanem az önmagát nyújtó lét nyelvén beszél. Lemond a teremtésről, mert benne áll a teremtés áramában. A számára megnyíló világ jelenéseit folytatja, kifejti, tanúságot tesz és vall róla. Észleli és közvetíti amit a létezésről kap. Ismételi. Nem fedez föl semmit és nem talál ki semmit. Felfogja és átadja, amit látnia és hallania adatik; a stílus másodlagos. Nem világít rá az egyetemesre, hanem maga lesz az egyetemes „világítás” eredménye. Ugyancsak e kifejezés platóni értelmében, mely ezúttal ősképp és látvány egybeesésére utal: a szépségre, ahol a formákban közvetlenül megjelenik az idea.

Erre az esztétikai közvetlenségre alapuló művészi léthelyzet mindig megvolt és nyilván sohasem tűnik el. Korunkban például Paul Claudel beszél egy olyan költészetről — benne kissé kizáró hangsúllyal a saját ars poeticáját adva — „amely nem találja ki témáit, hanem örökké ismétli a természet szolgáltatta témákat, ahogyan ezt

liturgiánk teszi, amely nem fáraszt el, mint ahogyan nem fáraszt el az évszakok változásának szemlélete.” A huszadik századi magyar irodalomban e „liturgikus” líra reprezentáns képviselője — a világképek alapvető eltéréseitől függetlenül — Kosztolányi Dezső. Kosztolányi eredetisége nem mond ellent ezen alkotásmódnak, melyben az „örök költészet”: a „poesis perennis”, az ismétlő, a mindig visszatérő, a rejtjelek nélküli művészet nyilatkozik meg.

II.

Mindez persze nem csupán ars poetica kérdése. Vagyis nem egyéni művészi akarat kérdése. Semmiképpen sem lehet más háttérbe szorító vagy kizáró érvényű. A lényeg a különleges egzisztenciális-költői helyzetben van: a létezésnek azt a pontját kell megértenünk, ahonnan ez a líra megszólalhat.

A poesis perennis sokféle kifejezőmódja és világképe, nevéhez méltóan, magával az emberi léttel való egyidejűségre, történetfölötti változatlanúságra törekszik. Csak külsőségeiben igazodik nyelvi-stiláris meghatározottságokhoz. Művészi létmódja eredendő és abszolút állapotot kíván betölteni. Így tűnhet fel a benső emberi lényeg és a külső természet kapcsolatának „ősképe”, őselménye, az ilyen értelmű „kezdetre” való emlékezet. A dolgok rejtett tartalmaival érintkezni ebben az esztétikában annyi, mint születésükkel, eredetükkel érintkezni. Hiszen a teremtődés a nyíltság pillanata is. Ezt érzékelve lehetséges itt hallás és látás, sugallat és látomás helyett.

A civilizáció életkörei persze egyre távolodnak ettől az „eredeti” állapottól. A kultúra géniuszaik ezért igen messziről, óriási akadályokkal megküzdve közelítenek hozzá. Át kell világítaniok ami rejtéllyé vált, felfedező útra kell indulniuk a lélekben és az univerzumban. A művészet ezért lett az ismeretlen és eltűnt otthon „keresése” és szellemi visszaszerzése rejtjelek segítségével. De csak igen ritka esetben „honvágy”, vagyis az eltűnt otthon és ősi igazság liturgikus emlékezte. A bámulat és az elismerés jogosan illeti a művészeket, akik a keresésre és a szellemi visszaidézésre képesek. Voltaképpen az újkori szakirodalom legtöbb elemző és minősítő kifejezése róluk szól, és nem a honvágy jegyében alkotókról, az „emlékezőkről”. Leginkább az ő alkotásaira vonatkoznak a költészeti formulák, típusok, irodalomtörténeti meghatározások, esztétikai kategóriák. A stiláris-irányzati szétválasztásoknak persze csak relatív érvénye van, mégis, annyit a pusztá előfordulásaikból megtudhatunk, hogy a „rejtjelek” használóinak műveit érintik elsősorban. Az újkorból a kategóriák, tipizálások, olykor szembeállítások olyan mintaadói juthatnak eszünkbe, mint például Goethe és Schiller, vagy Byron és Shelley, vagy Rimbaud és Mallarmé, vagy Ady és Babits.

Ezzel szemben, láttuk, a poesis perennis, mint költői alaphelyzet, egyidős az emberi léttel. A dolgokat nem elrejttségükben szólítja meg, lényegüket nem elzárkózásukból idézi fel. Mert kezdetük nyíltságával kapcsolatban, eredetük világosságára emlékezik. Ennek a művészi archaikusságnak fontos dokumentuma Kosztolányi egyik írása, mely *Az emberiség anyanyelve* címet viseli. Azt mondja többek között: „A szavak gyökerei a jó és tudás fájának gyökeréig érnek.” Az ősiség e hangsúlyozása, az emberiség anyanyelvének említése kihívóan juttatja eszünkbe Johann Georg Hamann sokat idézett híres szavait: „Költészet az emberiség anyanyelve”. Talán Kosztolányi is ezekre gondolt. A poesis perennis ezen az anyanyelven beszél. A világfolyamattal közvetlenül érintkezik, a kezdet óta állandó, azóta elrejtőző állapotot látja és hallja. „Angyali” könnyedséggel tolmácsolja. Semmi erőfeszítés, semmi rejtjel, semmi produktív nagyság, semmi hódító művészi akarat. Semmi sincs abból, amit a külső tényezőkkal szembeni teremtő szándék, Alois Riegl szavával „Kunstwollen”-nek is hívják. A költői liturgiában a létezők származására, hovatartozására derül fény, belátható lesz „kezdetük” képe, érzékelhető lesz eredetük lényege. Ilyen az „anyanyelv”, az örökké

visszatérő, folyvást eltűnedező, de felejtetetlenül őrzött poézis. Ezen a nyelven nem Goethe és Schiller beszél hanem Hölderlin; nem Byron és Shelley, hanem Keats; nem Rimbaud és Mallarmé, hanem Verlaine; nem Ady és Babits, hanem Kosztolányi.

III.

A lélek „kezdeti” és eredeti természetéből beszélni továbbá annyi, mint prófétikus vagy létformáló szándék nélkül megszólalni. Mivel évszázadok művészi gondolkodása és esztétikája a „Kunstwollen” bűvöletében élt (a fogalmat megelőzően is), a dolog nem mindig közérthető. A művészi liturgia alkalom a lélek számára, hogy közvetlen feltárulásában ragadja meg a létet, s „alkalom” a lét számára, hogy közvetlen jelenvalóságában ragadja el a lelket. Nem szubjektív akarat tehát, mint ahogy a „természet szolgáltatta témákat” sem az akarat alkotja meg. Kosztolányi így beszél a szó, a valóság és a kezdet hármasságáról az *Ige* című írásában: „A szó maga a valóság, melyet jelképez, magának a valóságnak veleje, kútfeje, kezdete. Milyen csodálatos is a Bibliának ez a szózata: »Kezdetben vala az Ige.«

A kezdetnek és az eredetet érintő megszólalásnak ez a „csodája”, mánora, tehát nem a távolról való megközelítés és a megidézés, hanem az eleve élő azonosság, a rejtőző lényeggel való együvé tartozás talaján születik. Megérti és átéli a külvilág és a lélek formáinak azt az átfogó erejét, szavát, „igéjét”, melyet évezredek bölceleteiben, akárhány értelmezésben, logosznak neveznek. Ebből a látásból és hallásból ered az állandó csodálkozás, mely a Kosztolányi-lírát a korai szakaszától mindvégig áthatja. A megnyíló lét spontán megragadása és a feltárulás általi elemi elragadtatás — mindez e költészet logosz-észleletének kifejeződése. E folytonos ámulatban nincs különbözőzés, nincs távolság — a világ jelenségei úgy fonódnak össze benne, ahogy a levegő zúgása követi a szelet, vagy ahogy a láng szórja szét a fényt. Ebben a csodálkozásban rémlik fel tehát a végletek összetartozásának átfogó élménye a szépség nyomán, melyről Kosztolányi annyiszor vall: „Minden olyan szép, még a csúnya is”. Évszázadok példáiból kiemeljük, hogy ezzel az áhítattal mondja Angelus Silesius: „a béka olyan szép, mint a szeráf”. Ugyanílyen kapcsolat áll fenn „a szeráfától a féregig”, olvassuk Claudelnél. És: „A leghitványabb féreg kimúlása ugyanaz, mint a napfölkelte”, írja Pilinszky János.

IV.

A „logosz” mánora tehát az eredendő összetartozás ámulata. Ezt a mánort nevezi Kosztolányi „részségségnek”, az égi bál élményének, ahol még a gyermekkori vízfesték kék színe és „a halovány ég túlvilági kékje” is egymásra utalnak (*Hajnali részegség*). A létfolyamat áramába kerülni és általa elragadva lenni — ez a „halál fölől” emelkedés révülete, „önkívülete”, ahogy a *Szeptemberi áhítat* első versszaka jellemzi. A „liturgia” természete szerinti alkotás, mely tehát nem létformáló teremtés, de nem is a létről való prófécia — hogy témánkat az idevaló romanticista fogalmak felől is megközelítsük.

E „teremtő” művészet ugyanis elrendező akarat. A létezők megosztottságának véglegesítése vagy feloldása; a mértékadásból fakadó formálás.

E „prófétikus” művészet pedig megváltó akarat. A megosztottságból a létezők egységére vágyakozó igazság „közvetítésének” formája.

Persze az ilyen értelemben művészi teremtés és prófécia csupán relatív fogalmak, s teljesen sohasem elválaszthatók. De hogy konkrétan jelezzük a különbségeket, az előbbi neveknél maradván, minden eltérések mellett, inkább „létformáló” művész volt Goethe, Byron, Mallarmé, Babits. Míg inkább „prófétikus” művész volt Schiller, Shelley, Rimbaud, Ady.

A logosz mámora viszont az eredendő egység állapotából nem lép ki, így nem ismerheti a lét megszottságának és a megszottság megszüntetésének említett formáit sem. Kialakuló azonosság-élménye ennél fogva nem teremtő-extatikus és nem prófétai-katartikus, hanem — a szó antik görög értelmében — múzsai. Kosztolányi költői részegsége ilyen „múzsai” elragadtatás. Ez az, ami nem látomás és nem sugallat, hanem látás és hallás. A látott és hallott világnak nem a megközelítése, hanem az attól való érintettség. A Múzsák inspirációjában hívő költők mindig is azt állították, hogy ők csupán ismétlik a Múzsák szavait. Ez a továbbadás, ez az ismétlés és tolmácsolás rejlik a poesis perennis liturgiájában, a múzsai „részegség” mámorában. Gyökerében együtt látni, amit az idő szétválasztott, s az eredendő kapcsolatokat az emberiség „anyanyelvén” megnevezni.

V.

A múzsai révületben feltáruló ősképre Kosztolányi megejtő kifejezést talál. Ez a híres gyermekmennyország. Vagy: gyermek-ég. Egyik leggyakoribb költői élménye a sötétségből kibomló kékség, a földi éjszakából kibontakozó gyermekmennyország. A liturgikus líra sajátos eseménye ez. Maguktól megnyílnak a hétköznapi létezés rögzült, megszokott határai, eltűnnek a korlátok föld és ég, múlt és jelen, éjszaka és hajnal, élet és halál között. Az ősképmegmutatkozik, az élet mélyárama láthatóvá lesz, a költő „hírt” hall. „Angyal száll le kopott szobámba, / s rezzen a hárfám.” Ezért mondják a múzsai pillanatra, hogy benne üzenet, angalia érkezik. Ahogy a görög mítosz látta a határhelyzetek megnyílását és angeloszi eseménynek értelmezte. S az üzenet tolmácsolása, ismétlése sem történhet másként, mint „angyali” könnyedséggel.

Az angalia-révületnek természetes következménye a Kosztolányi-líra néhány olyan említett kulcsszava, mint ámulat, áhítat, csodálat. A bennük támadó élmények megosztásra készítenek másokkal, a hír továbbadásra vár. Innen ered a másikhoz-szólás, a másik lényhez fordulás izgatott, megrendült, vallomásos formája. A megszólítás belső kényszeréből fakadó személyesség, mely akkor is érvényesülhet, ha nem a nyelvtani második személyt alkalmazza. E múzsai beszédben ezért a megszólalás egyben sajátos megszólítás is. Az egész Kosztolányi-líra hangvételére jellemzők a *Hajnali részegség* kezdő szavai: „Elmondanám ezt néked”. Ebben a bensőséges gesztusban nyer kifejezési formát az a létnyilvánulás, melynek végkifejlete, hogy költészetté válik. Ahogy Hölderlin írta: „Beszéd a lényünk, (...) de csakhamar Dallá leszünk.” Köztudott, hogy Kosztolányi a magyarul való megszólalást élete legnagyobb eseményének nevezte, vagyis léttörténésnek tartotta.

A Kosztolányi-vers szerkezetét, kifejezésmódjának dinamikáját tehát az angalia hatása, az élményátadás izgalma alakítja. Az üzenethallásból, az elragadtatásból, az innen fakadó lelkesültségből származik az állandó tematikus-motivikus vibráció a létezés rétegei, a „mélység” és a „sekélység”, a „minden” és a „semmi” (*Esti Kornél éneke*) között. Ebben a vibrációban tűnnek el a határvonalak, ebben realizálódik a költői liturgia szellemi mozgása.

VI.

Babits nagyszerű mondatai szerint „Kosztolányinál: az egész világ egy ellenséges mágia”. A mágia itt a külvilág esetlegességeinek „démoni” benyomását jelenti, vagyis az autentikus élet elleplezését, a modern kor hamisságainak hatalmát, a látszatok uralmát. A világon terjeszkedő „mágia” Kosztolányi lírai énje számára könnyen leplelezhető, de a nyomában feltörő nihil, üresség, alig elviselhető. De elviselhetetlenségében is komikusnak, hatalmában is nevetségesnek mutatkozik. Ennek megfelelően, kétféle reflexiót hív elő.

Az egyik reflex a retteneté. Az „ellenséges mágiát” érezvén, Kosztolányi egész költészetén végigvonul a halálfélelem. Ugyanakkor — a másik közelítésben — előtűnik a bohózat-jelleg, a komikummal szemben tudatosodó emberi szabadság. Innen ered az egész életművön végighúzódnó játékosság. Halálélmény és játékosság találkozik tehát, de a műzsai révület felől, és nem a „jelenléthiány”, a „világhiány” örvényében, ahogy például József Attilánál megfigyelhető. A műzsai éthosz tekintetében most elég, ha *Esti Kornél énekére* gondolunk, ahol — szintén gyakori és gyakran elemzett motívumként — a halál-arcot vidám, tréfás álarc fűdi. „Az únt anyag meredt-rest / súlyát nevetve lökd el, / s a béna, megvetett test / bukásait a szellem / tornáival feledtesd.” Az álarcmotívum többek között a *Marcus Aurelius*-versben is előfordul, ahol talán a legpregnansabban tárul fel összefoglaló jelentése: a halál és a szabadság találkozásából kicsapódó hősiesség. A hol sztoikus, hol epikureus háttérből kinövő hősi lelkület fokozatosan meghatározó alapjává válik Kosztolányi költészetének. Erre fontos kitérnünk, hiszen a semmi-élmény mozzanatait fogja össze, olyan súlyos szavakat érintvén, mint például a *Számadás* közismert kijelentéseit a szenvedésről és boldogságról, elzárkózásról és átadásról, mindenekelőtt pedig a részvétéről.

E hősiesség a lelket belső erődítménnyé formálja, mely kizárólag a saját erejéből, külső segítség nélkül száll szembe a világadoottságokkal, mindazzal, ami számára nem elfogadható. A létezés ebben a felfogásban nem célszerű, nem az értelmet és nem is valósítható meg benne semmilyen értelem. Kosztolányi művészete ezen a ponton áll szemben minden rendeltetészerű és teleologikus világgéppel. Sztoikus hősiessége itt büszkén mond le még a boldogságról is; eszményeit, a jóságot és a bátorságot a boldogtalansághoz köti (*Számadás*). A célnélküliség pátoszához pedig elég emlékeznünk a *Szeptemberi áhítat* befejező soraira. E radikális felfogás érkezik el ahhoz a hősiességhez, mely saját lényegét a pusztulás elfogadásában és elviselésében látja. S úgy néz szembe a semmivel, hogy rokonnak érzi, és „tapintja merészen a görcsös, a szörnyű / Medúza-valóság kő-iszonyatját”. (*Marcus Aurelius*) Józanul mérlegel, mindenel számot vet a semmi jegyében, s nem retten vissza a következményektől. Ismételjük: ez a halál és szabadság találkozásának heroizmusa, a sztoa modern visszfénye. A fölény az „ellenséges mágiával” szemben. Az arc fölé álarcot tenni, válaszfalat húzni a lélek és az idegen valóság közé: „tanulva a tűrést, / a hosszú alázat gőgös erényét, / szenvedve a mocskot...” Megtalálni az énben azt a pontot, amely semmi mással nem azonosítható, sőt akkor lehet igazi önmaga, ha különállását beteljesíti. Amelynek így semmi másához, semmi külsőhöz nincs lényegi köze. Vagy csak akkor, ha éppen hősiessége révén valamire rászánja magát. Ebből a szempontból tűnik tehát nyilvánvalónak, hogy nincs „mélység” és nincs „sekélység”, nincs „nehéz” és nincs „könnyű”. Paradox kifejezéssel szenvedélyes sztoicizmusnak nevezhetjük e „pogány” éthoszt, minden eszkatologikus távlat elvetését.

Szabadság és halál ilyen ötvözetének végső következményét keresve pedig elég továbblépni a *Számadás* legsúlyosabb szava, a részvét felé. Hiszen itt a részvét is a heroizmusból származik, ezért jelenik meg a senkihez sem tartozás programjához kötve: „ki senkié sem, az mindenkié.” E kijelentés, a lélek és a lét találkozásának konkrét-személyes aspektusától elfordulva, tagadja az egyes kapcsolatból kibomló lényegi lehetőségeket, a valódi élettartalmak innen történő feltárulását és kibontakozását. Hiába jön elő a versben az elesettekhez, szenvedőkhöz való odafordulás igénye — immár mindez a különállás hősi tartásának következménye, mely igen elégedett magával: „mi lenne a világ minélkülünk?”

Hogy a probléma mennyire alapvető és elhallgathatatlan, azt a Kosztolányi-költészet egész említett alapvonását, poétikai tulajdonságát megrázkódító következmény jelzi. Mindennek ugyanis nagy ára van: elvesz a „gyermekmennország”, eltűnik a lét

ősképe, a „gyermek-ég” „kincse”, megszűnik a látás és hallás közvetlensége. S ezt még az ünnepi pillanatok ajándéka és eufóriája sem feledtetheti.

VII.

Minden heroizmus szembesíti az életet és a halált az egyéni megdicsőülés jegyében. Ezen belül a Kosztolányi-líra heroizmusának — távolról sem egyedi, noha az előbbiekből következő — paradoxona, hogy miközben mindent az élet felől lát fontosnak, öncélnak, a semmit mégis „ősebbnek” érzi (*Ének a semmiről*). A semmi primátusát ismerve el az élettel szemben, a „hősi” lélek magatartása ehhez igazodik. Minden gondolatát a halállal köríti, csak hogy annál nagyobb lehessen az élet változékony gazdagsága iránti csodálata. Hangsúlyozza a végességet, hogy annál káprázatosabb legyen a pillanat varázsa. Elveti az állandóságot, hogy annál többet leljen a múltékonban, a vendégség ideiglenességében, ahol az egyszerűen éppen eltűnése avatja ismétletlenül széppé és jelentőssé. Megtanulja az átengedést a pillanatnak, hiszen a lélek itt olyan hős, akinek szabad és determinálatlan kapcsolata van a halállal. A halálhoz való viszony és a szabadsághoz való viszony ilyen formái tehát egymás kizárólagos feltételévé válnak. (Nem nehéz fölismerni itt az ókori sztoicizmus és a modern egzisztencializmus néhány elképzelésének találkozását.)

E paradoxon következménye, hogy Kosztolányi lírájának későbbi szakaszában az ünnepi áhítat, csodálat, sőt boldogság érzése mellől immár egyvalami feltűnően elmarad. S ez az öröm.

Anélkül, hogy az öröm és a boldogság különbségeinek taglására vállalkoznánk, csak jelezzük, hogy Kosztolányinál ekkor a boldogság a lírai én szabadságának és egyetemességének mozzanatos fellobbanásaiból származik. Mely ezért egyben ellobbanás is: a pillanatnyi mindent-átfogás a semmi tapasztalatával lesz azonos. Ahogy még a *Hajnali részegség* sorai is vallják: „Nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe hinnenem, / s azt is tudom, hogy el kell mennem innen”. Az öröm élménye pedig éppen arról tanúskodik, hogy minden létező igazi valósága a lét felől és nem a semmi felől érthető meg és kapja jelentőségét, érvényét. Az örömet — ahol erről beszélhetünk — Kosztolányi gyermeki érzésként, a lét örök-gyermeki aspektusaként idézi meg. Hiánya jelzi, hogy a lélek autonómiája a lét prioritásával szembeni „függetlenségé” alakul, ahol az önállóság a semmi „rémével” szembesülve határozza meg magát. E tekintet „hősi” fölényéből szakad ki a megvető kijelentés — azóta elterjedt motívumként — az „őcska élet rongy kabaréjáról” — melynek történeti elődje a haláltánc, utódja az abszurd bohózat.

Azokban a versekben és azokban a részletekben, ahol ez a fajta elszigetelődés és sztoikus hősiesség megszületik, Kosztolányi lírája búcsút vesz a poesis perennis minden korábban jelzett tulajdonságától. A szemléletben megszületik a titok, a rejtelem — ahogy távozik az őskép, úgy lép elő a rejtjel. Gyakori esemény ez a búcsú, ez az elválás a „gyermekinek” nevezett élményvilágtól. Gyermekmennyország megpillantása majd elvesztése követi egymást. Az őskép meglátása és elhomályosulása. „Gyermekmennyország, kék, csudás, / lerokkanás és elmúlás.” Kosztolányi egyik alapélménye, a létben való gyermekség mellé ebben a mozzanatban tör fel a másik alapélmény, a vendégség motívuma. Az örömteli állapot átadja helyét a vendégség „boldog-szomorú” pátosának. Itt szorul háttérbe a liturgia, hogy feltoluljon elé a semmi előtti, tudatos töredékekbe kapaszkodó, a létezés elmúló esetlegességeitől megittasuló, tűnékenységbe merülő „báléji”, karneváli hangulat.

VIII.

Mindezek miatt, amikor Kosztolányi lírájának mámoros-ünnepi pillanatairól beszélünk, látnunk kell, hogy a liturgikus műzsai áhítat mellett előbukkan ennek ellenképe, a karneváli forma is. Melyet ezúttal a költői „liturgia” idézett claudeli minősítésével szembesítve értelmezzük. Az ünnep általában az emberi szabadság valamilyen kifejeződése, de míg e liturgia a szabadságot a léthez való kötődésben ismeri fel, a karnevál az eloldásban. A karneváli élmény e szembesítésben nem csupán valamely „vidám idő”, áhítattól mentes állapot, ahol a „világ új, pozitív aspektusa” tárul fel, ahogy például Bahtyin fejtegeti. Hiszen nemcsak a benne születő eufória felől érthető meg, hanem főleg azon létállapot felől, amelyből kilépett, amelytől elkülönült, amelyet az önfeledtségért elhagyott. Az önfeledtség itt valóban a lélekben hordozott óskép elfelejtése: a kezdetre, az eredendő hovatartozásra való „emlékezés” hiánya. Így lesz a karneváli szabadság nem a léttel harmonizáló, hanem a létezők egészétől függetlenedő, a semmitől megigézett szabadság. Minden látszólag közös rítus ellenére az elszigetelt egyén, a pusztulásnak kitett Én ünnepe. Akit a hősiesség és a játékoság sajátos együttese „szentelt fel” a halál számára, hogy a megsemmisülés végzetét a tudatban elfogadhatóvá, sőt az élet nagyszerűségének és jelentőségének forrásává tegye. Ekkor tehát az én meonikus szabadságának teljesedéséről van szó, s erre az énr vonatkozik, hogy „kettőnél több az egy”. Ez valóban túlvezet minden gyötrelmen és félelmen, de túlvezet minden reményen is. Ahogy némely itáliai karneválon az Okosság trónol, a láncra vert Félelem és Remény fölött. Ilyen Kosztolányinál a fölelevenített sztoa okossága, a Marcus Aureliusra hivatkozó „ez van” — „ez nincsen” reláció hősi vállalása, mely „déli verőben nézi a rémet”. Nem nehéz belátni, hogy a másik formában, a liturgia ünnepiségében a lélek a kötődésben születik újjá — a félelem ösztökéli és éppen a remény menti meg.

Az élet ünnepének liturgikus és karneváli aspektusa ekkor már tehát együttesen jellemzik Kosztolányi költészetét. Mely nyugvópontot sosem talál, s mindig változó vonzási-ránnyal közelít a feszültség pólusaihoz. Látható, ez is része a „vendégség” állapotának, mely átmeneti helyzet: az utazás és a kaland köreibbe tartozik. Folyvást megállni és folyvást továbbmenni. A poesis perennis lírai énje számára: megpillantani az ósképet és elveszíteni. Rátalálás és elbúcsúzás váltja egymást. Így marad meg gyakran tehát mégis, akár a tűnékenységben, egy-egy villanás vagy árnyalat erejéig, az ámulatot, áhítatot kiváltó eredeti élmény. Mert a „gyermekmennyország” folyvást hírt ad magáról, az angelia hangja csak időlegesen némul el. Ez a műzsai érintettség ajándéka, teljesen sohasem felejtendő „kincse”. Ahogy a mítoszban a Múzsák, Mnemosyné lányai sem engedik a felejtést. „Mily panteizmus játszik egyre vélem, / hogy századok emlékéit visszaélem?” — hangzik a kérdés a *Szeptemberi áhítat*ban. S a „vendégben” innen a megrendülés, mellyel — olykor a karneváli hangulaton belül — a báléjhez, az égi ünnephez, sőt még a semmihez is „dalolni” tud.

Ha az emberi élet — egzisztenciális érvényű — ünnepeit a szabadság próbájának tekintjük, akkor tehát e líra kétféle, egymást tagadó szabadságélményt mutat. Egyrészt a lét, másrészt a semmi „szabadságát”. E kettős megnyilvánulás minden szellemi kaland végső tapasztalataihoz tartozik. Ebben a kalandban jelenik meg Kosztolányi költészetének művészi ereje és egyedi vonása: a „liturgikus” és a „karneváli” létszemléletnek és formáinak sajátos találkozása. Föltárul és egymás mellé kerül a szellem kétféle útja, mely a határhelyzetekben, az angeloszi történetben bejárható múlt és jelen, élet és halál között. Ennek révén lehetünk tanúi a poesis perennis válságos világtörténeti pillanatának, melyben összefonódik az óskép és a semmi között hányódó lélek boldogsága és szenvedése, örömtelensége és heroizmusa, rezignációja és játékosága. „Éles fényben” tűnik elő az élet ünnepeinek két szélső pólusa és a köztük való, gazdag művésziséggel kifejezett nyughatatlan utazás. Megvilágítván e két alapélmény jelentőségét, a különbséget: mit jelent az „ismeretlen Úr” vendégének és gyermekének lenni.

Ciszterciék Magyarországon

Szent István és utódai, az Árpád-házi királyok felismerték a szerzetesek és monostoraik fontosságát a kereszténységre tért magyar nép hitének megerősítésében. A 12. században már az ország minden részén állt egy vagy több bencés apátság. A század közepén két új szerzetesrend jelent meg hazánkban, a ciszterciék és a premonstreiek. A századok folyamán mind a három rend jelentősen hozzájárult az ország vallási, műveltségi és gazdasági növekedéséhez.

A ciszterci rend magyarországi letelepítése az Árpád-házi királyok, II. Géza, III. Béla és fiai; Imre, II. András, valamint unokája, IV. Béla érdeme. Ők alapították a 18 középkori magyarországi ciszterci monostor közül a kilenc legjelentősebbet: Cikádort (1142, Bátaszék helyén), Egrest (1179, a Maros balpartján), Zircet (1182), Pilist és Szentgotthárdot (1184), Pásztót (1191), Kercet (1202, az Olt partján), Toplicát (1208, Topusko Zágrábtól délre) és Péterváradot (1234/37). A rendi határozatok egy új apátság létesítését kiválasztott alkalmas helyhez, biztos jövedelemhez, birtokhoz és a szükséges épületek felállításához kötötték. Ezeket a követelményeket a királyokon kívül csak egy-két főúr tudta nagy áldozat árán teljesíteni. Így alapította Domonkos bán és fia Bors ispán Borsmonostort (1197, ma Burgenlandban Klostermarienberg); Csák Miklós ispán nemzetségének vértesszeresztúri monostorát bízta a ciszterciekre (1214). A szepesi apátságot Ompod fia Dénes tárnokmester és Kálmán herceg (1223, Savnik), Gotót (1232, Honesta Vallis, ma Kutjevo Pozsegától északra) Csák Ugrin kalocsai érsek, Bélháromkút apátságát (1232, Bélapátfalva) Kilit egri püspök alapította. A Ják nembeli Cséján fia István, aki Szentgotthárdon maga is ciszterci lett, Pornó monostorának kegyuraságát apátságára ruházta (1221), majd 1234-ben Pornót is szentgotthárdi ciszterciék népesítették be. A tatárjárás után Ercsi monostorát Bánca István esztergomi érsek a toplicai ciszterciekre bízta, a zágrábi monostor alapítója pedig Péter zágrábi főesperes lett (1256/74), végül Ábrahámot a mai Dombóvár helyén Mojs nádor emelte (1270).

Az alapítók elhatározását, amint az alapítólevelekből kitűnik, az vezette, hogy a szerzetesek buzgó imájukkal és istentiszteletükkel segítsék a királyt, az alapítót, azoknak családját és népét az üdvözülésben. A mezőgazdaság, a kézműipar és a művészet csak járuléka volt a főcélnek.

A hely megválasztásában a ciszterciék a csendes, lakott helyektől távol fekvő völgyeket kedvelték. Így kívánalmiainak a zirci, a szentgotthárdi, a kerci, a toplicai és a szepesi apátság helye igen megfelelt. Az első alapításra, Cikádorra az osztrák Heiligenkreuzból érkeztek ciszterciék, a további királyi alapításokat azonban közvetlenül, vagy Pásztó és Kerc esetében közvetve Franciaországból hívott szerzetesek népesítették be. Zircre és Toplicára a leghíresebb és legnagyobb ciszterci monostorból, Szent Bernát egykori apátságából, Clairvaux-ból érkeztek. A világi és egyházi főurak alapításaikhoz hazai monostorokból, egy-két esetben az ország határaihoz közel fekvő apátságokból kaptak szerzeteseket. Az apátságok védőszentjének, miként a ciszterci világban mindenütt, mindig a Boldogságos Szűzet választották.

III. Béla király francia származású feleségével, Châtillon Annával 1172-ben érkezett haza Bizánctól a magyar trónra. Francia kapcsolatainak tulajdonítható különleges figyelme a ciszterciék iránt. Hat év alatt (1179—1184) négy nagy monostort alapított részükre: Egrest, Zircet, Szentgotthárdot és Pilist, 1191-ben pedig Pásztót is nekik adta. A magyar ciszterciék legnagyobb jövedelmüket tisztelik III. Béla királyban. Annál

is inkább, mivel Zirc 180 éves teljes elnéptelenedés után a királyi alapítás jogán a 18. század elején újraéledt és századunk első felében az újra kivirágzó ciszterci élet magyar központjává vált. A tatárjárás során Kerc, Egres, Szepes és Bélháromkút monostorát feldúlták a mongol seregek, majd átkelve a Duna jegén a pilisi és a cikádori apátságot is szétrombolták. Rogerius mester Sirmalmas énekében mint szemtanú öröktette meg a tatárok kegyetlenkedéseit. 1241. április elején a Sajó melletti (Muhi) csatában döntő csapást mértek a királyi seregre. Miután elfoglalták Váradot, „Arad és Csanád felé kezdtek vonulni. A kettő között elmellőzték Újfalut, amelynek Perg volt a neve, ahol hetven falu lakossága gyűlt egybe, és elmellőzték a ciszterci rend egresi monostorát, amelyben mint megerősített várban katonák és számos úrnő keresett védelmet.” Miután a környéket körös-körül elpusztították, szörnyű kegyetlenséggel elfoglalták Perget, és az ott összegyűlt népet mind leölték. „Azután néhány nap múlva az említett kolostort, azaz monostort, Egrest körülvették, ostromló szereket vetettek be, amelyeknek a bentlévők nem tudtak ellenállni; ígéretükben bízva, hogy megkímélik életüket, megadták magukat. De velük is az történt mint másokkal, kivéve néhány szerzetest, akiket elengedtek, és gonosz visszaélésre megtartott bizonyos számú úrnőt és igen szép leányt... Ha leírnám egyenként a harcokat és a borzasztó kegyetlenkedéseket, amelyek történtek, megrettenne az olvasó szíve, és a szörnyűségek-től csengene a fülük. Ha ezek a borzasztó hírek elterjednének a földkerekségen, a világ fejedelmei másként gondolkodnának.”

A rend központosított szervezetének köszönhető, hogy a nagy katasztrófa után a ciszterci apátságok működése mind helyreállt, jóllehet a rend virágkora Európa-szerte leáldozóban volt. A szerzeteséletben a vezetőszerepet a domonkosok és a ferencesek vették át.

Ami keveset tudunk középkori ciszterci monostorainkról, az csaknem kizárólag három forráscsoportból ered. Ezek a középkori rendi monostorjegyzékek, a generális káptalanok határozatai és az oklevelek. Sajnos a generális káptalanok határozatai sem maradtak fenn hiánytalanul, az apátságok oklevelei pedig történelmünk viszontagságai között legnagyobb részben elpusztultak. Ugyanígy megsemmisültek kódexek, liturgikus könyvek is. Csupán Borsmonostor és az apácák veszprémi völgyi monostorának levéltára maradt fenn, továbbá Toplica leveleskönyve. A többi apátságból legfeljebb csak néhány oklevél vésztele át a rengeteg pusztítást. Források hiányában a monostorok sajátos belső életét alig ismerjük, mégis feltételezhetjük, hogy az a 12. és 13. században Magyarországon is a rendi előírások és hagyományok szerint folyt. A szerzetesek életét a zsolozsma, a kézi munka és a lekcio, vagyis tanulás, olvasás, elmélkedés töltötte ki. A laikus testvérek a földeken, a kertekben és a műhelyekben dolgoztak. A lelkipásztori munkában a pappá szentelt szerzetesek sem vettek részt, mivel azt a püspökök egyházmegyéjük papságának tartották fenn. A pápai regisztrumkönyvekből tudjuk, hogy a királyi alapítású monostorok: Zirc, Pilis, Egres, Szentgotthárd és Cikádor apátjai a 13. században gyakran kaptak pápai megbízást vitás egyházi ügyek elrendezésére. A magyar apátok a 12. és 13. században rendszeresen jártak Cîteaux-ba a rendi generális káptalanra, a francia és osztrák apátok pedig többször végeztek hivatalos vizitációt magyar apátságokba.

A 14. század közepére a régi rendek monostoraiban a szerzetesek létszáma igen megfogyatkozott, és ennek következtében a szerzetesélet is lehanyaglott. 1480-ban Mátyás király kérésére és a generális káptalan felszólítására németországi apátok hét magyarországi monostor felélesztésére küldtek teljes konventet és apátot. Átmeneti fellendülés után, hazai utánpótlás híján, a török hódítás előestéjén ez a hét apátság is a kihalás és a pusztulás küszöbéig jutott. 1526. szeptember 7-én a Budáig nyomuló törökök a legtekintélyesebb apátságot, a pilisi monostort felégették, a szerzetesek elmenekültek. A következő 160 év alatt az apátság környéke annyira elpusztult, hogy

Buda visszafoglalása, 1686 után már nem tudták kétségen kívül megállapítani, hogy a romok a ciszterciek vagy a pálosok klastromához tartoztak-e valaha. A 16. század közepére nem maradt egyetlen ciszterci szerzetes sem az országban, csupán Körmen-den húzódott meg még néhány évtizedig a veszprémvölgyi apácák maradéka. A török hódoltságot csak négy-öt ferences és pálos kolostor vészelte át, a többi szerzetes-rend mind kihalt.

Bélapátfalván megmaradt a bélháromkúti apátsági templom, Kercen a szentély. Ásatások nyomán ismerjük a zirci, pilisi, szentgotthárdi, kerci, toplicai, véteskeresztúri, bélháromkúti és a pásztói apátság méreteit és alaprajzát. Legnagyobb volt a négy királyi alapítású monostor, Zirc, Pilis, Kerc és Toplica temploma. Ezeknek hossza egyenlőképpen 56 métert tett ki, és így a hazai székesegyházak méreteit is meghaladták. A ciszterciek Franciaországból magukkal hozták kiforrott, nemes építészeti stílusukat és az kimutathatóan hatással volt számos magyarországi építkezésre.

A ciszterciek, amint a bencések és a premonstreiek is, szerzetesi utánpótlás híján és a komenda rendszer következtében már a reformáció és a török hódítást megelőző évtizedekben elvesztették több monostorukat. Véteskeresztúr valamikor a 14. században a bencéseké lett, 1478-ban pedig Mátyás kérésére a pápa a székesfehérvári domonkosoknak adta. Cikádornak 1421-től bencés apátja volt. Ercsi monostorát 1482-ben Mátyás közbenjárására Ágoston-rendi remeték kapták meg. A kerci apátságot Mátyás 1474-ben pápai jóváhagyással a szebeni káptalannak adta. 1482 után a pétervárad apátság a kalocsai érsek joghatósága alá került. Az egresi apátságot 1501 körül a csanádi püspökséggel egyesítették. A zágrábi apátságba 1510-ban egy lebontásra ítélt plébánia költözött. A török támadásoknak igen kitett toplicai apátság címét 1558-tól a zágrábi püspökök viselték. Nyolc apátság tehát nemcsak elnéptelenedett, hanem egyházzogilag is elveszett a rend számára. További öt apátság birtokjogát a 17. században az uralkodók jezsuita kollégiumok vagy más egyházi intézmények fenntartására rendelték. A győri jezsuiták 1638-ban a veszprémvölgyi apácák, a soproniak 1640-ben a pornói apátság, az egriek 1695-ben a székesi apátság, a pozsegaiaiak 1698-ban a gotói apátság javait kapták meg és birtokolták 1773-ig, a rend feloszlásáig. A székesi monostor birtokait azután 1776-ban, az akkor felállított székesi püspökség nyerte el. Bélháromkút javait 1679-től az egri káptalan, 1700-tól az egri szeminárium élvezte. Két apátság, Borsmonostor és Ábrahám javai szerződések alapján kerültek az Eszterházyak kezére. Végül a 18. középkori apátság közül csupán négynek birtokjogát tudta a ciszterci rend visszaszerezni. 1945-ig elképzelhetetlen volt Magyarországon valamely apátság vagy prépostság visszaállítása birtok nélkül.

Az uralkodó 1660-ban Zirc címét és jogait a lilienfeldi apátra, 1702-ben Pásztót és 1712-ben Pilisét a morvaországi Velehrad apátjára, végül Szentgotthárdét 1734-ben a heiligenkreuzi apátra ruházta. Mind a négy esetben a király mint főkegyúr azzal a feltétellel adta vissza a nevezett apátságokat a rendnek és az említett apátoknak, hogy a monostorokat újra felépítik, teljes, 12 tagú konventet küldenek, és az alapítók szándéka szerint felújítják a teljes istentiszteletet, vagyis a naponkénti szentmisét és zsolozsmát. Mindezt egyedül a sziléziai Heinrichau tudta teljesíteni, amely Lilienfeldtől átvette a zirci apátság jogait. 1750-re megépült a zirci templom és apátsági épület és a konvent elérte a tizenkettes létszámot, perjelség rangjára emelkedett. A templom és konventház Szentgotthárdon is megépült (1740—79), de a szerzetesek számát a heiligenkreuziak nem tudták hatnál magasabbra emelni, csak jóval a zirci apátsággal való egyesítés után, 1931-ben érte el a létszám a tizenkettőt. Pásztón a velehradiak építettek ugyan egy kisebb rezidenciát (1715—17), de templom építésére és négynél több szerzetes átküldésére Pásztó igen csekély jövedelme miatt nem is gondolhattak. A pilisi apátságnak helyszínét sem sikerült birtokba venniük, így építkezés és konvent felállítása szóba sem jöhetett, csupán az apátság Csákány nevű birtokán a Csallóközben

és a Hont megyei Szántón lakott két-két szerzetes. Mindezekből az következett, hogy egyedül Zirc lett teljes értelmében apátsággá és a rend magyarországi ujjaszületésének központjává.

A 17. század közepén a rend generális káptalanja az ausztriai Lilienfeld apátját bízta meg a magyarországi monostorok visszaszerzésével. Az első eredmény még a török hódoltság idején, 1659-ben született, amikor Héderváry János pozsonyi kanonok, címzetes zirci apát, Kollweis Máté lilienfeldi apát javára önként lemondott a zirci apátság címéről és javairól. Kollweis a következő évben kinevezte egy magyar szerzetesét, Újfalussy Mártont zirci apátnak, 1666-ban pedig a Thury családnak, amely 90 évvel korábban tetemes pénzösszeg fejében zálogként kapta az apátságot, kifizetett 9000 forintot. Ugyanabban az évben Újfalussy Pápán vett egy házat szállásul, mivel Zirc akkor még teljesen lakatlan, elvadult hely volt. 1678-ban badacsonyi úttjárók oltották ki életét. Lilienfeld ezután szabadulni akart Zirc felélesztésének gondjaitól, jóllehet időközben az apátság birtokai felszabadultak a török iga alól. 1699 végén a sziléziai Heinrichau apátja jelentős összeget fizetve átvette Lilienfeldtől a zirci apátság jogait. 1700. dec. 17-én I. Lipót király Kalert Henrik heinrichau apátot kinevezte zirci apátnak. Ettől kezdve 1814-ig a heinrichau apátok egyben Zirc apátjai is voltak. Az ő érdemük hogy Zirc, amely 150 éven át teljesen lakatlan volt, monostorával együtt ismét felépült és benépesült és ezzel megteremtették a későbbi magyar ciszterci élet előfeltételeit.

Az első 13 zirci telepesházat 1704-ben a kurucok felégették. 1726-ban költözött három szerzetes Pápáról Zircre ideiglenes házukba. Onnan irányították az új apátság építkezését, amelynek egyemeletes épületébe 1733-ban költöztek be. 1732-től épült az új apátsági templom, amelyet 1752. június 4-én Bíró Márton veszprémi püspök szentelt fel. 1770-re elkészült a templom gazdag barokk berendezése is. A főoltár, a szószék és az orgonakarzat ma is megcsodálat remek alkotások. A régi templom falait, bár még a beomlott boltozat magasságáig álltak, lebontották, és köveit az új templom építéséhez felhasználták. A régi faragott kövek vakolatlan felülete ma is jól látható a templom északi falán és nyugati homlokzatán. A barokk kor szerzetesei nem tudtak megbarátkozni a ciszterciek egyszerűen nemes középkori stílusával, ezért több helyütt az épen maradt régi templomokat is barokk falakkal és díszekkel burkolták be. A zirci apátsági templom főoltárának középpontjába a rend hagyományának megfelelően a Boldogságos Szűz mennybevitelének képe került, F. Anton Maulbertsch hatalmas festménye (1754), amit Bécsben vásároltak.

A heinrichau apátok gyakran ellátogattak Zircre. Kiépítették a Fejér megyei előszállási uradalmat. Az apátság birtokain a Bakonyban (Zirc, Olaszfalu, Berénd, Polány, Nagytevel, Bakonykoppány), de a Fejér megyei hatalmas, kezdetben teljesen lakatlan birtokon is, folyamatosan telepítettek földművelő lakosságot, gazdasági épületeket, templomokat, plébániaházakat és iskolákat építettek. Ciszterciek látták el falvaik népeinek lelkipozását, sőt paphiány miatt a Zirc közelében fekvő Borzavár, Porva, Észtergár, Bakonyháza és Lókút lelkipásztori ellátását is vállalták. II. József kolostorokat feloszlató rendeletei Zircet megkímélték, részben mert átmenetileg a zirciek Veszprémben tanítást vállaltak, másrészt mert a Heinrichautól való függőség politikai bonyodalmakat vonhatott volna magával a porosz kormánnyal szemben.

1799-ben a zirci konvent létszáma 28-ra növekedett. A szerzetesi fegyelem példás volt. Együtt imádkozták az egész napi zsolozsmát, együtt énekeltek a konventmisén. Közben megnövekedett a magyarországi születésű rendtagok száma is, akik Heinrichauban végzett noviciátus és hittudományi képzés után jöttek Zircre. A német és magyar anyanyelvű rendtagok között ellentétek támadtak. 1802-ben a helytartótanács egyoldalúan felfüggesztette a heinrichau apát joghatóságát Zirc felett, és a következő évben Dréta Antalt nevezte ki kormányzó perjelnek. 1810-ben a porosz kormány fel-

oszlatta az apátságokat, így Heinrichaut is, 1814-ben pedig elhunyt Heinrichau utolsó apátja.

Dréta Antal zirci kormányzó perjel 1812-ben elnyerte Pilis és Pásztó apáti címét. 1784-ben II. József ugyan eltörölte Velehradot, 1787-ben Pilist és Pásztót is mint apátságot, de a pásztói ciszterciék már ezt megelőzően 1779-ben Egerbe költöztek és a volt jezsuita gimnáziumban tanítást vállaltak. 1802-ben I. Ferenc király jogilag visszaállította a két apátságot, viszonzásul a rendtagoknak az egri gimnázium ellátását kellett vállalniuk. Az egri konventet ekkor mindössze 6-8 szerzetespap és néhány növendék alkotta. 1814-ben Dréta lett Zirc apátja is. Ettől kezdve a zirci apát mindhárom apátság címét viseli napjainkig. Dréta, pásztói rendtársainak példáját követve, 1813-ban elvállalta a székesfehérvári és pécsi egykori jezsuita gimnáziumok fenntartását és ellátását. Ettől kezdve a magyar ciszterciék sajátos feladata az ifjúság tanítása és nevelése lett, hasonlóképpen a bencéseké és premonstreieké is.

A zirci apátság továbbra is a magyar ciszterciék központja maradt, de egyre több rendtag költözött ezután a három, gimnáziummal egybekötött rendházba, hogy tanári feladatokat teljesítsen. Napirendjüket nem a szerzetesi életrend, hanem az iskola érdeke szabta meg. A heinrichai jó szellem hamarosan Zircen is elhalványodott. A rend központi intézményei a francia forradalom következtében csaknem felbomlottak, a Habsburg-uralkodók pedig akadályozták a Szentszék beleszólását birodalmuk egyházi ügyeibe. Ezek következtében a magyarországi ciszterciék csaknem száz évig elszigetelten alakították életformájukat.

Dréta utódja, Villax Ferdinánd kiépítette a zirci apátság hatalmas nyugati szárnyát az impozáns könyvtárral. Rezutsek Antal felállította a zirci hittudományi főiskolát (1866), és kormányzása utolsó évében (1878/79) történt, hogy a nemzeti törekvések hatására Ferenc József a szentgotthárdi apátságot elválasztotta Heiligenkreutztól, és a zirci apátra ruházta, ugyanakkor kötelezte a bajai gimnázium átvételére és ellátására. Ettől kezdve a zirci apát négy apátság címét és négy gimnázium gondját viselte. Supka Jeromos apát 1880-ban Zircre káptalanra hívta össze a felszentelt fogadalmas rendtársakat, akiknek száma ekkorra az 1815. évi 33-ról 78-ra emelkedett. A káptalan határozatai képezték a magyar ciszterciék első alkotmányát. Supka apát 1889-ben Budapesten felállította a rend tanulmányi házát (ma VIII. ker., Makarenko u. 6.) a hittudományi és tanári képzés előmozdítására. Vajda Ödön az előszállási uradalom felvirágoztatásával szerzett érdemeket, mielőtt apátá válasszották. Nagylelkűen támogatja a rendtörténeti művek írását és kiadását, és ezzel a szerzetesi szellemet erősítette. 1908-ban felépíttette a budapesti tanulmányi ház, a Bernardinum új épületét. Békefi Remig megválasztása előtt rendtörténeti műveivel szerzett érdemeket. Mint apátnak (1911—1924) első tette volt a fővárosban a XI. kerületben ciszterci gimnázium alapítása. Kormányzási idejét az első világháború és annak következményei árnyékolták be. 1923-ban a Szentszék önálló szervezetet adott a magyar ciszterciéknek, felállította a Ciszterci Rend Zirci Kongregációját. Werner Adolf apát (1924—39) vezetése alatt a Zirci Kongregáció anyagilag és lelkileg is igen megerősödött. Az előszállási uradalom Hagyó-Kovács Gyula ciszterci jószágkormányzó vezetése nyomán országos tekintélyű mintagazdasággá fejlődött, és lehetővé tette a hatalmas budai (1928), a bajai (1931), a pécsi (1935), és a székesfehérvári (1939) új, modern, kitűnően felszerelt gimnáziumok építését. A ciszterciék tanító és nevelő munkája országszerte megbecsülést és elismerést szerzett a rendnek.

Endrédy Vendel apát (1939—1950—1981) a második világháború szenvedésekkel teli éveiben és az azt követő súlyos időben kormányozta a Zirci Kongregációt. Jelentősen növekedett a rendtagok száma. Egyre szebbé, bensőségesebbé vált az apátsági templomban az istencicséret: a szentmise és a zsolozsma. A gimnáziumok ifjúsága is egyre több lelki értéket és segítséget kapott. 1945-ben az állami földosztás folytán a

rend elvesztette birtokait, 1948-ban államosították iskoláit, 1950-ben a zirci apátságot és az összes rendházat. Ugyanakkor a kommunista pártállam teljesen betiltotta és lehetetlenné tette a rend további működését. Endrédy apátot letartóztatták és 14 évi börtönre ítélték. 1956-ban szabadult. 1950-ben a szétszóratás idején 191 örökfogadalmas pappá szentelt rendtagot számlált a Zirci Kongregáció, közülük 19 külföldön tartózkodott. Ugyanakkor 35 növendék és 12 novícius végezte tanulmányait.

1946 és 1960 között mintegy 30 magyar rendtag az Egyesült Államokba vándorolt ki, ott 1956-ban Texasban Irvingben telepedtek le, a dallasi katolikus egyetemen tanítottak, 1964-ben új apátságot és középfokú iskolát emeltek.

Sigmond Loránd novíciusmester érdeme, hogy az elnyomás első évtizedében néhány jelentkezőben élesztette és ébren tartotta a szerzetesi hivatást, gondoskodott kiképzésükről. Jelenleg ők a legfiatalabbak, 59 év körüli felszentelt rendtagok. Mestereik áldozatos szolgálatáért börtönbüntetést szenvedett (1961—63), majd nemsokára elhunyt.

Az elnyomás 40 esztendeje alatt csaknem negyvenen szenvedtek hosszabb-rövidebb szabadságvesztést, több mint százan távoztak a földi életből. 1987-ben szentszéki kinevezés folytán Kerekes J. Károlyt a stamsi apátságban (Tirol) zirci apáttá avatták. 1989 szeptemberében a Zirci Kongregáció ismét államilag elismert intézménnyé lett, élén Kerekes apáttal. A felszentelt rendtagok száma jelenleg 58, akiknek fele egyházmegyei beosztásban lelkipásztori munkát végez. A szerzetesi élet három fókusz körül kezd kristályosodni: Zircen, Nagyvenyimben (noviciátus) és a budai Szent Imre plébánián. Az idős rendtagok feladata, hogy hivatásokat ébresszenek és a ciszterci lelkiiséget, a rend értékeit áthagyományozzák a 40—50 évvel fiatalabb növendékekre.

A Zirci Kongregációhoz tartozik a dallasi (irvingi) apátság is. 1945 illetve 1954 óta a ciszterci nővérek egy-egy csoportja minden kockázatot és üldözést vállalva kitartott a közös imádságos és kontemplatív életben, közben különféle munkahelyeken keresve meg mindennapi kenyerüket.

Számunk szerzői:

Kalász Márton költő, író
Horváth Zsuzsanna egyetemi hallgató, ELTE
Lukácsy Sándor irodalomtörténész
Eisemann György irodalomtörténész, ELTE
Hervay Ferenc Levente történész, Zirc
Szabó György irodalomtörténész
Tandori Dezső költő, író, műfordító
Kosztolánczy Tibor egyetemi hallgató, ELTE
Török Endre egyetemi tanár, ELTE

A Pápai Református Kollégiumi Nagykönyvtár története

A kollégiumi könyvtár gyökerei a reformáció időszakába nyúlnak vissza. Az eredetét 1531-re visszavezető iskola mellett már eleinte is működhetett egy kisebb könyvgyűjtemény. Ez a törzsanyag azonban elpusztult az idők folyamán. Az 1750-es évek közepéig még a lutheránus irányzat volt a mérvadó a városban, hisz 1567–1575 között Sztárai Mihály működött Pápán. Huszár Gál prédikátorsága idején (1574–75) a pápai eklézsia már a helvét irányhoz jutott közelebb. Feltételezhető, hogy Sztárai és Huszár rövid időn át együtt szolgáltak a városban, egyik a vár, másik a város lelkésze lévén. Huszár Gál, s őt a lelkészségben követő fia, Huszár Dávid szuperintendensi jogokat gyakorló esperesek lehetnek Pápán és vidékén.¹ Az évtized második felére a város már határozottan a kálvini irány követője. Huszár Dávid 1577-ben itt nyomtatta ki a magyar nyelvű *Heidelbergi Kátét*, valamint a *Hercegszöllösi Kánokokat* magyar és latin nyelven.² Az iskola kálvinivá válását csak Hollósi Péter rektorságától, 1585-től lehet hiteles adattal alátámasztani, amikor is létrejöttek az első frott törvények. Ezek a törvények egy 1724-ből származó kéziratos másolatban maradtak ránk, egyetlen kapocsként szolgálva az 1531-es alapítást feltételező több évszázados tradícióhoz.³ Mindenesetre 1585-től a pápai skóla már felsőfokú intézmény, „illustis schola”, s ekkortól *kollégium*, hisz bizonyítható az alap-, közép- és felsőfokú oktatás együttes megléte. A helvét irányhoz csatlakozó város és iskola 16. századi miliője határozta meg a kollégiumi könyvtár fejlődését, szellemiségét. Tóth Ferenc (1768–1844) pápai professzor, majd dunántúli református püspök egy előadásából tudjuk, hogy a régi bibliotékának létezett egy katalógusa is, melyet 1706 és 1717 között Otrókocsi Foris Ferenc egyik művének (*Theologia prophetica...* Nagyszombat, 1705.) üres lapjára valaki bejegyezt. Sajnos a könyvtár legrégebbi frott „katalógusa” az Otrókocsi-művel együtt elveszett. Mindenesetre komoly külső okoknak kellett közrejátszani a bibliotéka és az iskola 17. századi sanyarú sorsában, ha a könyvtár katalógusa elért egy lapon. A mostoha sors okai abban keresendők, hogy a protestáns eklézsia és a kollégium elvesztette főúri patrónusait. A Török család 1618-ban, Török Istvánnal fiúutód nélkül kihalt. Csakhamar (1626) Esterházy Miklós nádor birtokává lett a város és környéke, aki viszonylag toleráns volt a pápai protestánsok irányában, ám utódai sokkal radikálisabb ellenreformációs tevékenységre jelentős mértékben visszavetette az iskola és bibliotékája békés és egyenletes fejlődését.

A 17–18. századi könyvbejegyzések zöme arról árulkodik, hogy a könyvtár fenntartója és tulajdonosa maga a Coetus volt. A hazai protestáns kollégiumok diáksága ezekben az időkben kis közösséget alkotott, amelyet a rektor-professzor vezetésével ugyan, de megszabott törvényeik szerint maguk a tanulók kormányoztak. Ez az autonóm diákszervezet volt a Coetus.

Az első könyvtörténeti dokumentumunk 1619-ből származik. Conradus Schlüsselburgius: *Theologiae Calvinistarum libri tres* (Frankfurt, 1594.) című könyve felső kötet-táblájának belső részén nagyon halványan kivehető: „Sum Thecae Amplissimi Coetus Ref. Papensi ab anno 1619.”⁴

A második adatunk a könyvtárra vonatkozóan 1637-ből való. Georgius Vuicelius: *De eucharistia...* (Lipscse, 1539.) című könyvének címlapján többek között ezt a bejegyzést olvashatjuk: „Ex donatione Generosi Domini Andreas Agha collatus est in usum Scholae Papensis 26 die Octobr. Anno 1637.”

Az iskola használatára könyvet adományozó Agha András mezőlaki birtokos nemesember volt, akit a pápai végvár lovas vitézei közül 1650-ben a pápai református presbitérium tagjává választottak. A tulajdonosi bejegyzések szerint a könyv korábban (1562) Köves András veszprémi katolikus püspöké volt, aki nagy szegénységben halt meg, majd Kői Beythe Istvánnak, a dunántúli reformátusok első püspökének tulajdonába került (1577)⁵

A külföldi puritánus irodalom viszonylag nagy száma, valamint a hazai puritánusok (Medgyesi Pál, Alstedt János Henrik, Apáczai Csere János stb.) műveinek egykorú bekerülése a könyvtár törzsállományába azt is jelzi, hogy a pápai kollégium teológiai oktatását és a pápai pegrinusok, ill. a dunántúli kálvinista lelkészek gondolkodását nem kerülte el a puritánus eszmélődés.

A könyvtár egyik legrégebb könyvhagyatéka Veresmarthi Mihályé, aki 1652-től a kollégium diákja, később révkomáromi, 1664-től pápai, 1691-től győri lelkész. Veresmarthi 1690 táján adományozta könyvtárát az alma maternak. Ebből mintegy 40 mű ma is megvan, több unikum példány van köztük. Ilyen például Folnai Ferenc vasvári és türjei prépostnak gróf Batthyány Adám hitvese, Aurora Catharina Formontin felett, Rohoncon 1653. június 9-én elmondott temetési prédikációja, amely ez évben nyomtatásban is megjelent Bécsben.

A ritka nyomtatványok közé tartozik az a valószínűleg Orléans-ban 1612-ben kiadott vastos hitvallásgyűjtemény, mely a tulajdonosi bejegyzés szerint 1655-ben Csuzi Cseh Jakab pápai lelkész, dunántúli református püspök tulajdona volt, aki korábban megjárta a gályarabságot is. Őrünk egy könyvet a később katolikus hitre áttért gályarab-prédikátor és hittudós, Otrókocsi Foris Ferenc könyvtárából is. A *Poetae minores Graeci* (Canterbury, 1684.) című könyv címlapján a következőket olvashatjuk: „Ex libris Fr. Foris Otrokotsi... 1699.”

Veszprémi István, a 18. század híres polihisztor orvosa, 1796-ban megküldte a kollégium könyvtárának a magyarországi és erdélyi orvosok életrajzát tartalmazó monumentális munkáját, melynek címe: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. I—IV. tomus* (Lipcse—Bécs, 1774—1787.) Veszprémi, aki 1732 és 1739 között volt a pápai kollégium diákja, könyvét hálás szívvel ajánlja az őt felnevelő alma mater könyvtárának, melynek 1739-ben — ahogy a latin szövegből ez kiderül — maga is, mint tógátus diák a könyvtárosa volt. A Coetus „könyvesházának” őrei feltételezhetően mindig a széniorok ill. a tógátus diákok közül kerültek ki.

A Rákóczi-szabadságharcot követő pár évtized mértéktartó fejlődést hoz a könyvtár életében, ám 1752-ben a kollégium a Pápától mintegy 10 kilométerre lévő Adásztevelre kényszerült száműzetésbe, s ennek során a könyvtár sokfelé szétszóródott, még Erdélybe is kerültek könyvek.

A mai gyűjtemény törzsanyaga a felvilágosodás és a reformkor idején alakult ki. Az 1790—1831 közötti szakasz két meghatározó egyénisége: Mándi Márton István (1760—1831) és Tóth Ferenc (1768—1844) professzorok. Nekik köszönhető, hogy az addigi iskolai könyvtár helyén létrejöhett a Dunántúl egyik legpatinásabb tudományos gyűjteménye.

Magának Tóth Ferenc püspöknek a könyvtára is mintegy 800 kötetnyi nyomtatvány- és kéziratanyagával 1872-ben, veje, Liszkay József adományaként a könyvtárra öröklődött. Liszkay apósa felbecsülhetetlenül értékes egyháztörténeti kéziratgyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának adta el. Természetesen még számos nagyon értékes könyvhagyatéket említhetnénk ezekből az időkől (pl. Kazay Gáborét, Deáky Gedeonét).

A 19. században a város iparosodása együtt járt a szellemi fejlődéssel, s ezzel párhuzamosan a kollégium felvirágzásával. Jelentős mértékben megnövekedett a diákok száma. Pápa pezsgő életű diákvárossá vált. A kollégium nagy vonzereje országos híré, tudós professzorainak volt köszönhető. Itt tanított 1833-tól Tarczy Lajos, a „ma-

gyar Hegel”, s Bocsor István is, a hegelianus történettudós. A „Dunántúl Athénje” elnevezést a város éppen kollégiuma révén nyerte el. A két szellemóriás — Petőfi és Jókai — szintén a református kollégium ódon falai között tanultak, s kötöttek életre szóló barátságot. Az 1841-ben megalakult Képzőtársaságban kezdtek el bontogatni — sok nevesse vált társukkal együtt — szaryaikat. A Képzőtársaság könyvtára pedig hatékonyan segítette szellemi fejlődésüket.

A könyvtár állománya 1864-ben 9360 kötet, 1904—1911 között 37 403 kötet, 1930-31-ben 61 658 kötet. Közvetlenül 1945 előtt a könyvtár 92 000 kötetével Dunántúlon a harmadik volt Pannonhalma és Esztergom mögött. Jelenleg hozzávetőlegesen 200 000 egységgel számolhatunk, a duplumok és egyéb különgyűjtemények (1848-as aprónyomtatványok, világháborús gyűjtemények, plakátgyűjtemények, színlap- és fényképtár) nélkül.

Borsos István készítette el a könyvtár válogatott anyagának katalógusát, ami két kötetben 1901-ben és 1912-ben jelent meg 17 950 mű leírásával.

A könyvtár 1912-ben költözött a Március 15. térre, a főiskola legújabb épületébe. A keleti szárny földszintjén kapott helyet, itt található ma is áldatlan viszonyok között, torokszorító helyhiánnyal küzdve. A kollégium épülete remélhetőleg hamarosan újra egyházi tulajdonba kerül, s 1991-ben — 39 évi kényszerű szünet után — ismét megnyitja kapuit az ősi pápai református gimnázium. Ez pedig bizonyára a könyvtár szerepének újbóli megnövekedését fogja jelenteni.

Ősnyomtatványok, antikvák, régi magyar nyomtatványok, folyóirattár

A könyvtár 8 incunabulumot, ősnyomtatványt őriz. Szerzőik Osualdus de Lasko, Petronius, Vergilius, Ausonius, Lucanus, Martialis és mások. A római Planck-nyomda terméke leghíresebb ősnyomtatványunk, Aegidius Romanus 1482-ben kiadott műve a kormányzás elveiről.

A mintegy 400 antikva, 16. századi külföldi könyvanyag szerzőgárdája sokkal szélesebb. Az ókor, a humanizmus és a reformáció korának legismertebb személyiségeire bukkanunk közöttük. Megemlítenő Aurelius Augustinus híres művének (*De civitate Dei*) 1552-es bázeli kiadása. A Rákócziak sárospataki fejedelmi könyvtárába tartozott — a könyvben található bejegyzés szerint — Kálvin János *Instituciójának* Genfben, 1569-ben megjelent példánya. I. Rákóczi György fejedelemtől 1635. január 24-én — öt más könyvvel együtt — kapta kölcsön valaki Kálvin munkáját, s ez év június 3-án, Gyulafehérvárott szolgáltatta vissza.

Az 1711 előtti magyar, illetve magyar vonatkozású könyvállomány (ld. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár I—III. Bp., 1879—1898.*) 609 egységből áll, a kötettségénél jóval nagyobb. Régi magyar nyomtatványaink közül a legrégebb kiadvány Bornemisza Péter: *Masic része az evangéliumokból való tanúságokriac...* (Sempte, 1574.) című műve. Egyik legféltettebb kincsünk a Huszár Dávid által Pápán, 1577-ben kiadott *Hiedelbergi Káté* első magyar nyelvű fordítása. I. Torkos Jakab (1745—1785 között volt a dunántúli református egyházkerület püspöke) könyve volt könyvtárunk egyik legnagyobb értéke, Bornemisza Péter: *Órdögi kísértekről...* (Sempte, 1578. recte Detrekó, 1579.) című munkája, melynek egyetlen meglévő példányát mondhatjuk magunkénak. Érdekességként említem meg Szenci Molnár Albert *Institució*-fordítását, mely Hanauban jelent meg 1624-ben. A korabeli vallásegylezetetési kísérletek egyik ismert, s nagy vihart keltő alkotása volt Samarjai János: *Magyar Harmónia* című műve, mely Pápán jelent meg 1628-ban Szepesvárallyai Bernhard Máté nyomdája termékeként.

A könyvtár legrégebb újságja talán az a Brüsszelben, 1685-ben kiadott francia nyelvű tudósítás, amelyik Érsekújvár visszafoglalásáról, az eszéki hídverésről, s a török elleni harc egyéb eseményeiről számol be. Különösen is gazdag a gyűjtemény a magyar felvilágosodás és reformkor orgánumaiban.

A kéziratár és a kéziratok

A kézírás és a kéziratok könyv a 19. században még mindig szerves része volt az oktatásnak. Így volt ez Pápán is. 1838 júniusában megkezdte ugyan működését a főiskolai könyvnyomda, mégis a tananyag jelentős részét még nem a nyomtatott könyvek, hanem a diákok kézíratos jegyzetei, a tanárok diktátumai és a különféle kompendiumok képezték.

Számos Petőfitől és Jókaitól származó autográf kéziratot (versek, előadások, levelek, elbeszélések) őriz a kéziratár. Ezek nagyobb része az 1841-es alapítású Képzőtársaság „Érdemkönyvében” található. Jeles értékeink közé tartoznak Kossuth Lajos saját kézzel írt levelei, köztük az, amelyiket az emigrációból írt Pulszky Ferenchez. Thaly Kálmán levelezéséből szintén jelentős mennyiséget őriz a kéziratár. Több példánnyal rendelkezünk Kossuth kéziratok lapjaiból, így az *Országgyűlési Tudósításokból* (1832—36) és a *Törvényhatósági Tudósításokból* (1836—37).

A Mohács előtti magyar vonatkozású oklevélgyűjtemény — későbbi másolatokkal, ill. átiratokkal együtt — 35 darabból áll. Mennyiségre ennél jóval nagyobb az 1526 utáni oklevélgyűjtemény. Két kódexünk közül az egyik egy tenyérben elférő, iniciálékkal díszített, német nyelvű imádságoskönyv (*Gebetbuch*) a 14. sz. végéről. Másik kódexünk Vergilius *Georgicomjának* két könyvét tartalmazza, s 1401-ben íródott Németországban.

Nagy értéke könyvtárunknak az a kézirat, amelyik Kocsi Csergő Bálint gályarabságot is szenvedett pápai professzornak egy töredékes etikai művét, s Pápán a tanulóifjúság előtt elmondott beszédeit (1679—1682, 1693—1695 között) tartalmazza. Megemléltendő Beythe István 15 saját kezű levele, melyeket Sopronból, ill. Németújvárról írt 1575—1609 között magyar és latin nyelven. Becses értékünk Debreceni Ember Pál diákkori, s ugyancsak saját kezű „Vade mecum...” című kézírata 1679-ből. A „Lelki fegyver...” című imádsággyűjteményt jobbra az üldözött pápai iskola diákjai írták 1719-ben. Figyelembe ajánljuk a pápai kéziratár 1850 előtti kézíratainak katalógusát, mely 1987-ben jelent meg az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában.

A különgyűjtemények

A legjelentősebb különgyűjteményt a Papensia képezi, melyet Pongrácz József professzor (1910—1951), könyvtárigazgató (1918—1963) létesített. A Papensia gyűjtemény a pápai kollégiumi tanárok és diákok alkotásait, s a városra vonatkozó irodalmat foglalja magába, s mintegy 5000 kötetből áll.

1863-ban került a főiskola tulajdonába báró Baldácsi Antal 2771 darabból álló, ropant értékes metszetgyűjteménye. Katalógusát 1910-ben Felvinczi Takács Zoltán rendezte sajtó alá. Az éremgyűjtemény alapjai a 19. századra vezethetők vissza. A magyar érmek katalógusa 1909-ben, a görög, barbár és római érmek katalógusa 1911-ben nyomtatásban is megjelent, Borsos István könyvtárnok munkájaként.

A mintegy 3000 éves egyiptomi múmiát és fakoporsót 1885-ben Markstein Károly egykori pápai diák adományozta az iskolának.

Jegyzetek

1. Kathona Géza: Huszár Gál és Dávid pápai esperessége. Református Egyház, 1964. 4. 86—89. o.
2. Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473—1600. Bp., 1971. (RMNy 393, 394, 395.) 3. Szövegét ld. latinul és magyarul: Kis Ernő: A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának története 1531—1895. Pápa, 1896. 15—44. o. 4. Ld. még: Mocos Gyula: A pápai ref. főiskolai könyvtár szabályzata 1802-ből. Magyar Könyvszemle 1903. 167. o. 5. Szabó György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története. Magyar Könyvszemle (1986. 2-3. 151. o.; U.ő.: A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Nagykönyvtárának története. In: A Pápai Református Gyűjtemény. Pápa, 1987. 17.; U.ő.: „Habent sua fata libelli” (A pápai kollégiumi könyvtár régmúltjából.) Református Egyház, 1987. 7. 167—168. o.

Ottlik Géza emlékezete

TANDORI DEZSÓ

„Saint Mandé”

Ottlik Gézának mesélem,
1990. október 27-én

DÖC, Drága Öreg Cipi, ma akkor most ma van, és ahogy ott mentem tegnap az egykori Apponyi téren, ahol, tudom, gyerekként laktál, olyan volt Budapest megint, mint amikor népe a kezébe vette sorsát, ahogy novelláidban Te lopva megírtad, de hogy lopva, ha jól emlékszem, talán Brezsnyevnek is írtatok később a Déryvel, hogy ez meg amaz, hát én, ha nem is Párizsban voltam október 23-án, de Kölnben, és a G. fogadóirodában a nagy képernyőn jöttek a lovasok, a lovasok, a rettentő reflektorfényben, a fekete salakon, talajon, húszan, jöttek és senki, senki nem jött a halottaim közül, csak az élők jöttek, s ez is elég volt, Saint *Mondaine*, a Vincennes-pálya előtt, Neked nem is szükséges ily szójáték, de elegendő hasonlata mi lehet annak az okker könyvnek, *Hajnali háztetők*, 1958 februárja, „Miért kéne...?”, Halász Petárod kérdi, miért kéne bármit is csinálni (miért kéne egy kormányznak azt mondani, hogy ha nincs taxi, hallom, járjon biciklin, ott a nagy példa, Greg *Lemond!*), ugyan, mit kéne mondani kormányoknak, szenátusoknak, Te ezt oly pontosan megírtad, azok az akkori emberek, már azzal, hogy politikusnak álltak, oly távol kerültek talán az ország valódi szellemi javától, igen, attól az egyszerű valamitől — aki, ami? —, attól a fényt, melegséget és biztonságot sugárzó lény-lényegiségtől... hát ott mentem, Drága Öreg Cipi, az Apponyi téren, egy olyan világban, amely nekünk — ahogy Te használtad a szót — megint nem „kell”, de legalább gyalog lehetett járni autós aluljárókon, mert az autók épp nem jártak, és felnéztem „háza”ra”, és sírtam. Mit segítene rajtam holmi kormánytűnés, kormányújulás? Brh. Mit.

Szent *Mondén* volt a Te okker könyved, a *Hajnali háztetők*, mert minden félig-világiságot szembe tudott állítani a „nem azé...” mottójával, holott még nem mondta ki azt. A Gellérthegy déli lejtőjének agyragyogású tavasza... vagy Cliquot Özvegye, a pezsgő (nekem ló-név), amit az érettségi-jutalmul a Rivierára utazó fiú választ, s nagybátyja, a pezsgőadományozó, félig ittasultan, mentegetőzve, azt mondja neki, hogy ő nem ilyen híg kocsmáros-féle, keresztény dzsigoló... nem, Drága Öreg Cipi, én is, talán, mintha Veled lettem volna atlétikán, mikor Gelsenkirchenben, vesztesre állván a lóversenyen, *Comtes Hannét*, a Te novellád Hannájára emlékezvén, megtettem gyorsan, és ő egy fél fejhosszal, célfotóval nyert, és... Akkor, a reflektorfényben csodálva a pályát övező fákat, Rád nem is gondolva, Drága Öreg Cipi, *voltam* csak; a létezés-szakmát gyakoroltam. De ez már közhely.

Ahogy Gelsenkirchenbe igyekeztem, sokat néztem az üres égre. Ahol az előzőekben az Esthajnal ragyogott. A Rajna mentén. És ahogy a gelsenkircheneri programot néztem, ott volt Rheinpolár, az 1-es számmal, igen, egyes, és őt meg kellett tennem, mert Hallottam, Szpéror Veréb az, aki a Russel Square hajnalán, a Rajna vagy a Ruhr partján, netán a Montmartre kis padlásszobájában rám — üzenettel e csillagból — néz, s mi ez az üzenet? A Te trieszti lovasod, az Öböl Lovasa mondja ezt, oly egyszerűen, Medve Gábornak: „Élj...!” S vajon hű vagyok-e ahhoz, amit Tőled tudok, 1958—1959 óta? Hogy „valamit azért csinálni kell az életben” — nem szó szerint idézlek —, hogy „fényt, biztonságot, melegséget sugároztak” ők, mint Szpéror, hogy a politikusok csak

csalódást hoznak, hogy október huszonharmadikán Kölnben a fogadóiroda képernyőjén közvetített versenyen a Tsar-t, Tsar de Mantile-t helyére kell tenni, nem győzelemre vételkedtetni Tepo Dezaray-vel, nem, a „Tsar” sosem győzhet, a hely az övé... a maga helye... Drága Öreg Cipi!

Végig, ahogy a Rajna—Ruhr-vidéken lóversenyeztem, most, október 12-étől október 24-ig, olyan voltam, mint a... de hát hogyan mernék hasonlatot mondani? Tudod, nagyon józannak is kell lennünk — tudod, annak kell — abból a kevés pénzünkből, ami még így is csodaként adódik... nincs az, hogy könnyedén megtesszük *Rheinpolart* százzal, s aztán az előfutamoknál biztosan tovább kamatoztatjuk a nyeresémet, mert sejtethető, a legjobb lovak az ötvenezer márkát meg fogják nyerni, s a mi száz márkánkra is dobnak negyvenet... nem, mi szegénységben nőttünk fel, mi a kettő ötvennél maradunk meg, meg aztán rajzversekbe, villanyújságokba, asztaltársaságosdiba, nem-tudom-mikbe öljük az erőnket, s ezt nevezzük életnek, közép-európaiak. Európaiak. Tőled és Nemes Nagy Ágnes-től és Pilinszky Jánostól és Mészöly Miklóstól én irodalmi kutyakölyökkoromban azt tanultam meg, azt az evidenciát vettem, hogy mi európaiak vagyunk, nem ily-oly-gyarmatosság lényei, és akkor Te hozzám képest még mindig „baloldali” voltál, holott szívedből jobban voltak Tőled távol azok, akikkel én oly bőven szóba álltam, szóba is állok, mert nem egészen ugyanúgy futottak Neked az atléták és atlétanők, mint nekem a lovak... Te még egy régebbi világnak voltál gyermeke, még nem keveredtél annyira játékmédvék, verebek és versenylovak elemi társaságába... Te még az emberek közt maradhattál meg. Én „ős-iskolakerülő” úgy lettem, ahogy az Általad megismert Evelyn Waugh-nál van „Kiváló iskola, jeles iskola, jó iskola és iskola”, igen, iskola, amely — magyarázza a munkaközvetítő a fiatal tanárjelöltnak, akivel jól kiszúrt az élet —, az „iskola”, csak ne lelkesedjék, fiatal barátom, őszintén szólva, a legrosszabb kategória. Drága Öreg Cipi, én már nem vágyom vissza igazából „Magyarországra”, a hazámba Gelsenkirchenből, Saint Mandéból... ezek nekem már elkoptak, nekem épp el vannak kopva. Csak Szpéror madaram sírja vár itt, csak még pár élő... Rád is nyugodtan gondolnék a Rajko G. éji versenyirodájából, és nem érdekelnének, mit írnak — például Rólad — a magyar újságok.

Nem, Drága Öreg Cipi, a Te haláloed okán — és nem ürügyén —, igen hát, kell annyira „bátornak” lennünk, hogy *mondjuk*: ez a világ sem „az”, amit akartunk, és egyáltalán, semmilyen világot nem kell akarnunk. Magyarok vagyunk a minőségi szemléletünkkel, ahogy Te oly pontosan meghatározta a fény, a meleg és a biztonság mellett az igényt, ami lehetőségünk, nem az „anyagiak” stb., honosak vagyunk a hazánkban a szívünkkel, a klop-klop dobogással, mely azonban a galopp vagy az ügető lovainak zajából is kihallatszik, és én eszményi kettős-állampolgár, sőt, emigráns lennék, csak volna épp evő falatom, meg valaki kivinne a lóversenyre. Ma épp. Csak hogy legyenek „valahol”.

Vagy ki tudja. Nem úgy beszél-e, mint Halász Petárod, aki azt mondta, minek megfesteni már a hajnali háztetőket, ha egyszer látta ezt a dolgot, és hogy ha ez szép, hát minden szép... nem, én Gyöngyidre gondolok, és azt mondom, Jacinthe szép, Miss Lord szép, Bella Fortuna és Medina Maxina szép, és Whispering Willows és Sir Action szép, és Navac evidens, és Duna az, és csak én vagyok gyáva, hogy az ingem gombját is föl nem rakom Dunára... október 23-án.. és az élet különös fintora, hogy mikor a repülőm indulása előtt a végsőig küzdök, ahogy ebben az országban megtanultam, az utolsó két márka ötven pfennigemmel, akkor *Klee* helyett egy *Fayance* nevű ló jön be, mindkettőjüket tettem zígére... nem hagytam magam megvégni... mégis, Tőled tudom azt a nagy nyugalmat, hogy mi magyarok a jeles vereségeinket szoktuk ünnepegni, hát így gondolok én a szegény és félnék játszásaimra, mikor is bezonyosodott nekem, beigazolódott, hogy nem a szerencse vagy a szerencsétlenség határozza meg a bizonyos ész-fokon felüli ember sorsát, hanem a pénztelenség, a negyven-valahány tönkretevő év... tudom, Te erre azt mondanád, „eltúlzod, öregem, na...”, mégis.

De hát: ugyan, ugyan... persze, hogy Neked van igazad. Mít „Greg Lemon”, meg negyven-valahány év, meg hogy szegénység...! A lelkünk gazdagsága a takarékosan végigszívott cigarettákkal, az a valódi; igen, ahogy két és fél órát rohanunk a vincennes-i pályára, Párizson át, és közben latolgatunk, a Montmartre sarkán megvett, előző esti Paris Turf adatai alapján... ahogy már nyugodtan leülünk a vincennes-i erdő patakja mentén, s nézegetjük, az Egy-Meg-Egy nevű ló megtételéhez jó-e az a makk, mely orrunk elébe pottyan, meg a másik, amit már lábunk előtt lelünk, vagy mégis Urselt kéne megtennünk, a Medve-Nevűt, s nem is azért, mert „A Medvék Jobb Emberek”, nem, Te tőlem mindig azt akartad volna, hogy egy-az-egyben az „emberekről” írjak, ne verebekről, ne medvékről... hát nem vagyok elfogult, ma talán Gyöngyiddél járnék a galoppra vagy az ügetőre, nem az is Veled atlétikára... ami összeköt minket, az nem atlétika, nem Magyarország, nem ez az év, az az év, nem Medve-vagy-medve, veréb-vagy-ki, nem aki fut, nem is aki állja, nem aki üt... nem az, hogy magam ezt mondhatom magamról: non est konvencler, neque intelligencler, sed evidencler Dei... nem tréfa, nem komolyság... az Esthajnal fénye köt össze minket — is! —, mert talán az édesanyánk nézegetett fölfelé, ahogy dűnyögött nekünk, kicsiny korunkban, vagy Isten tudja, valami az összes *Comtess Hannrán* és demokratikus megvalósuláson kívül, vagy bármi ily sikeresség reményében, vagy reménye híján, vagy reményén túl, összeköt. Az örök *feltámadás reményében*... így vagyunk igazából együtt. És így ragyognak fekete ég alatt a reflektorok Gelsenkirchen ügetőpályája körül a fákra a fényeikkel, és így jön, jön nagy csapatban huszonnégy ló Vincenes-ben, éjszaka, és mind jönnek, csak köztük „Ó” nem, ó nem, akit várnánk, a barátunk nem, az édesanyánk nem jön be a célegyenesbe, a Szpéro vagy a Samu madarunk nem jön, nem, soha többé. Felnézek az Apponyi téren ablakaitokra, s de jó Neked már, gondolom. De nem kell nekem ez a mai élet. Inkább galopp, ügető?

Tüntető, ellentüntető... de széthígult *dolgaival* ez a mai Magyarország, Drága Öreg Cipi, de idáig-tönkretétlett negyvenvalahány év eredményként! Negyvenkét forint, hatvan forint... a Te általad emlegetett „lelkünk örökvalója” helyett... meg hogy tízezer lelkünk van, s ugyan melyiket vádolhatja bárki is bármivel... ugyan, mit oly fontos, amit elmondtam itt Neked? Az én szeretetem alján is az a közönyös nagy-távolság van, amit Medve Gáborod említ törekvő-töredelmes-töredezett vallomásában, nem a hazug-mélyelemi-állítólagos összetartozások csaligérete, vagy az ilyesminek való bedőlés. De azért csak dőljünk be! Csak legyünk „realisták” annyiban, hogy becsüljük meg szabadsághelyzetünket: kicsit, hogy ma végre *lehet* ilyet mondani, olyat mondani. Hát ezt Te, szerencsére, nem élted meg. Az élet-hazugság szerencsétlen, minket sújtó újabb variációját... nem. Ott tartunk, mint Széchenyi Döblingben, ma is ott tartunk. Mielőtt életemben először lóversenyre mentem volna — Bécsben; döblingi utam után; lóversenyre, mit a Nagy Gróf is honosított nálunk —, azt a táblát olvastam, ott, Döbling táján: „Üzemidegeneknek a belépés tilos”. S megnéztem, mi is az utca neve, a sarok-táblán mi van? *Paradicsom utca*, ez volt. Miért is lenne bejárásunk a Paradicsomba?

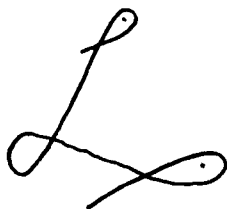
Nem erről volt szó Nálad. Az ég alkonyi színéről volt szó, az aszfaltozók maradvány, éji lámpásának pirosáról, meg az édesanyánk várakozásáról, hogy bár bírnánk elmondani neki, amit tőlünk hallani szeretne. Én is szeretném, Drága Öreg Cipi, ennek a mai Magyarországnak a csupa-jó, csupa-szép érzésemet mondani, de nem tudok többet: Tsart helyre tenni... sok minden ellen-érzést, egymás irántit, félre-tenni, aztán... hát nem tudom. Szpéro verebem után menni, az édesanyám után menni, mondjuk, Utánad menni... majd Jacinthe és Miss Lord és Lisa’s Boy után menni, és a szánta Alíz verebem után menni, és nem emlékezni, semmit se tudni.

Jól belevágtam, hogy efféléket írjak, de hát hogyan másképp írnám meg azt, hogy író maradtam? Nem lettem diplomata, mint némely életművészek, például, akiket el is tanácsoltál az íróasztaltól. Vagy ki tudja, mi az „igazi igaz”. Legjobb kortársaim íróbarátaid meg, ki tudja, nálam mit kifogásoltak, kifogásolnak. A tízezer lélekbe annyi

minden fér. A diplomaták is lehetnek legjava-írók, és Saint Mandé is lehet a legfőbb igazság útja, és oly könnyen lehet, hogy a legfőbb igazság nem is kell, sőt, szinte biztos. Jöttem haza Dinslaken, Gelsenkirchen, Mönchengladbach pályáiról, lovaktól, mint Gyöngyid, s úgy jöttem, mint mikor Veled távoztunk atlétikáról. Vagy mit tudom én érzékelni, hogy a Rajna vidékén csak a galopp járja, a Ruhrén csak az ügető, és egymást, ki tudja, hogyan még ferde szemmel is mustrálják talán. A mi magyarországi ferde-mustráink még ennyinek se látszanak a Nagy Külhon szemében. Annyi se vagyunk, mint az ügetőéletben Dinslaken, pláne Gelsenkirchen, pláne Vincennes.

De azért nem baj. Mert a tízezer lelünkéből egy-kettő van, amelyik „nem kevesebb” ... amelyik „annyi”. Akkor *annyi*. Amibe a szent és a léha, a mondén és a túlvilági-üdvözült egyképp befér. A macska és a veréb. Az atlétikai és a lovaspálya. A nappal és az éjszaka. A minden törekvés, a mit-ugyan-minek. Egy fokon túl mindez fokozhatatlan, megbeszélhetetlen. A halál nagy jótétemény. Nem bántható már kölcsönösséggel senki által senki más. Nincs több mulasztás, hiány. Nincs lehetősége a *kifogásnak*. Halászatnak. Ítéletnek. Itt-vagy-ott életnek.

Hadd rajzoljam hát ide Neked, akitől a legtöbbit tanultam ebben az így-fent-vázolni-próbált életben, ezt a jelet, melyhez nyilván a Te réveden is hozzáadtam valamit, s hadd tegyem e rajzolat alá a lehetséges címeiket. És ebben az Egy-Létben: Isten Veled.

*A Halász
A Kezdet és a Vég
Az Intelem...
&*

— Valaki mondja épp: „Tegnap olyan 56-os hangulat volt... mára meg kijózanodtam, olyan egy ...***... van itt...” Hát, Drága Öreg Cipi, mit is mondjak? Talán még visszakeveredem egyszer a Te szeretett Londonodba, és a Café Royalt már nem úgy nézem, hogy Te kávéházba oda járhattál — egy éjszakai telefon során nevetve köhögve mondtad el, hol lett volna ahhoz pénzed...! —, és olyan jó lenne hallani Valakitől még, mi nincs jól, mi nem lehet... mi az továbbá, ami nem is számít... itthagytál minket, bajlódjunk ezekkel. Tudod mit? Ős iskola-kerülőd, én remélem, nem kell nekem se soká, Isten adja. Tízezer lelkemből, amely a te Medve Gáborod szerint nekünk van, 4999 mégis azt kérdi: „Ne adja...?” Vagy 5001 kéri? *Legyen, mégis, inkább?* Rajna—Ruhr, hajnal, írógép, lovak, csend az Apponyi téren, nincs-kivel-szót-váltanom, de legyen, s fogadás, vesztés, kis nyelés, sült krumpli a görög csehőjában, egy pohár sör, egy őszi vízfelületre pottyánó levél.. legyen? „Elindulok az út után”, bár nincs mit keresni, de az út: legyen, vigyen? Vincennes útja akár, épp Saint Mandén át? Nem kell a Porte d’Oré, az arany kapu. Az a poros út is jó. Saint Mandé. S akkor is, ha nincs már itt az édesanyám, a Szpéro madaram, nem vagy itt többé te sem... Legyen.

Először Nemes Nagy Ágneséknál láttalak, 1958 táján. A költő a friss Rilke-fordításai-ból olvasott fel. Hogy riadt és esztelen a század... ha hívságai mögött nem állhat... valami mozdulatlanul.

Hajnal Budán, 1990. október 29-én. Nézem a csillagot megint. Hunyorogtok rám úgy egy páran. Megint a költő: „Mert végül semmisem marad, csak az angyalok s a lovak”. Legalább ők maradjanak.

Délsziget

Félek, hogy az Ottlik-életmű most már végérvényesen egy eltűnt, égei-tengeri civilizációról való utolsó híradás marad — ha felütnénk az igazán precíz német szakmunkákat, kiderülne ugyan, hogy e feliratok eredetileg mit is jelentenek, ám közben észrevétlenül, de költészetté nemesülnének.

Egyszer, egy szombat délután Küthéra legdélibb fokán jártam, nyár volt, augusztus; a helybéliekkel együtt fürödtünk az öbölben, jobbra fiatal fiúk és nők. A szigetlakók mélyen beúsztak, majd a sekélyesben játszani kezdtek: a pusztá kézzel elkapott halakat messze magasan felhajították a levegőbe és nevettek. Néztük őket a sziklákról, hozzájuk képest északi népek (*dánok*), a bőrömet húzta a rákristályosodott só, de arra gondoltam, mégis inkább szeretnék velük itt maradni a halásztanyán, a homokban lassan elsüllyedő, kopott asztalok között.

Aztán kijöttek ők is a partra, alakjuk megnőtt, mint a homéroszi hősöké; bőrükön megcsillant a napfény, és ahogy a tengervíz sokkal puhábban, folyékonyabban lepatkzott róluk, úgy tűnt, mintha a meleg és súlytalan létezésből most kilépnének egy másfajta világba, s még csak ismerkednének a testükkel, amelynek innentől súlya van, és a lélegzetükkel, amelynek ritmusa ezentúl perceiket tíz vagy tizennégy ütemre osztja fel. Közben próbálgatják az inaikat, a szalagokat, hogy melyik mire képes és mennyit enged, s az izmokat, amelyek lassan, miként egy seb gyógyul vagy fájás tűnik el, hozzáidomulnak a figyelemmel teli, feszült létezéshez. Idegeik talán még állandó veszélyérzettől szűkülnek, de ők már borzongató gyönyörűséggel tapasztalják, hogy hormonjaik felszabadulnak, s testüket bejárják, látszólag oktalanul; ki tudja, milyen észlelés, látvány, szépségek folytán.

Az ember, persze maradna, ameddig csak lehet, de tudja, hogy *ezek a fiúk* soha nem fogadnák be maguk közé — nem, ez lehetetlen —, de amikor visszaindul, nem kudarc, amit érez, hanem öröm, hogy a táj rajzolatát a szívében magával viheti, s egy halvány érzés, hogy ezekben a vonulatokban azokat a bizonyos jól ismert, szép, nyugodt és lazán kapcsolódó mondatokat végre viszontláthatta.

Akkoriban többször álmodtam azt, hogy ott maradok a szigeten, csak egy térképet tartva az iszákomban, hogy tudjam, merre kell menni visszafelé, északnak; nos, akkor éjjel és nappal többször is arra gondoltam, hogy gyümölcsöt szednék és szeretnék egymást úgy, ahogy most már nem tudunk, *kamaszszerelemmel*; hogy olyan tiszta lehetnék, mint egy közép-nyugati fiú Oklahomából, amikor otthagyja a kosárpalánkot és elindul a városba Liz nénihez és Sammy bácsihoz, a nagyvárosba, ahol sűrűbb a tájék; és hogy...

„Az alacsonyán járó telihold nagy volt.”

A Vigilia beszélgetése

Bisztray Györggyel

— *Édesapád erdélyi származása és öntudata kitűnik írásaiból. Közelebbi ismerőseid tudják, hogy édesanyád is erdélyi. Mikor, hogyan telepedtek át a jelenlegi Magyarországra?*

— Apai nagyapám, az elvált fogarasi főszolgabíró, a trianoni békekötés után települt át Magyarországra, hogy szerény állásban, új feleségével még néhány évet leéljen Rákospalotán. Négy gyermekét áthívta, folytassanak magasabb tanulmányokat Magyarországon. Csak apám jött, beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetemre. Édesanyám két idősebbik testvére is egyetemi tanulmányok végett jött át a megcsonkított kis hazába. Ekkor nagyanyám, a Szilágy megyei tisztifőorvos özvegye elhatározta, hogy legkisebb, éppen érettségizett lányával együtt áttelepül. Tehervagonban érkeztek, tíz napig utaztak, igaz, hogy saját bútoraik közt, a megszokott ágyon, díványon aludtak. Ez volt 1922-ben. Édesanyám fél év múlva szintén egyetemi hallgató lett, a Pázmányon találkozott a két erdélyi fiatal, egy életre.

— *Beszéltek valaha arról, milyen volt megszokniuk Magyarországon?*

— Mint áttelepülők, szüleim nem osztották a pesti pályaudvarok külső vágányain évekig marhavagonban élő erdélyi menekültek sorsát. Néha elcsíptek egy-egy irigykedő megjegyzést a villamoson, helyi vonaton a hagymaszagú erdélyiekről, akiknek bezzeg mindig juttat földijük, Bethlen István valami kedvezményt. De nélkülözésben, hátrányos megkülönböztetésben nem volt szüleimnek része.

Mégis kétlem, hogy teljesen elhagyták volna Erdélyt lélekben valaha. Utoljára az 1940-es visszacsatoláskor járt ott apám, és haláláig készült még egy háború utáni látogatásra. Anyám néha elszólja magát: „nálunk otthon, Kolozsvárott...” Hatvan éve él Pesten. A fizikai és lelki létezés ilyen kettősségét tapasztaltam sok észak-amerikai magyarnál is. Egyébként anyámmal 1979-ben jártam Erdélyben, megnéztük Zsibót is, de már nem állt a szülőháza.

— *Édesapád írói, kritikai, könyvtárosi tevékenysége mellett a harmincas, negyvenes évek kulturális közéletében is részt vett.*

— Amit aztán tíz év múlva alig győztünk kimagyarázni iskolai személyi lapomon — azt írtuk be, hogy tisztviselő volt. Valóban így kezdte az Egyetemi Könyvtárban. Innen volt professzora, Hóman Bálint vette át jogászoktól hemzsegő kultuszminiszteriumába, azzal a szállóigévé vált megokolással, hogy: „nekem nemcsak jogászokra van szükségem, hanem okos emberekre is”. Úgy tudom, Szekfű Gyulát nem hallgatta apám, úgyhogy ő Horváth János ajánlására vette be a Magyar Szemléhez, vezető szerkesztőségi és kiadói állásba. Kérdés, volt-e a két világháború közti Magyarországnak a Magyar Szemle Társaságnál impozánsabb kulturális vállalkozása. Pedig sose volt népszerű, még jelenleg se lehet sokat hallani róla. Konzervatív nemzeti irányzatot képviselt, főként a zsidó nagyipar pénzéből futtatva, így hát egyesek szemében maga volt a megtestesült paradoxon. Támadták is jobbról-balról, alulról és felülről is, ami azt illeti.

— *Apádnak egy verse megjelent az Alszegehy Zsolt és Kállay Miklós által szerkesztett Az élet ritmusa című katolikus költői antológiában. Ő maga katolikus íróként határozta volna meg magát?*

— Gondolom, olyan értelemben, mint Babits, aki a szó eredeti jelentésére visszamenve a szellem egyetemességét találja meg a katolicizmusban. Egy logikai lépéssel arrébb aztán ez az egyetemesség a transzilvánizmussal is találkozik, az erdélyi élmény általánosításának törekvésében. Nem véletlenül „Erdély” a közölt vers címe.

— *Aztán a harmincas évek vége felé te is megjelentél...*

— Az utolsó békeévben, eltekintve a spanyol polgárháborútól, a kínai háborútól, Ausztria és Csehszlovákia annektálásától, és a kényelmes közhelyeket megzavaró egyéb helyi eseményektől.

— *Gyerekkorod?*

— Volt is, meg nem is. A háború emléke élénken él bennem, egyszer majd megörökítem valamilyen szépirodalmi formában. Gyermekkorom jó részét megsavanyította a szocializmus építése. Az új élet felismerése számomra azzal kezdődött, hogy a marista testvéreknek a francia követség által fenntartott elemijéből átkerültem a hatodik kerület legvagányabb, legközveszélyesebb ötödik általános osztályába, fiatalkorú alkoholisták, bűnözők, késelők közé. Rémálom volt, akárcsak a világ alakulása körülöttünk, 1949 őszén. Két hónap múlva negyvenhat éves apámat egyetemi tanári állásából kényszernyugdíjazták — mellesleg mindmáig nem jelentette ki egyeteme, hogy bocsánat, tévedtünk. Édesanyám mint kényszernyugdíjazott felesége éveket nem vállalhatott tanári állást.

A távoli nagy vezér és tanító halálának évében kezdtem a középiskolát, és reménysugarak törtek át a sötétségen. Például az a felismerés, hogy másutt esetleg jobban boldogulhatnék. Nyelveket kezdtem tanulni, a világ jövőjéről megismerésére készülve. Egy giccses kis svéd szerelmesfilm mutatta meg nekem és nemzedékem számos tagjának, hogy az emberi vonzalom metafizikus valami, inkább ered Istentől és a természetből, mint a társadalom igencsak korlátozott élményvilágából (partizánfiú és partizánlány, bányászfiú és bányászlány ha találkoznak...). E kissé nyilvánvaló ráébredés a serdülőkor vége felé aztán el is veszítette újdonságát, viszont ráirányította érdeklődésem a skandináv kultúra igazi értékeire.

— *Egyetemi tanulmányaid végeztével sikerült kijutnod a nagyvilágba. Az a bizonyos, előbb említett „boldogulás” is Skandináviában kezdődött?*

— Igen, de nem ott végződött, mert később még messzebb vezetett az utam. 1965—66-ban egy évet töltöttem az oslói egyetemen, majd a következő évtizedben négy évig tanítottam skandinavisztikát két észak-amerikai egyetemen. Könyvet ugyan nem írtam e szakterület tárgyköréből, de több mint tucatnyi tanulmányt igen. Ma már túl vagyok az Észak bámulatán. Sok ok vihetett rá valaha. Egyike talán katolikus neveltetésem volt, mely valamilyen más, mégsem idegen világgal egészült ki a skandináv szellemiség megismerése révén. És mint társadalmi modellt, ma is a legrokonszenvesebbnek tartom az északit, a sokat csepiült magas adózást is beleértve. Azért egyéves otllét után mégis úgy határoztam, hogy egy nyíltabb társadalomban szeretnék élni.

— *Ekkor következett a már említett Amerika. Meg tudnád fogalmazni nézeted a sokat vitatott amerikai életformáról?*

— Számomra Észak-Amerika (beleértve Kanadát is, ahol tizenkét éve lakom) a legnagyobb közhely: a szabadság világa. A kérdés csak az, ki mit ért szabadságon. Én a cselekvés szabadságát értem munkámban, az azonosulásét személyiségemben. Nem kötnek az európai nemzetállamok hagyományai. Mint egyetemi oktatónak, soha nem kellett a nagy tanszékvezető professzorhoz, az iskolát alapító nemzeti szaktekintélyhez igazítanom elveimet, módszereimet (az ideológiák kényszeréről nem is szólva). Ugyanez vonatkozik a kulturális önazonosulásra. Próbáljon meg valaki bármelyik európai országban évtizedeket leélni és dolgozni „idegenként”, egy másik kultúra és hagyomány hordozójaként. Nem lehetetlen, de fájdalmas élmény. Nem úgy Észak-Amerikában, és főleg Kanadában, ahol a lakosságnak legalább háromnegyede ebben az évszázadban érkezett. Lehetek magyar, európeér, katolikus és főleg önmagam. A sorsszerűség megdőlt, magam választom meg, ki akarok lenni. Még észak-amerikai is

lehetek. Mindez együtt vagy külön-külön. Persze aki ilyen önmeghatározásra nem képes, annál a szabadságélmény az egyéniség széthullását eredményezheti.

— Gondolod, hogy ez a nézeted beleillik valamilyen hagyományos Amerika-képbe?

— Tulajdonképpen nem áll messze attól a tengerentúli bölcsességtől, hogy az amerikai lét alapja az egyéniség maximális érvényesítésének szabadsága. Csak éppen nekem, mint a kollektivizált szocialista paradijsom megtagadójának, mást, konkrétabban jelentett ez a közhely. Így aztán nem is volt olyan közhelyszerű.

— Befolyásolta valamiként ez az életfilozófia (hiszen amit mondtál, az több, mint Amerika meghatározása) tengerentúli tanulmányaidat és pályafutásodat?

— Úgy gondolom, igen. Én a budapesti egyetemen magyar és angol szakból kaptam a diplomámat. Kint azonban már összehasonlító irodalomból doktoráltam, miután európai szellemtörténetet is tanítottam három évig. Ezek voltak az én intellektuális növekedésem éve is, amikor a magyarországi spanyolcsizma után újra felfedeztem a világot. Egy egészen más Rousseau-t, Tolsztojt, sőt uram bocsá' Marxot ismertem meg, mint budapesti tanulmányaim során. Íme, az individualista szabadságészme még egy megjelenése.

Aztán ismét összezsugorodott a világ: skandinávot oktattam, majd 1978 óta magyart. De a szakmai, világnézeti és szellemi kitérülés nélkül e területeken sem úgy és azt tanítottam volna, mint a megismert nagy összefüggések birtokában.

— Milyen az észak-amerikai oktatás szelleme, és milyenek az emberi kapcsolatok?

— Érdekesekek. Nyíltak. Amerikaiak. Kollégáim a földgolyó minden tájáról verődtek össze. Néha a hallgatók is, néha nem, — egyeteme válogatja. Az amerikai egyetemisták érdeklődőbbek rámenősebbek, mint a kanadaiak, de talán (kezdetben) naivabbak, túlbuzgóbbak is. Az utóbbi évek magyar sajtójában megjelent néhány magvas, objektív jelentés az észak-amerikai egyetemi rendszerről és szellemről, melynek állításai egybeesnek az én megfigyeléseimmel.

— Magyarországi ismeretséged főleg 1978-tól datálható, amikor is az akkor alakult torontói magyar tanszék vezetőjévé neveztek ki. Miért is alakult ez a tanszék?

— Mert az anyaországban nagy íróink művei megcsonkítva vagy egyáltalán nem láttak napvilágot. Mert a háború után nem jelent még meg magyar irodalomtörténet vagy történelmi összefoglalás, melyet pirulás nélkül lehetett volna kanadai magyar fiataloknak ajánlani. Mert a nemzeti szempontú irodalmi kutatás eltűnőben volt. Már folyik a bukott rezsim értékelése és bírálata: ez majd megválaszolja a számos nyomós okot, amely egy objektív, független oktatási központ felállítását szükségessé tette.

A kanadai magyarok Széchenyi Társasága vállalta magára a lehetetlennek tűnő feladatot, melyet 1978-ra meg is valósított. Elégtétel volt számomra, hogy kényszernyugdíjazott apám munkáját éppen negyvenes éveimbe érkezvén folytathattam, szabad országban, politikai kényszer nélkül.

— Mit tanítasz és kiknek?

— Hét tanfolyamot a magyar nyelvről és irodalomról, főként magyar származású kanadai fiataloknak. Két tanfolyam gyakorlati: nyelvi jellegű, további kettő áttekintő és időbelileg összefoglaló, a másik három műfaji alapozású. Hallgatóim száma évente átlagosan huszonöt körül mozog. Nem tudom, az Egyesült Államokra is jellemző-e ez a tendencia, de jelenleg Kanada egyetemein a legtöbb nyelvet és irodalmat elsősorban az illető kultúra szülöttjei, a bevándorlók sarjai tanulmányozzák. Lehet, hogy ez betokozódás: milyen szép is lenne főként angol vagy más származású fiatalokat megnyerni nyelvünknek, irodalmunknak! Másrészt viszont jó nyelvi felkészültségű, kultúránkban járatos hallgatókat oktathatók egy elképzelt, plátói magyar egyetem szintjén.

— *Tevekenységed az oktatás mellett kiterjed a kutatásra, szerkesztésre és szervezésre is. Ezek nem ismeretlenek idéd, hiszen legújabb könyvedet a kanadai magyar irodalomról írtad, és három magyarországi folyóirat is közölt róla kritikát.*

— Aminek nagyon örültem. Még örvedetesebb, hogy munkámat most mások is folytatják, olykor meglepő tájakon. A nápolyi egyetem egy hallgatónője például disszertációt ír a kanadai magyar irodalom újabb fejleményeiről. Mióta 1985-ben lezártam a kutatást, számos új író, költő jelentkezett. Dokumentációm, bibliográfiám is kiegészítésre szorul. A gyakran csak elfelejtett archívumokban fellelhető emigráns újságokban megjelent irodalmi írások, kritikai ismertetések számítógépes felmérése most van folyamatban.

— *Ha már a sajtónál tartunk: milyen a jelenlegi észak-amerikai magyar kulturális folyóiratok olvasottsága, színvonala?*

— Azt hiszem, ezt a kérdést kritikus időben teszed fel. Magyarország demokratiázódása és függetlenülése olyan válaszut elé állítja a külföldi magyar kulturális intézményeket, amely pusztán létüket is megkérdőjelezi. Az anyaországon kívüli magyar gondolatnak és irodalomnak eddig megvolt a maga világosan megfogalmazható feladata: az, hogy alternatívát képviseljen az itteni rendszer ideológiája, kulturális teljesítményei ellenében. Most, hogy a külföldi magyar folyóiratok és írói művek elvileg szabadon terjeszthetők, ez a létjogosultság megszűnik. A jövő amerikai magyar sajtójának egyik lehetséges szerepe a rendszeres kiadványok mindenkori feladata marad: felvilágosítás a helyi közösség életéről, rendezvényeiről.

— *És a másik lehetséges feladat?*

— Szerintem mind a sajtónak, mind a szépirodalomnak szembe kell néznie egy még teljesítetlen feladattal: a politikai ellenállástól független kivándorlási-beilleszkedési élmény közvetítésével. Gondoljuk csak el: van-e magyar emigráns regény? Az óhaza irodalmában semmi esetre: az egy felvethető kivétel, Tamási Áron *Ábel Amerikában*-ja éppenséggel ellenpélda. Dehát ez persze az írói teljesítményen túl a másságnak, a magyar lét pluralitásának elfogadását is feltételezi a magyarországi olvasóközönség részéről. Kérdés, hogy ez az elvárás összeegyeztethető-e a most kialakulóban lévő, új magyar mentalitással. A múltban ugyanis ilyen megértő hozzáállásra nem találtunk példát.

— *Tegyük fel, hogy létrejön az ideális meg- és kiegyezés az anyaország és a milliónyi tengerentúli magyar közt: akkor mi lesz az észak-amerikai magyarság létformája? A híd vagy a szigeté?*

— Mindkét költői kép vonz is, taszít is. A hídé vonz annyiban, hogy a magyar kultúrának elég értéke van, amit közvetíthetünk a világ felé. Viszont nincs az a Magyarország, kormányoktól függetlenül is, amely elvárhatná a kivándorlótól, hogy aktuális propagandát fejtsen ki az óhaza érdekében; például magyarországi beruházásokra ösztönözzön külföldi pénzembereket. A sziget-létben osztom a kivándoroltak kulturális autonómiájának elfogadását, ha a metafora ezt jelenti. Ha viszont arra céloz, hogy a külföldre került magyar foggal-körömmel ragaszkodják „romlatlan” hagyományaihoz egy idegen közegben, akkor bizony paranoid, tragikomikus képnek tartom. Attól függ, kiből milyen asszociációkat kelt a két szókép.

— *Tizenöt éve minden nyarad egy részét Magyarországon töltöd. Mik a legújabb benyomásaid?*

— Sajnálatos, de talán érthető, hogy a jelenlegi, valóban történelmet formáló időkben háttérbe szorult a szépirodalom: az alkotók inkább a politikai és kulturális átalakulásban vesznek részt. A színházra és filmművészetre pedig bizonyára nincs pénz. Csak remélni tudom, hogy ezt az átmeneti állapotot előbb-utóbb az irodalom és művészetek virágzása követi.

Kenyeres Zoltán

TÖRÖK ENDRE

Ki a szabad?

A lelki ártatlanságról. A legtöbb, amit valaki a szabadsága érdekében megtehet, hogy megpróbálja jóvátenni az elkövetést, a bűnösséget, legyen az a magáé vagy a másoké. Mert teljesen csak az ártatlan egyén szabad, s mivel ártatlan, nem is kívánja a szabadságot. Abban él. Nem ragaszkodik semmihez és nincs is szüksége semmire. Ezért mindenhez valódi köze van. Ez, az életet az Istenség akaratából fenntartó „hihetetlen” ártatlanság nem a paradicsomi állapot tehát, amely innen van a tudáson, hanem tudáson túli létezés, lelki meghaladása az erkölcsileg kétségessé vált világnak. Az igazi szabadság kívül esik a jobbára feloldhatatlan dilemmák nyomorúságán. Természetes állapot, nem kell hozzá ész, érzelem vagy akarat. Az ártatlanság a lélek számára: létezési forma, amelyben tisztának érzi magát. A belső tisztaság érzése — amennyire ez földi körülmények között egyáltalán lehetséges — egy sajátos szentségi fokozat, e tisztaság állítása pedig: a *szabadság szentsége*. E szentségi jegy nélkül az egyén szabadsága: rabság. Vagy az ész, vagy az érzelem vagy az akarat elsőbbsége által elgondolt szabadság ugyanis alá van vetve vagy az észnek vagy az érzelmenek vagy az akaratnak. Természetesen lehetne és lehet is azt mondani, hogy a lélek ártatlansága maga is rabság, mert ártatlannak lenni látszatra annyi, mint kivonulni a sátán által befolyásolt világból, amely tagadja az ártatlanságot. Csakhogy ez esetben másról van szó: a szabadság szentsége szerint élő egyén több a világnál, amelyért van, de amelynek nem engedi át magát. Nem engedi át, mert a világot sötétség borítja, holott a világnak világosságra van szüksége. A szabadság szentsége: a világosság. Aki ebben a világosságban él, Isten országának szolgál, amely nem e világról való. Istentől származik, de az embereknek adatott, hogy aszerint legyenek. „Isten országa nem jön el szembetűnő módon. Nem lehet azt mondani: Nézzétek itt van vagy amott. Mert Isten országa közöttetek van” (Lk 17,20). Az, aki szabad, ekként, ennek jegyében cselekszik a világ ellenében a világért anélkül, hogy ezt képzelné vagy mondaná, sőt meglehet, nem is tud róla. Mert csak az a szabad, aki nem gondol arra, hogy szabad, hanem ártatlanságának szellemében hátsó gondolat nélkül, „számolatlanul” adja magát, mintha csak a természete lenne.

✱

Az ész paradoxona. Az ész a dolgokban való eligazodás szabadságának képzele igazgatója. De csupán csak az ész által vezérelt ember folyvást meghatározottságokba ütközik. Önmagában az ész szabadsága merő fikció még a választás szempontjából is, amennyiben az ész nem választ, hanem választják. Látszatra az ész megy a dolgok után, holott a dolgok jönnek az ész elé. Az ész a világ dolgaitól provokálva állandó kihívottságnak próbál megfelelni. Csupa paradoxon: úgy „viselkedik”, mintha fel lenne jogosítva az élet rendjének megteremtésére, mégpedig egy kiterveltség alapján, többek között annak feltevésével, hogy az élet jogi aktusok sokasága, s a jog által az ember maga képes magát szolgálóvá vagy szabaddá tenni. A paradoxon pedig abban

van, hogy ember embernek a lélek szerint nem adhat szabadságot. Ezt a szabadságot, amely szakrális szabadság, senki nem veheti el a másiktól. Azt gondolhatnánk, hogy a lelkiismereti szabadság — mint jogi követelés — méltó magasságba állítja az egyént. Csakhogy e szabadság önmagának teszi ki az embert, s ezzel olyan törékeny erő, mint a lelkiismeret, gyakran éppen a sátán martalékeként jelentkezik. A teoretikus gyilkosok világa, amelyben majd egy évszázada élünk, éppen a lelkiismeretre — a bűnbe esett lelkiismeretre — építve csábítja magához az embert. Viszont Isten arra szólít, hogy lelkiismeretünkben nem csalatkozva vezessük életünket, s törekedjünk a lehetséges legkisebb büntudattal meghalni. A lelkiismeret szabadságát tehát lehet és kell is törvénybe iktatni, de ez önmagában mit sem jelent. Ha a világ ítélet alatt áll, márpedig az alatt áll, akkor az ember elé jövő dolgok, a függések rendszere a szakrális szabadság helyett a szabadság káprázatát teszik szabadságnak. E félresiklás hatása alatt az ember úgy gondolja, hogy több a dolgoknál, miközben a dolgok uralkodnak rajta, vagyis „birtokolják” a lelkiismeretét. Magát a dolgoknak alárendelő egyén a dolgok rabja. Ragaszkodás a függéshez, amelyben a lelkiismeret hajlékonyá válik, s az ember nem is veszi észre. Civilizált államban, úgynevezett jogállamban első tekintetre semmi sem gátolná, hogy az egyén szabad legyen a lelkiismeretében. De az ész, amely törvénybe iktatta a jogállamot, el is veszi tőle a szabadságot mint szentséget. Állampolgári jogként adja, mintha ember adományozhatná azt, s nem Istentől való adomány lenne. A szabad ember Isten által szabad, ekként gondolkodik és él, nem pedig az államhatalom akarata szerint, legyen az totális vagy a legjobb, „ideális” esetben parlamentáris demokrácia. Mivel az ész mindent meg tud magyarázni, már ami az ember és ember közötti viszonyokra vonatkozik, a lelkiismeretet is képes maga alá gyúrni. És ez meg is történik, ha a lélek nem eléggé éber, ha nem vigyáz úgy önmagában Istenre, mint magamagára, ezáltal ugyanis legfőképp a megváltottságára vigyáz, amelyről oly gyakran meg szoktunk feledkezni.

A szabadság botránya. De nemcsak az ész működik úgy, mintha még nem történt volna megváltás és mintha nem emiatt állna ítélet alatt a világ. Hasonlóképpen tagadja a szabadság nevében a szabadságot az ember érzelmi élete: a benne megbúvó bestiára hallgatva az ösztönök korlátlanóságát az egyént megillető erőnek tartja. Gúnyolja az ártatlanságot, amely a szeretet által független az önkényes érzelmek irányításától, s független a szenvedélyekben önmagát kitüntető szabadságtól. A szabadság szentsége helyett a szabadság mint botrány jelentkezik, mégpedig elsősorban a test, az érzékszervek révén, holott a tanítás az, hogy „Jaj a világnak a botrányok miatt! Elkerülhetetlen ugyan, hogy botrányok ne forduljanak elő, mégis jaj annak, aki botrányt okoz. Ha a kezed vagy a lábad botrányt okoz, vágd le és dobd el. Jobb csonkán vagy sántán bemenned az életre, mint két kézzel, két lábbal az örök tűzre kerülnöd. Ha szemed okoz botrányt, vágd ki és dobd el, mert jobb, ha egy szemmel bemész az életre, mint ha két szemmel a pokol tüzére vetnek” (Mt 18,7—9). De nemcsak a kéz, a láb és a szem van kitéve annak, hogy botrányt okozzon, hanem a száj is. Kísértő szavak özönével árasztja el a világot, melyek botrányt keltenek, s lassanként nincs más szó, csak a botrányos. Az ártatlanság mint a tökéletesség egyik legfőbb jegye felől nézve, az emberi nyelv felett soha nem volt akkora hatalma a gonosznak, amekkora manapság. Nyelvvel élni, beszélni jobbra csupán alkalom a hamisságra. Az irodalom „beszéde” is sokszor alig több a szabadság botrányánál: *üres szabadság*. Többnyire semmit sem mond, miközben kérkedik, hogy tudja, mi az igaz. Láthatólag végképp tűnőben van, hogy feljogosított szavakkal kapcsolatot tartson föld és ég között. A

művészetből általában is szinte kihunytt már a szakrális vonás mint számára felajánlott isteni adomány. E veszteség folyományként nemcsak az ész rabságának vagyunk tanúi, hanem a művészet rabságának is, amennyiben a rabság ellen rabként tiltakozik. Az ember belső vergődését kifejezve, magasabb viszonyítási pont híján, önlétében vergődik maga is. Esetenként hirt ad ugyan isteni többletéről, de fő irányát tekintve az élet szennyezettségét úgy mutatja, hogy nemigen tud vele mit kezdeni, képtelen lévén a lélek bukásait a szakrális szabadság nevében felülmúlni. Az ember megromlott érzelmi kultúrája elszakította a köteléket, mely a művészetet az Istenséghez, és ezzel a természeti világhoz fűzte. Érthető hát, hogy ez a világ — főként a második világháború után — majdhogynem kikerült a művészet, kivált az irodalom látóköréből. Negatív tudatján, amiben vagyunk, a természettől való elszakadásban a szabadság botrányát, illetőleg a rabságot, mivel most ismerjük fel: a természet erősebb az embernél és visszaüt. Az ember kiesett a természet kegyéből, s a természet ujjal mutat reá: az ember elvesztette lelki egyensúlyát, s ez részben önhittségéből ered. Dúló ösztöneivel a természet ellen fordul és megrabolja azt. De ezáltal saját magát rabolja meg nemcsak úgy, hogy a világ kiürül körülötte, hanem még úgy, hogy maga is kiszárad, megfagy. A természettől kapott éltető nedvek nélkül a lelke olyan lesz, mint amely csupán test szerint létezik, s nem megfordítva, miként „normális” lenne, hogy a test a lélek temploma. Az ártatlanság szabadságával szemben a gonosz által sugallt szabadság az ész mellett a test révén is kelepcebe csalja az embert. „A test cselekedetei nyilvánvalók: kicsapongás, tisztátalanság, fajtalanság, bálványimádás, babonaság, el-lenségeskedés, viszálykodás, vetélkedés, harag, veszekedés, szakadás, pártoskodás, irigykedés, gyilkosság, részegeskedés, tobzódás és ezekhez hasonlók. Mint már előbb mondtam, most ismét kijelentem: Akik ilyeneket művelnek, nem öröklék Isten orszá-gát. A Lélek gyümölcsei viszont: szeretet, öröm, békesség, türelem, kedvesség, jóság, hűség, szelidség, önmegtartóztatás. Ezek ellen nincs törvény.” (Gal 5,19—23)

A pusztító akarat. Annak nevében, ami ellen Isten törvénye szól, senki nem lehet szabad, még ha éppen a megszegésében látja is a szabadságot. A megszegés ugyanis már eleve feltételezi a törvényt. Viszont ezt semmiféle földi akarat nem képes áthágni úgy, hogy ne legyen előbb-utóbb átkos következménye, ne nyilvánuljon meg, ami titokban volt, ne legyen tapinthatóvá és láthatóvá a kísértés, amelyet legkivált az akarat szabadsága vált ki az emberben. A kísértés pedig az, hogy az ember megteheti amit akar: a világ ura. Akár a történelmet, akár a tudományos-technikai fejlődést nézzük, ez a tudat egyre erősebb, sőt mintha általános is lenne a közgondolkodásban. Mivel az erőszak és az akarat korunkban igen gyakran rokon értelemmel bírnak, az erőszak bűne alól az ember mintegy felmenti magát, törvénynek tekintve a bűnös akaratot. A szabad akarat ilyen kiforgatása a gonosz által, akárha azzal is, hogy a jó, a szeretet vagy az önmegtartóztatás erőszakát sugallja az embernek, önmaga tagadásába fordul. Létrehozza az erkölcsi zsarnokságot vagy a zabolátlanság szabadságát, ami az erőszak elutasításának hat, pedig nem más, mint a gonosz felülkerekedése az emberen. Az akaratnak ez a szabadsága: *pusztító szabadság*. Teret nyit az emberben rejlő szörnyetegnek. Megszállva a szabad akaratot, istenként mint Isten kihívása működik a személyben. Isten törvénye helyett megalkotja a maga tövényét, miközben nem veszi tudomásul, hogy Isten törvénye az, *ami ellen nincs törvény*. S ami ellen nincs törvény, az a szabadság.

„Vezessen benneteket a lélek”. Az ártatlanság önszántából, az akarat erőszaka nélkül hordja Isten törvényét. Ezzel voltaképp már nem is a törvénynek engedelmessé teszti, amit tesz, mert nem a törvény szerint él, hanem a *törvényen belül*. Nem viszonyítja magát a törvényhez, mert nincs miért viszonyítania. Törvényen belül élni annyira, mint szabadnak lenni attól, ami ellen van törvény: ami Isten szándéka ellen való a lélek érdeke ellen és a viláé ellen, amely szintén e törvényen belül lehet csak szabad, különben abban létezik, amiben létezik, a gonosz hatalmában. De ha „a gonosz hatalmában van az egész világ” (1Jn 5,19), hogyan lehet törvényen belül? Lehet-e egyáltalán? Ez Isten titka, aki teremtménye és képmása, az ember felé törekszik, és az emberre, amennyiben felfogja, hogy „Isten Fia eljött és megadta nekünk az értelmet ahhoz, hogy megismerjük az Igazat. (1Jn 5,20) Mivel pedig az egyedüli tisztaság a belső, mert „belülről, az ember szívéből származik minden gonosz gondolat” (Mk 7, 14—23), nincs is más szabadság, mint amire Isten hívja az embert: igaz személyként élni az Igazban. „Vezessen benneteket a lélek, akkor nem vagytok alávetve a törvénynek. (Gal 5,18) Az Isten által felkínált szabadság: boldogság a léleknek. Ezért is az egyedüli szabadság. Minden más, az emberi ésszel kigondolt szabadság: téves szabadság. Boldogtalanság a léleknek. Mert nem lehet a lelke szerint boldog az, akinek nem az örökkévalóság az élete mértéke.

Következő számainkból:

Jean-Marie Lustiger: Krisztus újszerűsége és a posztmodern korszak

Beszélgetés Várszegi Asztrik püspökkel

Vizkelety András: Adalékok Rákóczi Ferenc vallásosságához

Endreffy Zoltán: Kereszténység és liberalizmus

Robert Spaemann: Vége az újkornak?

Sándor Iván: Mécs Lászlóról

Krasznahorkai László: Az Escorialban elmaradt egy vacsora

Egyház

Szélgjegyzetek Cserháti József püspök könyvéhez

Most jelent meg dr. Cserháti József ny. pécsi megyés püspök tanulmánykötete: *Fényvillanások a hosszú éjszakában*. A több mint 400 oldalas kötetet úgy kezdtem olvasni, mint a zsidók a héber Bibliát. A végén található két írás: „Eltűnt a kommunizmus kísértete” és „In memoriam Mindszenty József”, az eleven mába vezet bennünket: tulajdonképpen az előző folytatásának is tekinthető. Visszapillantás és számvetés, önkritika és *apologia sui*, valamint felszólítás a jelen elkötelezettségre, a demokratikus országépítésre. „Bár vonulhatna be mielőbb az Országházba Mindszenty és Nagy Imre szellemével együtt az a megtisztult demokrácia, amiért ők feláldozták életüket, és amely oly nehezen és csak túl lassan akar megtisztulni. (...) Demagógia, obstrukciós kirohanások sem ritkák. (...) A parlamentet ne tekintsük gladiátorok arénájának, hanem lássuk benne az emberi találkozás és egymásért levés szentélyét.” (383—384).

Cserháti püspök, aki a Német—Magyar Kollégium növendékeként Rómában végezte tanulmányait, nemcsak széles látókörre tett szert, hanem máig is tartó kapcsolatokat szőtt a kollégiumban tanulmányaikat folytató német és osztrák fópásztorokkal. Magyarországon mint teológia tanár és mint fópásztor határozottan a zsinati egyházant és szellemiséget képviselte, amint erről most megjelent kötete II. és III. része is tanúsodik: sürgette az egyház dialógusát, a világiak aktivizálását, aránylag pozitívan értékelte a kisközösségek szerepét akkor is, amikor folyt ellenük az ÁÉH által irányított hajsza. Határozottan az ökumenizmus, a keresztények párbeszéde és együttműködése mellett állt ki, jóllehet Magyarországon az elmúlt évtizedekben az államhatalom is akadályozta a keresztény egységtörekvést.

A legtöbb kérdőjelet Cserháti püspök cikkgyűjteménye I. részének margójára tettem, ahol a hivatalos állami képviselőkkel folytatott dialógus „dokumentumai” olvashatók: annak idején a *Vigiliában* jelentek meg. Ezeket a cikkeket, amelyek jó másfél évtizedet ölelnek át, annak idején a Vatikáni Rádióból figyeltem, bíráltam is — négy szemközt, barátilag, de adásaimban is; ugyanak-

kor aláhúztam azokat a szakaszokat, amelyek a „kis lépések” meggyorsítására, a kapuk tágabbra nyitására serkentették, illetve — főleg a nyolcvanas években — egyre erősödő kritikával illeték az elnyomó hatalmat, az eufémizmussal „adminisztratív” intézkedéseknek nevezett, a hitélet bomlasztó egyházpolitika módszereit. Akkor ez a kritika fontos volt, hiszen a folyton hangoztatott „jó viszony” és a „rendezettség” jelszavai alatt tovább tartott az ellenőrzés és az egyházi élet megbénítása (fontos plébániákon, központi helyeken a kollaboráló békapapok ültek, míg a püspökök szó nélkül helyezték el az „Isten háta mögé” — az ÁÉH-ból parancsoló „elnök-fópásztor” intésére — a szépen dolgozó papokat). A múltnak szóló bírálat tulajdonképpen a jelennek is szól, megértette, akinek füle volt a hallásra.

Cserháti püspök közel két évtizeden át a Magyar Püspöki Kar titkára volt, így *Vigilia*-cikkei fokozottabban figyelemet érdemeltek. Annak idején, főleg a hetvenes évek második felében, túlságosan sokat kellett tömjeneznie ahhoz, hogy bizonyos kritikákat is megfogalmazhasson. Kellett? Itt felmerül a kérdés, hogy mennyi volt a taktika és mennyi a kompromisszum?

A magyar fópásztor a nem hívőkkel folytatandó párbeszéd jogosultságát és sürgősségét igazolandó a II. Vatikáni Zsinatra (főleg a *Gaudium et Spes* kezdetű, az egyház és a világ viszonyával foglalkozó okmányra) hivatkozik. És ezt helyesen teszi, az általa kifejtett alap- és irányelvek *általában* helytállóak, mintegy a dialógus kiskatétját adják. Csakhogy Cserháti püspök valójában az egyházat elnyomó hatalom képviselőivel dialogizál. Hogy Lukács Józseffel tisztázzon bizonyos elvi kérdéseket, ez nem jelent különösebb problémát. De amikor a Kádár-rendszer képviselőivel, például Aczél Györggyel vagy az ÁÉH vezetőivel folytatta a dialógust, tudni kellett volna, hogy a „szabadság”, „nép java”, „béke” stb. szavakon „varázs van”, „hogy a Teljesedés / fordítva érte mind” (Babits, *Szittál-e lassú mérgeket?*). Mihelyt a dialógus-elveket a magyar valóságra alkalmazta, torzulás következett be.

Cserháti püspök a nyolcvanas évek elején egyre inkább feltárja a magyar társadalom súlyos problémáit (a család széttziláltsága, abortusz, alkoholizmus, öngyilkosság, gyakorlati materializmus, az ifjúság céltalansága), és most már erkölcsi alapokra vonatkozó konszenzuseresésben, a szolidaritás és az emberi személy transzcendenciájának biztosítása végett folytat párbeszédet a társadalom felelőseivel. „A remény egyik nagy biztosítója a dialógus, mindent közölni, a nehézségeket mindenki tudomására hozni, az idealisztikus, utópisztikus elképzeléseken és vágyálmokon túljutva állandóan rámutatni a társadalomromboló hibákra is. Az egysévis helyreállításának végül az is reményt adhat, hogy a megoldást elsősorban saját magunkba szállva, emberi elmélyüléssel kívánjuk siettetni.” (Vigília, 1982; a könyvben 195. o.)

Igen, Cserháti püspök dialógus-kísérleteiben van haladás. Korábban — 1975-ben — még jobban elmosta az igazi problémákat, és az állam—egyház viszonyát elemezve ilyen meghökkentő kijelentéseket tett: „Az első egyezmény, amely az egyház és állam közti kezdetleges viszonyt rendezte, 1950-ben jött létre. Ebben a kölcsönösség elve alapján az állam biztosította az egyház szabad működését, megerősítette az alkotmányunkban lefektetett vallásszabadságot és az egyházat anyagi támogatásban is részesítette...” (67—68. o.) Az ilyen szakaszoknál felhorkan az olvasó, hiszen ma már ismeretes részleteiben is, hogy a diktátor Rákosi hogyan kényszerítette ki ezt a megegyezést. Elég ha itt Gergely Jenő most megjelent dokumentumkötetére (Az 1950-es egyezmény. A szerzetesrendek felosztása Magyarországon. Vigília Kiadó 1990.) utalok. Egyébként Cserháti kötetében még ilyen kijelentéseket olvashatunk 1950-ről: „Amikor 1950 nyarán az első közeledésre sor került, akkor az új társadalomépítés egy megtett kis útszakasz eredményességével már igazolni tudta, hogy az új országépítő akarás helyes úton indult meg, bár mindkét részről még sok idő és erőfeszítés kellett ennek teljes belátásához és olyan elismeréséhez, melyből cselekvés is fakadhatott. Ma hálásak vagyunk az akkori egyházi felelősök belátásáért, helyet kellett biztosítani az egyház számára a szocialista társadalomban.” (80. o. vö. még 170. és 216. o.). Nem tudom, mit szólna mindehhez az akkor (1950-ben) már „likvidált” Mindszenty bíboros, akinek a szellemét Cserháti püspök most már visszakívánja — Nagy Imrével együtt — a parlamentbe?!

Persze, a nyugalmazott pécsi püspök bevezetésében mindezt most már — közvetve vagy közvetlenül — visszavonja, önkritikát gyakorol, amikor „a némaságra és elhalásra ítélt egyház”-ról ír: „A veszített háború következményei megnyirbálták a magyar nép szabadságát és gúzsba kötötték

az egyházat”; Modus vivendi keresése? a békepapság problematikája”, „A hívők és a papság harmincéves kálváriajárása” stb. — hogy néhány fejezetet idézzünk. Cserháti püspök most már nyíltan és szabadon beszélhet. De akkor miért találunk ilyen kijelentéseket a Magyar Püspöki Karról, a „vérzivataros időben” tanúsított magatartásáról: „Egyszerűen ki kell jelentenem: a Püspöki Kar mindig egységes volt, ha az egyház lényegét, létét érintő problémák merültek fel, így az egyház és az állam közötti kapcsolatok megítélésében, a kapcsolatok javításában, a bennük rejlő pozitívumok kihangsúlyozásával, egyszóval, ami az egyház és az állam közötti párbeszédet illeti. Többször elhangzott a vád, nem tudunk azonosak, hitelesek és áttörő egységben összefogók lenni. Ez annyiban helytálló, hogy a helyzetállásunkat csak erőltlenül, nem eléggé határozott [módon juttattuk kifejezésre], elszántabb fellépéssel is igazolhattuk volna. [A hibásan szedett mondat a szerző kiegészítése.] Nem voltunk gyávák, és mégis mintha túl gyakran, vagy hosszabban is hallgattunk volna... (36. o.) Idézem megint Babitsot: „Vétkesek közt cinkos, aki néma”...? Ha igaz az, hogy közel 60 százalékból még szabadok voltak a püspökök, amint Cserháti püspök egy magánkihallgatás alkalmával VI. Pálnak vallotta, akkor bizony az egyházkormányzásban, üldözött, jó papjaik védelmében, az országos problémák (például az abortusz kérdése) megoldásában, egységesebb, bátrabb és hangsúlyosabb kiállásra kellett volna serkentenie őket főpásztori felelősségüknek. „A mulasztásokat, a meddősegeket a félelem rovatába kell írunk”, vallja be a következő oldalon Cserháti püspök. Hogyan egyeztethető ez össze az előző oldal kijelentésével: „Nem voltunk gyávák”?

A könyv vége felé a Magyar Püspöki Kar volt titkára már világosabban vall: „A Magyar Püspöki Karról az elmúlt 30 évben nemegyszer mondták, hogy konformista módon keresi az állam kegyét és a lehetőségét annak, hogy milyen módon lehetne együttműködni az állammal. Némétül ezt így mondták: a Magyar Püspöki Kar hallgat a kormányra: „regierunggehörig”. A magyar együttélés konformista emléke marad az évenkénti hűsvét másnapjára tett találkozó a Püspöki Kar tagjai és az Állami Egyházügyi Hivatal vezetői és feleségeik között valamely püspöki nyaralóban vagy nevesebb történeti helyen.” (377. o.) Az ilyen „bevallások”, valamint a „kompromisszumot nem ismerő” Mindszenty bíboros alakja előtti tisztelgés a könyv végén, talán-talán afelé hajlítják az olvasót, hogy megértéssel tekintsen a nyugalmazott főpásztorra, aki a sötét években mégiscsak a csillagfényt kereste és felvillantotta a kibontakozás reményét.

Szabó Ferenc S. J.

Irodalom

Thomas Bernhard: Wittgenstein unokaöccse

Amikor Thomas Bernhard néhány évvel ezelőtt távozott az osztrák irodalmi életből, olvasók, színházlátogatók és kultúrpolitikusok ezrei sóhajtottak föl megkönnyebülten: nem létezik többé az az író, aki kínos és kényelmetlen dolgokat vágva a fejükhöz állandó önvizsgálatra kényszerítette őket, meghalt az az osztrák, aki nem állotta hazáját pocskondiázni, „gyalázni”, csak hogy megcáfolja a hamis nemzettedatból fakadó téves mítoszokat. A szó művészetének legismertebb kortárs osztrák mestere ugyanis furcsa, ambivalens viszonyban állt nemzetével és honfitársaival: számára Ausztria „visszamaradt, bornírt, bárdolatlan, ugyanakkor kifejezetten undorító nagyzási hőbortban szenvedő ország” lehet, csak mert egész Felső-Ausztriát hiába autózza be a Neue Zürcher Zeitung legújabb számáért. Egy ilyen megállapítás Bernhardnak természetesen csak kiindulópont, hogy szóban forgó kisregényében vesébe látón elemesse honfitársai lelkületét, s vitriolos humorral rajzolja meg a társadalom közérzetét.

A *Wittgenstein unokaöccse* című kisregény középpontjában az elbeszélő és Paul Wittgenstein barátságának története áll, egészen annak betegsége miatt bekövetkezett haláláig. Paul zsenialitásán és eredetiségén kívül még abban hasonlít világhírű filozófus nagybátyjához, hogy családjuk egyformán agyalágyultaknak és életképteleneknek tartja őket. Ők viszont a szellem emberének fölényével alkotnak róluk ítéletet. Ily módon áthidalhatatlan szakadékok keletkeznek a társadalom egyes rétegei, csoportjai között, s a teljes magány kíséri mindannyiukat az életben és az elmúlásban is.

Bár az elmúlás ténye számtalan alkalmat nyújtana a téma emberi, érzelmi vonatkozásainak ábrázolására, jeges magány süvít az elbeszélésből, s még a legmélyebb emberi kapcsolatokat is csupán az intellektusra korlátozza. Az elbeszélés irányát is ez a szigorú gondolati szerkesztésmód jellemzi. (A gondolatok ritmusát híven és leleményesen adja vissza a magyar fordítás, sokszor talán túlságosan is az eredetihez ragaszkodóan, ugyanakkor meglehetősen kevés figyelem jutott a kellően magyaros nyelv használatára, így fordulhatott elő, hogy a szövegben „macskaugrásnyi”-szerű kifejezések, vagy „Valószínűleg viszont elég jól nézett ki...” típusú mondatok találhatók.)

Bernhard kigyózó mondataiban kedvenc vesszőparipáit lovagolja meg: szellemesen kriti-

zálja a Burgtheater hiú színészeit, élvezettel pocskondiázza a kulturcsinovnyikokat, s mélyen megveti mindazokat, akik az emberi szellem szabadságát bármilyen oltáron feláldozzák. Bernhard látszólag támad, valójában azonban védelmébe veszi a gondolat és az ízlés szabadságát, a tömegízléssel és a tömegkultúrával szemben. Számára az emberi élet és halál egységisége mindannyiunk testre és lélekre szabott adománya, amelynek tudatos vállalása az emberi méltóság feltétele.

(Európa)

Kiss Szemán Róbert

Octavio Paz Nobel-díjas

Az 1990-es irodalmi Nobel-díjat Octavio Paz mexikói költő, kritikus, esszéíró nyerte el. Octavio Paz 1914-ben született Mexikóvárosban. Egyetemi tanulmányai befejezése után irodalmi lapoknak dolgozott, majd diplomáciai pályára lépett. Párizsban, Tokióban, Újdelhiben teljesített szolgálatot, de amikor Mexikóban a diáklázadást a hatóságok vérbe fojtották, lemondott. Ezután az oxfordi egyetemen és az Egyesült Államokban tanított, itt jelentek meg irodalomtörténeti tanulmányai is. Fiatalkori versei D. H. Lawrence és a szürrealista Breton hatását tükrözik. A spanyol polgárháború idején, 1936-ban adta ki *Nem törnek át* című kötetét, melyben politikai elkötelezettségéről tett tanúságot; később azonban eltávolodott a politikától. 1960-ban *Szabadságot adott szóra* címmel foglalta össze nyolc kötete legjavát. Ezek egyike a magyarul is megjelent *Napköve*. Ezt a hosszú költeményt egy hatalmas azték kő-kalendárium ihlette. Octavio Paz költészetére a latin-amerikai ősi kultúrák, az azték mítoszok ugyanúgy hatottak, mint indiai tartózkodása alatt a hindu vallás, majd Párizsban az európai kultúra. Mindig szenvedélyesen kereste a választ az egyéni és társadalmi lét kérdéseire, de az évek múlásával egyre inkább a tisztá költészetnek szentelte életét. „Annak örülök, hogy a költészet kapott díjat; a költészet, amit nem lehet a regénnyel szemben háttérbe szorítani” — jelentette ki az újságíróknak New Yorkban, amikor közölték vele, hogy megnyerte a legnagyobb nemzetközi irodalmi kitüntetést.

A Nobel-díj odaítélésének indoklásában többek között ezt olvashatjuk: Paz művei a különböző kultúrák termékeny egyesüléséből születtek; a Kolumbusz előtti indiánok, a spanyol hódítók és a modern nyugati kultúra egyaránt hatották rá.

Szabó Ferenc S. J.

Bóna László: Holtvilág

A színházzá tett emberi cselekvés áll Bóna László könyvének középpontjában. Ennek a színház falainál szélesebb körű emberi tevékenységnek, amely időben a kultúra megalapításáig nyúlik vissza, sajátos helye van, ahol láthatóvá válik. A színházi cselekvés a színháztörténet tanulságai szerint működése törvényeinek alakulása által az emberi cselekvés anatómiáját mutatja fel, végső soron a kultúra látteleletét adja. Az egyes korok az általuk létrehozott színházban teszik láthatóvá cselekvésük zavarait, a színházi cselekvésben próbálják megingott egyensúlyukat visszaállítani. A színház világát mintegy a kultúra világának ellensúlyaként működtetik. Így válik a színházi forradalmak dramaturgiája a társadalmi mozgások megismerésének kísérleti terepévé. A színház a világ hasonmása, vagy a még radikálisabban fogalmazó szállóige szerint a kettő azonos. A színház logikájának veszélye az, hogy a színházi cselekvés történéseiben megrendezhetőségük miatt eltűnik minden esetleges, és a véletlent is képes bekebelezni. A színház arra törekszik, hogy az emberi tevékenység újabb és újabb területeit tegye színházzá. A színházzá tett tevékenység fölött gyakorolt uralma által megvalósulni látszik az embernek az a vágya, hogy a Nagy Dramaturg szerepét öltse magára. A színházban láthatóvá válik az emberi cselekvés pszichofiziológiája teljes körtánával, de eltűnik benne a világ. A modern színház architektúrája is arra törekszik, hogy a megszenteltelenített káoszt visszaállítsa jogaiba, s ezáltal önmaga születésének archaikus erejéhez nyúlhat vissza, mintegy a kultúra születéséig. A színház építészeti paradoxon, időn és téren kívüli úr, amelyben előhívódik a valóság.

Zene

Requiem

Verdi a Requiem megírására két nagy olasz halála ösztönözte. 1868-ban hunyt el Rossini, és ekkor javasolta a Ricordi kiadónak Verdi, hogy a nagy olasz zeneszerzők együtt írjanak egy gyászmisét úgy, hogy mindenki egy-egy tételt írja. A *Messa a Rossini* el is készült, de előadatlan maradt, a szerzők torzalkodásai, illetve fölfehetően az egész mű gyöngesége, széteső mivolta miatt. Verdi ehhez a darabhoz írta a *Libera me* tételt.

Ebben a tulajdonságában hasonlatos utódjához, a fényképező sötétkamrához. Mindkét hely, miként a jeruzsálemi templom szentélye, az embert meghaladó titok megnyilatkozásaként a halál előszobája, ahol minden kimondott szó úgy beszél a kívül maradt életről, hogy láthatóvá teszi a halált. A színházzá tett emberi beszédből születő világ holtvilág, és bármennyire is közelítse a valóságot, sohasem éri el az időparadoxon belépése által katasztrófával fenyegető teljes azonosságot. De arra a veszélyes területre lép itt az emberi tudat, ahol a külső és a belső határai összemosódnak, a káoszban kavargó emberi és isteni önfelmutatása a színházzá tett cselekvés középpontjában eltűnik és láthatóvá válik. A színész teste az átváltozás tárgya lesz, eltűnik benne az ember, és láthatóvá válik az isteni hulla. A színész szerepe kétségessé válik mint szerep, a tárgyá vált test kerül előtérbe mint a halál tanúja. A szerepnek a testtel való teljes azonossága a halál. A test a színház tényleges helye, a holttest helyén felnyúló szédítő úr. A színházban egyetlen szerep marad, a tömeggyilkos rendező, aki isteni szövegkönyv hiányában kétségbeesetten rögtönöz. És ahány test, annyi társulat. A színházzá tett emberi cselekvésben és testben eltűnő halál által válik a világ nemvalóságos holtvilággá. Ugyanis a színházzá tett emberi cselekvés már csak nyomaiban hordozza annak emlékét, hogy valamikor ő beszélt a színházról, és mióta ez a viszony megváltozott, a színház próbálja elkeseredett kísérleteivel felhívni az ember figyelmét leghétköznapibbnak tudott tevékenységei színházszerűségére. Az emberről tett színházi cselekvés krisztusi mélységű szenvedéseinek színrevitelével hoz áldozatot a világ valóságának visszanyerése érdekében.

(Magvető)

Borbély Szilárd

1874-ben azután visszakérte kéziratát, és azt fontolgatta, hogy teljes Requiemmé egészíti ki. Ekkor értesült Manzoni haláláról, ami olyan lendületet adott a munkájának, hogy az író halálának első évfordulóján Milánóban bemutathatták az elkészült művet.

Beethoven szerint egy gyászmise alaphangulát nem az ítélet, hanem a halott lelkéért való könyörgés kell, hogy meghatározza. Ezt az elképzelést szokták számon kérni Verdőtől is, amikor azt mondják, hogy a Requiem zenéje túlságosan drámai. Kétségkívül a komponálás során Verdi felhasználta azokat az elemeket, amelyeket operáiban is alkalmazott, de ez természetesen egy szinte kizárólag színpadi zenét író szerzőnél. Az *Ingenisco* valóban elsősorban tenorária, annyira az, hogy az énekesek áriaesteken is szívesen adják

elő. Mégis: a *Dies irae*-ben nem azért jut nagyobb szerep a szólistáknak, mert Verdi az énekesek vagy a közönség kívánságainak akart eleget tenni, nem is azért, mert nem tudott volna éppen olyan izgalmas kartételeket, mint áriákat írni, hanem azért, mert különleges gonddal kezelte a szöveget, és amikor a vers személyesebbé válik, amikor egyetlen ember könyörög, értelemszerűen szólókat írt.

Az olaszos zeneszerzési stílus a Requiemnek csak az egyik, bár kétségkívül a hangsúlyosabb része. A másik oldal tudatosan fordul a múlthoz, onnét veszi a mintákat. Ilyen *Te decet* kíséret nélküli kórusa, a hatalmas, ihletett és tökéletes fűgák a mű súlypontjainál. Mennyi ellentét feszíti a Requiemet! Olasz és német stílus, szólisták és kórus, dallam és indulat. Végül azonban minden kiegyenlítődik, a szólóhangok belesimulnak a nagy hangtömbökbe, a német és az olasz zeneszerzési módszer csak erősíti egymást, az érzelmeket pedig fékezi, formába önti a dallamosság.

Október 17-én a Kongresszusi Központban kívánta mindezt felidézni Lamberto Gardelli a Ma-

gyar Rádió énekkara, zenekara és a szólisták segítségével. Kincses Veronika énekelt a szoprán szólókat, szépen, egy, sajnós föltűndő helyen elkövetett megingástól eltekintve biztosan. Hamari Júlia volt az egyetlen előadó ezen az estén, aki abban a szellemben látta el a feladatát, amely a rendkívüli alkotáshoz illett. Hangja nem volt annyira tökéletes, mint korábban, de a kifejezés vágya és ereje így is kimagasló teljesítményt szült. Daróczy Tamás erőtlén, jellegtelen tenorja mellett kellemetlen meglepetés volt az egyébként láthatóan megindult Polgár László visszafogottsága, a szólam magasabb részeinél hangja elváltózása. Mindkét férfi szólista előszeretettel gyorsított éneklés közben, mintha minél előbb át akartak volna esni a nehézségeken. Lamberto Gardelli elegáns mozdulatokkal vezette az ének és zenekart, biztos kézzel irányította az előadást. Holta-
kat ugyan nem ébresztett, de talán nem is akart. Minek is?

Fáy Miklós

Film

Védtelenek

Az AIDS a 20. század paradigmikus betegsége. Szenczióként robbant a köztudatba, hisztériát és pánikot keltett. A kórról elsősorban a tömegkommunikációs eszközök tájékoztattak, ily módon egyes, diktatórikus vagy antidemokratikus országokban létezését *hírzárlattal* semmissé lehetett tenni. Gyógyíthatatlansága *irracionalista tudománykritikára*, a gyógy mód keresése a *tudományos kutatások továbbfejlesztésére* adott módot. Hosszú lappangása, tünetnélkülisége, „láthatatlansága” *mitikus* magyarázatokra hívott; a veszélyeztetettek köre, a betegség vélt szodomita eredete *morális* indulatokat kavart. *Eszkatologikus* aurája egyaránt vezetett „lesz, ami lesz”-féle *rezignációhoz* és fokozott polgári józansághoz. A promiszkuítás *divatjának* hanyatlását a jó üzletet sejtő óvszergyarak a veszélyre játszó *reklámmal* igyekeztek megakadályozni. A fertőzöttek kirekesztése a társadalom *intoleráns* és *rasszista* vonásait hozta felszínre. A vírus afrikai eredete mintegy szimbolikusan utalt a *harmadik világ* jelenlétére, amely a kifinomult és technicizált európaiság fölé a maga egyszerű nyersségében élet-halál uraként magasodott. A tbc és a rák után az AIDS betegség is elemezhetővé vált mint *metafora* (Susan Sontag),

helyet kapott a műalkotásokban (pl. Véra Chytilová *Egyet ide, egyet oda* című filmjében).

A fenti, korántsem teljes felsorolásban kiemelt fogalmak napjaink kulcskérdéseivel hozhatók összefüggésbe. Ezt látja mindenki, aki az AIDS-kínálta komor tükörben szemléli a jelent. De mit lát az, aki a világnak a foncsorozott oldalt mutatja, s az üveg fényes felével a betegekhez közelít? *Védtelenekeket*.

Zolnay Pál nem vesz tudomást az AIDS paradigmikus voltáról. Nem szólaltat meg szakembereket: orvoskutatót, pszichológust, szociológust; nem mutat be kórházakat, nem értekezik a gyógyítás-megelőzés-szűrés lehetőségeiről, nem elemzi a helyzetet. Érdes, tárgyától — és saját filmes világától is — idegen, disszonáns „előhanggal” vezeti fel filmjét, hogy utána annál letisztultabb és harmonikusabb eszközökkel szólaljon meg. Betegeket látunk és hallunk beszélni életükről, szenvedélyeikről, vagy szenvedésükről; jelenükről és múltjukról; reményeikről. Éloket és holtakat. Van, aki egyelőre „csak” fertőzött; van, akinek sírját is látjuk. S a film közben, egy-egy valaméstevő láttán, újra és újra feltesszük a kérdést: vajon él-e még?...

Hiszen védtelenek. Védtelenek az élők elutasításával, megbélyegzésével, félelmével szemben, és ez tragikus. Tragikus küzdelmük jelenik meg a vásznon, amit azért vállaltak, hogy kimondva vagy kimondatlanul elfogadtassák magukat és helyzetüket embertársaikkal. És védtelnek a halállal szemben — ez pedig sorsszerű. E sorsszerűséget már a film szöveve hozdozza, dacolva az

elmúlással, a film mágiáját szegezve a nemlét mellé.

Zolnay nem *dokumentumfilm*et készített néhány AIDS-vírus támadta emberről, betegségükről és halálukról, megváltozott sorsukról, hanem *dokumentumfilm*et kegyetlen szükségszerűséggel megváltozott sorsokról, halálról és betegségről, az emberről akit elpusztíthatatlan kór támadhat meg. A film formai megoldásai, az alkalmanként stülizált díszletek, a beszélgetések dramatikus szerkesztése vitatható ugyan, összességében mégis ezt a szemléletmódbeli fordulatot tükrözi. A 80-as évek magyar dokumentumfilmjeinek többsége egyoldalúan a dokumentálás irányában mozdult el. Nem tagadva az eljárás forrásértékét, elvitattuk művészet voltát, mivel az alkotói jelenlétnek lassan már nyoma sem maradt, a rendező tevékenysége a kutatóéra, szerkesztőére korlátozódott. Zolnaynál viszont nem művészi védjegy a dokumentumfelvételeken átható „teremtő erő” — ezért sem érzem fontosnak esztétikai értékét dicsérni vagy kárhoyzhatni —, hanem jól körvonalozott álláspont: megértés, tapintat, szeretet — ezeket az emberi tartalmakat kell az AIDS paradigmafogalmaival szembeállítani, hogy megőrizhessük — és a rászorulókkal megőriztethessük — az élet méltóságát.

A halál villamosa

A rendőrgyilkosság súlyosan sérti mind a társadalom morális, mind az állam hatalmi érzékenységét. Nem annyira az egyéni, inkább a közösségi lelkiismeret szólal meg, amikor valakit munkavégzés, kötelességteljesítés közben ér szerencsétlenség; a rend hivatalos fenntartója elleni támadás pedig a hivatalos rend ellen elkövetett támadásnak minősül. Az már a jogállamiság, az igazságszolgáltatás farizeus voltát jelzi, ha a rendőrgyilkosság *nagyobb* bűn, mint egy nyugdíjas megölése százötven forintért, ha a nyomozás *elszántabban* folyik, mint a rablógyilkosságok kivizsgálása, ha az ítélet *súlyosabb*, mint egy halálos kimenetelű kocsmai verekedés esetében. Mintha a halál nem lenne egyformán halál, a gyilkosság gyilkosság, a bűn bűn. A mégoly jogos érzelmi

mozzanat hatalommal párosulva nem igazságot, hanem bosszút szül.

Vészi János dokumentumfilmét készített az 1988 őszén a 47-es villamoson elkövetett rendőrgyilkosság vádlottainak peréről. Nem a bosszúról — és nem is az igazságról. Amit látunk, az valóban dokumentum, tényanyag: a rendőr holtteste a vágányok mellett, a bírósági tárgyalás szcénái, a gyilkos lövést leadó (?), a gyilkosságot magára vállaló (?) fiatalember tétova szavaí, a súlyos ítéletek. Bizonyítást nyer az is, hogy a civil ruhában fellépő rendőr alkoholmérgezéses állapotban volt, hogy a vádlottakat a vizsgálati fogságban bántalmazták, a koronatanút megfélemlítették. És látható a váznon a bíró atyaián kiotaktó, kedélyesen rendreutasító „bölcsh szigora”, a védőbeszédre „figyelő” álmos tekintete; a megszegyenített, megalázott tanúk sora; a tárgyalóterem Justitiát riasztó légköre. Végül felirat közli velünk: az eljárást a Legfelsőbb Bíróság semmisnek nyilvánította, és új tárgyalást írt ki. Azóta tudjuk: a megismételt per az elsőrendű vádlott tízévi börtönbüntetését ötévi felfüggesztett szabadságvesztésre változtatta. Az igazság azonban máig nem derült ki. Ki a bűnös, ki az áldozat? A részegen fegyverrel hadonászó rendőr vagy a megzavarodott kamasztársaság? Az igazságszolgáltatás szégyene, hogy ítélik az tények pontos ismerete nélkül; a film erénye, hogy nem ítélik — holott a tényeket pontosan ismeri, azokat tárgyilagosan feltárja. A film tényei, *dokumentumai* azonban nem a nyomozásra vonatkoznak, nem egy minősíthetetlen bírói eljárásra, nem is a magyar joggyakorlatra, netán „jogállamiságra”. A *halál villamosa* dokumentumképeiben a paternalista államhatalom, a statáriális szigor, a paragrafusokba bújtatott bosszú — rendező szavaival — történelmünkbe, sorsunkba, lelkünkbe maródtott *konceptió*s per válik láthatóvá.

Szabó István *Budapesti mesék* című filmjében a sárga villamos az Élet allegóriájaként kísért a háborúból kimosakodó emberek történetét. Vészi Jánosnál az éjszakai villamos riasztó csikorgással, komor lassúsággal emberi holttestet hagy maga mögött. Az Élet reménykeltő villamosa után a Halál gyilkos villamosára szólna a jegyünk? A mindannyiunkra váró Halálvillamos a megváltás helyett a kollektív kárhozat felé tart?

Gelencsér Gábor

1990
ANNÉE LV.

vigilia

DÉCEMBRE—DEZEMBER
DECEMBER

Revue mensuelle — Monatschrift — Rédacteur en chef — Chefredakteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr 25 US dollar

SOMMAIRE

De quoi nous avons peur? En quoi nous espérons?
Les réponses des représentants notables de la vie intellectuelle hongroise
sur les questions de la Rédaction
Des nouvelles de Abba Daniél
Ferenc Hervay: Les cisterciens en Hongrie
Le mémoire de Géza Ottlik — l'écriture de Dezső Tandori et Tibor Kosztolányi
Endre Török: Qui est le libre?
Entretien avec György Bisztray
György Eisemann: „Poesis perennis“
Poèmes, nouvelles et critiques.

INHALT

Was fürchten Sie? Worin besteht Ihr Hoffnung?
Namhafte Persönlichkeiten antworten auf das Rundfragen der Redaktion
Abba Daniels Erzählungen
Ferenc Hervay: Die Zisterzier in Ungarn
In memoriam Géza Ottlik — von Dezső Tandori und Tibor Kosztolányi
Endre Török: Wer ist wahrhaft frei?
Gespräch mit György Bisztray
György Eisemann: Poesis perennis
Gedichte, Kritik, Rezension

CONTENTS

What we are afraid of? What we hope for?
Answers of some outstanding representatives of the Hungarian Art and Science for the Vigilia
From the short stories of Abba Daniel
Ferenc Hervay: The Cistercians in Hungary
In memoriam Géza Ottlik — by Dezső Tandori and Tibor Kosztolányi
Endre Török: Who is free?
Conversation with György Bisztray
György Eisemann: Poesis perennis
Poems and critics

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: BALASSA PÉTER, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, RÓNAY LÁSZLÓ,
SZÓRÉNYI LÁSZLÓ, TILLMANN JÓZSEF

Nyomja: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Fekete István igazgató
Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőbizottság és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 117-7946, 117-3083. Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcaán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkasztmala száma: OTP 37—349—VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1050 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekkasztmáljára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes számtalan 40,— Ft. Megjelenik havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

INNEN ÉS TÚL

Magyar költők versei az Isten-kereső emberről
A nagy sikerű versantológia 2. kiadása

Ára: 195,— Ft

A Vigilia Kiadó új könyvei kaphatók vagy megrendelhetők
a Kiadóhivatalban (Budapest, Kossuth L. u. 1. 1053).

Joseph Ratzinger: Beszélgetés a hitről	75,— Ft
Mónika naplója	130,— Ft
Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény	160,— Ft
Sík Sándor: Kereszténység és irodalom	130,— Ft
Dr. Szántó Konrád: Várjuk a Szentatyát	85,— Ft